

ԿՐՈՆԱԿԱՆ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ,

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ.

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԹԻՒ Զ.

ՏԱՐԻ ԻԱ.

ՅՈՒՆԻՍ 30

ԲՈՎԱՆԳԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԿՐՈՆԱԿԱՆ.	ԱՐՏԱՔԻՆ պաշտօն Աստուծոյ՝ կամ ծեսէր (Թարգ.) Դրիգոր Եպս. Աղափիրեան .	325
	ՅԱՂԱԳՍ Նուիրակաց Սրբոյ Կաթուղիկէ Էջ- միածնի	328
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ.	ԱՌԱԶՆՈՐԴՈՂ	340
	Ս. ԷԶՄԻԱՇՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ, ...	345
	ՄԻԼՏՈՆ. (Թարգ.) Սեդրակ Մանդինեան .	370
ԱԶԳԱՅԻՆ.	Լուրեր	385
	ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆՔ	386
	ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԾԱՆՈՒՑՈՒՄՆ,	

ՎՈՂԱՐՁԱՊԱՏ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԷԶՄԻԱՇՆԻ.

ՌՅԼԷ—1888

Համաձայն Անտնադրութեան Հոգևոր Ղեմարանի Մայր Եթողոյս, ուսումնաւարտք ի Թեմական Հոգևոր Կարոցս ի կամիլն մտանել յառաջին Լսարան Ղեմարանիս, պարտաւորեալ զոլով ենթարկիլ քննութեան՝ յառարկայս կարևոր դատեալս ի կողմանէ Աւսումնական Խորհրդոյ Ղեմարանի, Խորհուրդն որոշեաց ծանուցանել ի գիտութիւն Տեսչութեանց և աւարտողաց ի Թեմական Հոգևոր Կարոցքս թէ՛ կարևոր առարկայք յորս ունին քննիլ ցանկացողք ի մտանել յառաջին Լսարան Ղեմարանիս, հետեւեալքն են.

Արօն	}	1, Եկեղեցական Պատմութիւն Հայոց, ընդարձակ:
		2, Քրիստոնէական Աւարդապետութիւն Հայ Եկեղեցւոյ, ընդարձակ:
		3, Սրբազան պատմութիւն Հին և Նոր Առաքելականի, ընդարձակ:
		4, Ծանօթութիւն Աւետարանացն Ղուկասու, Յովհաննու և Գործոց Առաքելոց:

Լեզուք	}	1, Հայոց Լեզու, գրաբար շարադրութիւն.	}	Նիւթք
		2, Ռուսաց Լեզու, շարադրութիւն.		Ըստ գրարոցական
		3, Փռանսերէն Լեզու, թարգմանութիւն:		ճրագրի:

Այդոքիկ առարկայք նշանակեալ են վասն այնոցիկ, որք ստացեալ գոլով զվկայական աւարտման դպրոցական ընթացից՝ ցանկան մտանել ի Ղեմարան մինչև անցեալ իցէ առաւել քան զամ մի ի թուականէ ստացմանն վկայականի. իսկ եթէ առաւել քան զամ մի անցեալ իցէ ի վերայ, յայնժամ ունին քննիլ յամենայն առարկայս դպրոցական ընթացեց, համաձայն Դրդ յօդուածոյ ծանուցման Աւարչութեանս:

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻԻ Զ. — ՇՐՋԱՆ ԻԱ.

1888

ՏԱՐԻ ԻԱ. ՅՈՒՆԻՍ 30

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ԱՐՏԱՔԻՆ ՊԱՇՏՈՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ՝ ԿԱՄ ԾԷՍԵՐ:

Մեր հոգին, որ պատառած է մեր զգացմանց մէջ, գրեթէ անկարող է կառավարուելու առանց մեր զգացմանց ծառայութեանն, առանց նոցա սպասաւորելուն իրան: Առտուծոյ՝ մեր կողմանէ արտաքին պաշտօն մտտուցանելու համար՝ պէտք են մեզ զգալի առարկաներ, որ մեր ուշադրութեանն օգնեն: Այսպիսի է այս աշխարհիս մէջ մարդկային կրօնն. խորհրդաւոր նշանակներ, այլաբանութիւններ և ստուերակերպ նմանութիւններն են, որ մեզ հաստատում են մեր հոգեկան զգացմանց ու մտածմանց մէջ:

Հերետիկոսութեան մնալար վարդապետութիւնը չէ միայն, որ կարծել է թէ՛ աստուածային պաշտօն մատուցանելը պէտք է սահմանափակել ներքնոյ մէջ՝ հոգևով և ճշմարտութեամբ Աստուծոյ երկրպագանելում, և թէ ամեն զգալի արարողութիւնները պէտք է համարել տգէտ ժողովրդի աւելորդապաշտութիւն՝ կամ անօգուտ պաշտօնասիրութիւն. կարելի է ասել, որ այս ինքնահաւան մոլութիւնն ու սխալանքն ամեն ժամանակ թագաւորել է աշխարհիս մէջ: Ամեն օր էլ լսում ենք, որ ասում են թէ՛ իսկական և ճշմարիտ բարեպաշտութիւնը մարդու սրտի մէջն է. թէ մարդ ս կարող է լինել բարի, արդարասէր, անկեղծ, մարդասէր, քաղցր, գթած, մեծահոգի, առանց իւր դրօշակը բարձրացնելու կամ առաջնորդողի դեր վրան առնելու, առանց անօգուտ և ունայն հրեշաւոր խորութիւն անելու մտի կողմանէ: Երկը մարդուս առողջութիւնը կարող է խանգարուիլ ու վնասուիլ, պատճառ որ մարդուս կեղտոտողն այն չէ, ինչ որ մտնում է բերանն, այլ ինչ որ դուրս է գալի սրտից, առանց այն տղայական անիմատ ճշտութիւնը պահելու, որ աւելի վանքերն, քան թէ առաքելներն են մտցրել կրօնի մէջ: Բայց որովհետեւ տեսնում է սր՝ նոքա, որոնք այդ լեզուն են բանեցնում, արտաքին պաշտամունքը չեն մատուցանում Աստուծոյ, իրանց մտածմունքն ու գաղաղութիւնը չափաւորելու և ամօքելու համար՝ պէտք է ջանք անեն համոզուելու թէ՛ արտաքին անհրաժեշտ կերպով կարեւոր չհամարելու հետ՝ պէտք է չափ ու սահմանի մէջ դնեն իրանց սիրտն, մարդկային մեր սիրտն եմ ասում, որն որոշ կերպով մենք չենք ճանաչում, և որից խաբուելը մեզ համար շատ հեշտ է:

Ամեն մի կրօն, եթէ սր սահմանած լինէր ու կա, անար արտաքին պաշտամունքներին մէջ միայն, ու չուղղէր, կարգի, կանոնի տակ չգնէր մարդու սիրտն ու յօժարութիւններն, բարձրագոյն էակին անարժան կլինէր, ու նորան չէր տալ ամենագլխաւոր փառքն ու այն միակ մեծարանքն, որ նորան հաճոյ է և ընդունելի, ու պիտի խառնուէր հեթանոսական սնտախ կրօնների հետ, որոց հնարողները մարդիկ էին, որ ազգերի աւելորդապաշտութեանը համար կարգել էին հրապարակական մեծարանք և անհեթեթ ծէսեր ու արարողութիւններն միայն ունենալ, որոնք երբէք կարգի չէին դնում մարդուս ներքինն, ու

թողնուով էին մեր սրտին իւր բոլոր ապականութիւնն, որովհետեւ ոչ կարող էին ճանաչել մարդու սիրտն և ոչ բժշկել:

Արտաքին և վեր ի վերոյ պաշտամունքն Աստուծոյ հաճոյ և ընդունելի չեն լինիլ, նորան, որ սրտերի Աստուածն է, և որին կարող է մարդս պաշտել նորան սիրելովը միայն: Նորան հաճոյ և ընդունելի է միայն այն մեծարանքն ու պաշտօնը, որ մարդու սիրտն է նորան մատուցանում:

Մեծ բանի տեղ կարող էինք արդեօք դնել բարեկամական սիրոյ այն երեւոյթն, որ իսկութիւն չէ, և որ մեր սիրտը սուտ է համարում: Այն հոգացողութիւնն, որ երեսանց ցոյց են տալի մեզ չսիրողներն, և որոնց մենք մեզ թշնամի ենք ճանաչում, արդեօք մեր սիրտը շարժում են ու մեզ դրաւում, և ընդհալաւակն մեզ համար անտանելի չէ՞ արդեօք նոցա այդ կեղծ վարմունքը: Մենք յարգում ենք մարդոց մէջ նոցա դէպի մեզ ունեցած անկեղծ և իսկական զգացմունքը միայն. նոցա անկանոն վարմունքն անգամ բանի տեղ չենք դնում, բաւական է մեզ, որ նոցա սրտի խորքը ճանաչել ենք: Մենք ուզում ենք, որ մեզ սրտանց սիրեն, ինչ որ այդ սէրն արտայայտելու անհասկալաւաշաճ կերպին է վերաբերում, մենք բանի տեղ չենք դրնում, միայն թէ համոզուած լինինք, որ ուղիղ սրտով սիրում են մեզ, անկեղծութեան ամենաթեթեւ պակասութիւնն անգամ չենք ներում: միթէ կարող ենք կարծել ու հաւատալ, որ Աստուած պակաս զգայուն պէտք է լինէր, ու մեզանից պակաս նրբահայեաց: միթէ կարող ենք կարծել, որ նա մեզանից աւելի ոչ մի բան չի պահանջիլ, բաւականանալով մեր սնոտի արտաքին վայելուչ պաշտամունքներով միայն:

Ամենայն հրապարակական աստուածապաշտութիւն, արտաքին պաշտօն կամ ծէս պէտք է լինի՝ մեր սիրտը նորոգելու մարդով, որովհետեւ այս է արարողութեանց զխաւսոր նպատակն: Ամեն մի սուրբ արարողութիւն, որոյ հետ անբաժան կերպով կապուած են մեր կրքերն, և ոչ մի վերաբերութիւն այդ մեր կրքերին, կամ ներգործութիւն չունին մեր ատելութեանը, մեր նախանձին, մեր բարկասրտութեանն ու զայրացման վերայ, մեր պատուասիրութեանը, մեր ունեցած մերձաւոր բարեկամութեանը, մոտեմութեան ու սիրոյն վրայ, մեր ծուլութեանն ու յուլութեանն վրայ, առաքինութիւնը ծաղրել է, և ոչ թէ իս-

կական աւարքինութիւնը յարգել ու մեծարել:

Այս որչափ և ինչպէս ճիշտ են մարդիկ ու հաւատարիմ իրանց վայելչութիւններէ հաւից ընկնելու, իրանց կրքերին հետեւելու կողմանէ, բաղդաւորութեան հասնելու համար իրանց կազմած ծրագրերի կողմանէ, իրանց ատելութեան, իրանց զայրացկատութեան, իրանց նախանձ ունենալու կողմանէ. այստեղ է, որ մեր սիրտն աւելի հեռու և աւելի առաջ է գնում, քան թէ արտաքին պաշտօնը կատարելու մէջ: Մարդիկ ճիշտ աւանխարդախ չեն միայն կրօնի կողմանէ. այսինքն է՝ աշխարհիս երեւոյթն են ճշմարիտ և իրական համարում, եւ իսկապէս շիրում. քոյ առտուածային օրինաց ճշմարտութիւնն ու նորա խոստման իրողութիւնը միայն սիրել ձեւացնում:

(Մաշիկոն)

Թարգմ. Գ. Ե. Ա.

Այսպիսով ներկայ ամի Ապրիլ ամսատետրի մէջ հրատարակուեցաւ նուիրակութեան նշանակութեան մասին, թէ որքան նա նպատուում էր սերտ յարաբերութիւն պահպանելուն Հայ ժողովրդի հանձն Մայր Աթոռի մէջ, երկուստեք միմեանց հոգեւոր և մարմնաւոր պիտոյքները հոգալու դիւրութեան: Նուիրակութեան խնդիրն ու նշանակութիւնը աւելի պարզելու համար, ահա հրատարակում ենք այն հրահանգներն, որոնք սովորաբար տրվում էին նուիրակներին: Այս հրահանգը կազմած է Վեհափառ հրամանաւ երջանօրէն կայիշատակ Նիքեմ Վաթիկանի կոսի բարեկարգութեանց կառավարի, Բարձրագոյն Խորհրդարանի Ս. Ժողովն Սուրբ Աթոռի 1811 թուականին:

ՅԱՂԱԳՍ ՆՈՒԻՐԱԿԱՆ ՍՐԲՈՅ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԷԶՄԵՍՏՆԻ.

Ղեկավար հրամանաւ և բարեհաճութեամբ Տեառն Եփրեմայ Սրբազնակատար Վաթիկանի և մեծ Բահանյապետի ամենայն Հայոց Հարազարգեալ ցուցակ պաշտօնի և պատուիրանաց յանձնեցելոց Նուիրակին յառաքելն զնա ի վիճակ.

Ի բարեկարգութեան կառավարիչ սուրբ ժողովոյն բարձրագոյն խորհրդարանի:

Պաշտօն նախարակայ Սիմոն սրբոյ Պաթուղիկէ Էջմիածին Գերագահ Մայր Աթոռոյ աղանց Հայաստանիայց նախկին և տիրապոյն է ըստ օրինակի աշակերտացն Յեռան Աստուածաճառոյ զիտաւորութեամբ գնալ ի վիճակն ինքեան յանձնեցեալ։ Ընել այցելու առ ժողովրդեան Հայոց եղելոց ի սահմանս վիճակի նուիրակութեանն գրեցելոց ի Քահանայապետական կոնդակին, ընթերցուլ յականջս ամենեցուն նոցա զկոնդակ քահանայապետական բազմարդիւն ողջունի և օրհնութեան, և համաձայն Աւետարանական վարդապետութեան Յիսուսի Քրիստոսի Տեառն մերոյ՝ քարոզել ժողովրդեան եկեղեցոյ Հայաստանեայց և ուսուցանել նոցա պահել հաստատուն զամենայն զոր ինչ պատուիրանն է Աստուածային՝ և օրէնք և կանոնք են լուսաւորչացն ազգի Հայոց՝ ըստ հեղինակութեան ուղղափառ քարոզութեան առաքչին իւրեանց մեծ Քահանայապետին եկեղեցոյ Քրիստոսի յաջորդի և աթոռակալի Սրբոյն Գրիգորի նախաքահանայապետի և լուսաւորչի՝ և որոց ընդ նովաւ կառավարչացն բարեկարգութեան, Արքեպիսկոպոսաց, Եպիսկոպոսաց, և վարդապետաց սուրբ ժողովոյն բարձրագոյն խորհրդարանի։ Այլ և՛ յիշեցուցանել նոցա զհոգեկեցոյց և զփրկաւետ բան մխիթարութեան սուրբ Գրոց՝ յաղագս ամենայն վշտաց և նեղութեանց կրելոց և կրելեաց ի փառս պաշտելի ամենասուրբ անուան Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, և յաղագս հաստատութեան հաւատոյ՝ յուսոյ և սիրոյ նոցին առ Աստուած մշտնջենական կատարելագոյն համբերութեամբ, և և՛ յաղագս յաւիտենից կենացն արժանաւոր քրիստոնէաւայելուչ զօրոց բարութեան, այն զի՝ հրաման է Աստուածային՝ որպէս և գոչեցուցանէ մարգարէն, մխիթարեցէք մխիթարեցէք զժողովուրդ իմ, ասէ Աստուած։ (Ես. ԳԼ. Խ. Հմբ. 1)։

Երկրորդ՝ թեպէտև յատկացեալ պաշտօն առաջնորդաց է, բայց զի փոխանակ քահանայապետի են նուիրակունք, որպէս և գրեցեալն է ի կոնդակն յանձնեցեալ ինքեանց, փոխանորդական պաշտօն է նոցա, խոհեմ և զգօն աշաւուրջ շրջահայեցողութեամբ փոյթ ունիլ և տեղեկանալ վասն մեծի և փոքու, հարստաց և աղքատաց, հոգեւորականաց և մարմնաւորականաց հօտին յանձնելոյ հոգեւապետի իւրեանց, Ամենապատուական արեամբն Քրիստոսի Աստուծոյ գնեալ պատուելի երամոց սուրբ լուսաւորչին, և որ ոք յայնցանէ գուցէ խոտորեալ յուղիղ պողոտայէ քրիստոնէութեան, մանաւանդ ևս որոյ գահափիժեալ իցէ միտքն, և ըմբռնեալ յորոգայթս չարին թեւադրութեան, երկմտութեան, թերահաւատութեան, անյուսութեան, և ազգի ազգի յաւիտենից կենաց մարջկան մահադիմ ախտից, ջանալ, հնարել, և որքան իցէ հասումն կարողութեան հոգւոյ իւրեանց և մարմնոյ՝ իւրե հայր և իբրեւ եղբայր հարազատ կարեկցութեամբ և մաքուր վշտակցութեամբ գունդործել՝ հաստատել զայնպիսին՝ և ի բաց կտրել զնոսին ի հաղորից չարին՝ որով և իցէ կարելի եղանակաւ, և ածել զնոսա ի խոստովանութիւն և յապաշխարութիւն, և ի շաւիղս բարեպաշտ քրիստոնէութեան։ Եւ որպէս զի այս ամենայն հնարք չարին յարմատոյ խլեալ պակտ-

սեսցին, պաշտօն է նոցա առաւելապէս ևս զփոյթ ունիլ և տեղեկանալ վասն քահանայից՝ թէ արթունք և զգաստք իցեն ի վերայ խոստովանութեան և հաղորդութեան ժողովրդոց իւրեանց՝ եթէ անփոյթք առ նոյնս. քանզի բազումք են ի ժողովրդոց՝ որք կամ առ տգիտութեան, կամ առ թերամտութեան և կամ առ ամբռնի խղճի իրիք՝ տկարացեալք՝ ի բաց կան ի խոստովանութենէ և ի կենսաւետ հաղորդութենէ տարւոր ժամանակօք. և քահանայից ևս չունելով զփոյթ՝ կամ բնաւ ոչ տեղեկանան, և կամ տեղեկանան և անհոգ լինին. և այնպէս ոչխար հօտին ֆրիստոսի ըմբռնեալ ի ժանիս չարին՝ մեռանի ի մեղս իւր. և պարտաւորութիւն արեան նորա մնայ ի վերայ քահանայի, և ի վերայ առաջնորդի նորին, և տիրապէս ևս ի վերայ նախագահ առաջնորդի և գերամարձ աստուածապատիւ գլխոյն եկեղեցւոյ հայաստանեայց. որ է հովուապետ՝ և դէտ՝ և առաջնորդ հաւատոյ սուրբ լուսաւորչահրամ հաւատացելոց, Իսկ ապա՝ զի անդատապարտ լիցի յաղագս այնպիսեաց առաքիչն նուիրակաց հովուապետն բնդհանրական, ամենաղգաստ արթնութեամբ և բարւոք քաղաքավարութեամբ պարտ է նոցա ունիլ զհոգ մեծ՝ առ դարձումն մոլորելոց, և առ դիւտ կորուսելոց՝ ի վիճակի նուիրակութեանն յանձնեցելոյ ինքեանց, Համանգամայն ևս պարտ է նուիրակաց փոյթ մեծ ունիլ առ յորդորելոյ՝ զի քահանայք ի վերայ ժողովրդոց իւրեանց՝ և առաջնորդք ի վերայ քահանայից և ժողովրդոց իւրեանց լինիցին յարահսկողք, արթունք և զգաստք առ բարւոք կառավարութիւն ժողովրդեան իւրեանց ըստ հաճոյից կամաց երկնաւոր հօտապետին՝ որ պահանջէ յամենեցունց իւրոց ծառայից՝ զհամարս տնտեսութեանց, և զշահ՝ տուեալ քանքարացն. և հատուցանէ իւրաքանչիւրումք ըստ գործոց իւրեանց: Առ որ բարձրաբարառ պատուէր փողեն և հնչեցուցանեն իշխանք եկեղեցւոյ սրբոյ, Արածեցէք որ ի ձեզ հօտդ է Աստուծոյ, վերակացու լինիլ մի իրրեւ ակամայ, այլ կամաւ ըստ Աստուծոյ. մի զօշաքաղութեամբ, այլ յօժարութեամբ. Ա. Պետ. գլ. Ե, հմբ. 2. Զգոյշ լինի՛րք հօտին՝ որում եդ զձեզ հոգին սուրբ տեսուչս. Գործ. Ի. 28: Բայց առ այս ամենայն հարկ է նուիրակաց նպատակ մտաց իւրեանց ունիլ գրեալքն երանաւէտք, իմաստութեամբ գնասցիք առ արտաքինսն, Կող. գլ. Դ, հմբ. 5: Քանզի խորագէտ էի՝ խելօք կալայ զձեզ. Բ. Աոր. ԺԲ, 16. Սաստեա՛, յանդիմանեա՛, և դարձեալ մխիթարեա՛, Բ. Տիմ. Դ, 2: Եւ երանելի լինին՝ յորժամ հանճարեղ քաղաքավարութեամբ, և ազգաշահ մարգասիրութեամբ արդիւնաւորեացեն զայս երկնահանգէս պաշտօն, որպէս և գրեալն է. Գիտացէ՛, զի որ դարձուցէ զմեղաւորն ի մոլորութեան ճանապարհէ իւրմէ, փրկեցէ՛ զհոգի իւր ի մահուանէ, և ծածկեցէ՛ զյաղմութիւն մեղաց, Յակ. գլ. Ե, հմբ. 20: Եւ առաւել քան զսոյն ասեմ ձեզ՝ զի ուրախութիւն եղիցի յերկինս վասն միոյ մեղաւորի որ ապաշխարիցէ. Ղուկ. ԺԵ, 10:

Երրորդ՝ պաշտօն նուիրակաց է՝ պատմել ամենեցուն որք հարցանենն ծնողաւիրաբար զողջունէ և զչինութենէ Մօրն լուսոյ Սրբոյ կաթուղիկէ

Էջմիածնի, և ծանուցանել զխաղաղութենէ, զփառաւորութենէ և զպայծառազարդութենէ նորին շնորհօք սուրբ փեսային իւրոյ երկնաւորի՝ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. այլ և բաշխել երկանց սուրբ ծննդեան նորա զմեռոնն սրբալոյս՝ որ է իմանալի ամենամաքուր կաթն ստեանց երկնաւոր և անախտ ծնողութեանն իւրոյ. պարգև մայրենի իւրոց զաւակաց:

Չորրորդ՝ պաշտօն նուիրակաց է՝ ընդունիլ շնորհակալութեամբ և օրհնութեամբ զնուէրս և զընծայս, զորս ջերմեռանդութեամբ սիրոյ որդիութեան իւրեանց, յանուն լուսածին ծնողի իւրեանց սրբոյ Կաթողիկէ Էջմիածնի, կամ ի վայելս անձին իւր իսկ նուիրակին, նուիրել ունիցին ի ձեռս իւրեանց հարուստք և աղքատք՝ ծնունդք հարազատ սրբոյ Կաթողիկէ Էջմիածնի, ծնողատէր և Աստուածատէր ազգն մեր Հայոց:

Հինգերորդ՝ պաշտօն նուիրակաց է՝ զնուէրս և զընծայս՝ նուիրեալս ի լուսածնունդ զաւակաց սրբոյ Կաթողիկէ Էջմիածնի ընկալնուլ և պաշտպանել ամենազոյշ կառավարութեամբ. և համաձայն դիտաւորութեան և յուսոյ նուիրողացն՝ անկորուստ հասուցանել ի սուրբ Աթոռն:

Վեցերորդ՝ պաշտօն նուիրակաց՝ և մանաւանդ թէ հանդիսարան ամենայն պաշտօնից նոցին է՝ ճանաչել զինքեանս և ճանաչել զժողովուրդն՝ որոց ենն ինքեանք նուիրակ. և այնպէս ծանուցեալ զժողովուրդն՝ ժողովուրդ ահաւորին Աստուծոյ, և ածեալ զմտաւ զգրեալսն, իբրև զի գեղեցիկք են ոտք աւետարանչաց համբաւոյն խաղաղութեան, իբրև աւետարանչի բարութեանց. Ես գլ. ԾԲ, հմբ. 7, Եւ որ հանէ զպատուականն յանարպէս, բերան իմ կոչեսցի. Երեմ. 15, 19: Ըստ այնմ ապա բարեպաշտ երկիւղածութեամբ կշռել զարժանն ամենայն պարտաւորութեանց պաշտօնի իւրեանց, և վասն ամենայն հարկաւորացն՝ առնել զայնպիսի տնօրէնութիւն, զի զամենայն պատուական մինչ իսպառ ի բաց հնազուցեալ յանարգութեանց, կաջուցեն վայելուչ տեսարան մխիթարութեան և ուրախութեան բազմաժիշտ ժողովրդեան Տեառն զգեղեցկութիւն ոտից իւրեանց՝ գիտացեալ՝ զի աւետարանիչ խաղաղութեան համբաւոյ՝ և աւետարանիչ բարութեանց են ինքեանք առաքեալք անմիջապէս ի քահանայապետէ ժողովրդեանն այնորիկ և միջապէս յԱստուծոյ՝ որ արժանացոյցն զինքեանս այնմիկ կարգի և աստիճանի և պաշտօնի: Եւ որպէս զի առ սոյն մեծահանգէս և կրկնաշահ գեղեցիկ վախճան ամենայն գործք իւրեանց յաջողեալք լինիցին, հարկ է նուիրակաց ի բաց քերել յանձնէ զհպարտութիւն, զբարկութիւն, զխրատութիւն բարուց, զճոխանալն տիրաւար, զատեցութիւն հոգեւորականաց կամ մարմնաւորականաց առանց արժանապէս դատողութեան և ստուգութեան ատելի գործոց նոցին, և զմայրն ամենայն չարեաց՝ զհեղձուցիչն բնաւից շնորհաց՝ և զհակառակորդն Աստուածայնոց զսէր և զփոյթ զօշաքաղութեան, այս է անիրաւ շահասիրութիւն, որով վաճառեալք լինին բազմիցս ամենայն բարիք աստուածնիէնք և մարդկնիէնք, որպիսի են պարծանք պանծալի օրինաց եկեղեցւոյ Քրիստոսի, և համբաւք բարութեանց՝ նոցին կառավարչաց սրբաշնադործ դասուց հոգեւորականաց, և որ առաւել

ողբալին է, իմանալիքն իսկ՝ բարութիւնը կենացն յաւիտենից, առ որ անհնարին վշտաց Աստուածութեանն կարող է առնուլ զչափ՝ ունկնդիրն Աստուածային պատգամացն: Ո՛հ, հովիւք որք զանձինս արածէք և ոչ զխաչինս: Եզեկ. ԻԴ, 2: Ապաքէն՝ որպէս զի յայտնեսցեն նուիրակունք զինքեանս և զառաքիչն իւրեանց խաշնարածս, և ոչ զանձնարածս և պորտաբոյծս, հարկ է նոցա զամենայն զօրութիւն կամաց և խորհրդոց, բանից և գործոց իւրեանց՝ տարածանել պարզ և անարատ դիտաւորութեամբ վասն սրբութեան օրինաց, պայծառութեան եկեղեցեաց, և օգտի հոգւոց և մարմնոց ժողովրդեան վիճակի իւրեանց, և զամենայն զճիգն իւրեանց յայն բովանդակել, զի լինիցին սերմանացան սիրոյ ժողովրդեան առ միմեանս, առ իմ խաղաղութեան և բարեսիրտ լինելոյ ամենեցուն առ իրեարս, առաջնորդ մտաց իւրաքանչիւրոց առ բարին հասարակաց, և յորդորիչ կամաց և յօժարութեան մեծաց և փոքունց ի փոյթ հաստատութեան հաւատոյ, պայծառութեան եկեղեցեաց, բարեկարգութեան աղգի, և մեծութեան փառաց ամենասուրբ Անուան մեծին Աստուծոյ, և պաշտելի գլխոյն ընդհանուր եկեղեցւոյ իւրոյ սրբոյ, որով և համարձակաբարբառ եղեալ՝ կարօղ լինին առաջի Աստուծոյ և առաջի Աստուածարեալ քահանայապետին իւրեանց՝ պանծացուցանել զպարծանս իւրեանց և ասիլ արժանապէս թէ զոր պարտն էաք առնել, արարաք, Ղուկ. ԺԷ, 10:

Ընդ այսոցիկ նշանակեալ պաշտօնից՝ պատուիրանք ևս այսոքիկ են յատկացեալք վասն նուիրակաց սրբոյ Սիօնի Գերագահ Մայր Աթոռոյ ազանց հայաստանեայց, զորս լաւագոյն զգուշութեամբ պարտին պահպանել ամենայն նուիրակունք:

Նախկին և առաջին պատուիրան նուիրակաց է՝ զի ըստ որում փոխանակ քահանայապետի են. որպէս և գրեալն է ի կոնդակն նուիրական, զորօրինակ ինքեանք ի ներկայութեան քահանայապետին ունին պահպանել զպատիւ նորին՝ և զգուշանալ անձանց իւրեանց և ամենայն զգայարանոց՝ զի մի անվայելչութիւն իմն յառաջ եկեսցէ յինքեանց ընդդէմ՝ արժանաւոր պատուոյ քահանայապետական բարձրութեան, այնպէս պարտին զնոյն զգուշութիւն ունիլ մշտնջենապէս մի և նոյն կերպիւ, առ ի պահպանել զպատիւ անձանց իւրեանց՝ ճանաչելով զնոյն անձն իւրեանց՝ և անձն փոխանակ քահանայապետի՝ արժանաւոր այնմիկ յարգութեան, զորոյ զյարգն ամենազգոյշ համեստութեամբ պատուեն և մեծարեն ինքեանք ի նորին պատկառելի ներկայութեան: Առ որ պարտին զգոյշ լինիլ բերանոյ իւրեանց մի և մի՝ երբէք արտասանել զբան անիծից և նզովից, կամ զբան անարգ և տգեղ, որպիսի են հայհոյութիւնք, ամօթալի բարբառք, անարգական անուանց անուամբունք, ի վերայ մեծի կամ փոքու՝ հարստի կամ տղքատի, բամբասանք զմիւսոյն ընդ միւսոյ, և զայլս ատիիւս և անախորժելիս Աստուծոյ և արանց իմաստնոց՝ որք արգելեալքն են ի գրոց սրբոց, Ամենայն բան տգեղ մի՛ ելցէ ի բերանոյ ձերմէ. Եփես. Դ, 29: Ի նմին բերանոյ ելանեն օրհնութիւնք և անէծք, ո՛չ է պարտ եղբարք իմ այսմ այսպէս լինիլ: Յակ.

գլ. Գ. Հմբ. 10. Եթէ որ ասիցէ ցեղբայր իւր յիմար, պարտաւոր լիցի գե-
հնի. Մատ. գլ. Ե. Հմբ. 22. Որ կամիցի զկեանս սիրել, և տեսանիլ զա-
ւուրս բարութեան, լոկեցուցէ զիզու իւր ի չարութենէ, և զշրթունս իւր ի
չխօսելոյ զնենգութիւն. Սաղ. 14. 14. Բռաւել ևս պարտին զգուշանալ
լսելեաց իւրեանց, մի և մի երբէք լինիլ վաղվաղկոտ ի հաւատալ ումեք
անընտրող քարոյ, քանզի ի սկզբանէ հետէ անթիւք են վտանգեալքն աս-
տուստ. և այն իսկ է պատճառ ընդ մահու գատապարտութեամբ անկանե-
լոյ նախահարցն. առ որ և բան իմաստնոյն վճիռ անխալ հրատարակիալ է.
Որ վաղվաղկոտ է ի հաւատալ, թիթեասիրտ է. և փոքրկացի, Սիր. գլ.
ԺԹ. Հմբ. 4. Եւ բարբառն առաքելական գոչէ բարձրաձայն, Սիրելիք՝ մի
ամենայն հոգւոյ հաւատայք, այլ ընտրեցէք զհոգիսն եթէ յԱստուծոյ ի-
յնն, Ա. Յօհ. գլ. Դ. Հմբ. 1. Ընդ այսոցիկ պարտին նուիրակուէք ունիլ
զմեծ զգուշութիւն հանդերձ երկիւղիւ մեծաւ, ո՛չ մտանիլ յուռկան արեւ-
ցութեան երբէք, ո՛չ իւրեանց յօժարութեամբ, ո՛չ հարկագրութեամբ երե-
ւելեաց կամ իշխանաց, և ո՛չ յորդորանօք և սիրոյ աղիւսանօք ծանօթից
կամ սիրելեաց. քանզի ինքեանք պարտաւորիալ ի պաշտօնի դիտողութեան
ի վերայ բազմութեան ժողովրդեանն Աստուծոյ, ծանր նախատինք են՝ յոր-
ժամ՝ բազմութիւնք կամ սակաւք ի ժողովրդոց դիտեսցեն ի վերայ ինքեանց
յարբեցութեան իւրեանց. թո՛ղ զայն՝ որ յԱստուծոյն է լինելոց վրէժխնդ-
րութիւն, Եւ յաղագս այսորիկ հարկ է առնուլ ի բերան զայս պատուիրան
իմաստնոյն. Զսիրելին քո մի բռնադատեր ի գինւոջ. Սիր. գլ. ԼԱ. Հմբ.
30. Եւ ունիլ միշտ ի մտի զառաքելականն բան, մի արբենայք գինւով՝ յո-
րում՝ զեղխութիւն է. Նփես. գլ. Ե. Հմբ. 18.

Երկրորդ՝ Թէպէտ և առաջին պաշտօն իսկ է կոչման իւրեանց, սակայն
պատուիրան է նուիրակաց դարձեալ՝ հանապազորդել և կանխել անխափան
յեկեղեցի յիւրաքանչիւր ժամանակս աղօթից ի տուէ և ի գիշերի՝ յա-
ւուրս պահոց և ուտեաց՝ ի քաղաքս և ի գիւղս ուր և լինելոց իցեն. և ո՛չ
բնաւ դանդաղիլ և ծուլանալ երբէք. Բանդի եթէ ինքեանք քարոզ ժողո-
վրդեան՝ դանդաղեցին յանդիման լինիլ Աստուծոյ, և յայտնեսցեն ժո-
ղովրդոց զպակասութիւն ջերմեռանդութեան իւրեանց առ յընթանալ յեկե-
ղեցի և հանապազորդել ի տուն Աստուծոյ, այն իսկ պատճառ լինի բե-
ւեռել զտգիտութիւն ժողովրդեան ի վերայ գայթակղութեան մտաց իւր-
եանց, Ուստի զի մի գայթակղութիւն իմն ի վերայ անջերմեռանդութեան
կամ ծուլութեան նուիրակաց յառաջ եկեսցէ ի ժողովրդեան, հարկ է նո-
ցալ ի բաց մոռանալ զամենայն զկարիս մարմնոյ, և առ օգտի հասարակու-
թեան մնալ անխափան ի սուրբ եկեղեցւոյ, և քարոզել զնոյն ամենայն ժո-
ղովրդեան՝ ըստ օրինակի Տեառն՝ որ առնէր և ուսուցանէր.

Երրորդ՝ պատուիրան է նուիրակաց՝ զի հայեցողութիւն մտաց իւրեանց
լինիցի միշտ դէպ առ սուրբ Աթոռն ուստի առաքեցեալն են, եթէ հոգեպէս
և թէ մարմնապէս, հոգեպէս՝ զի ուր և իցինն ի խորհուրդս, ի բանս և ի
գործս իւրեանց՝ յանդիման մտաց ունիցին զԱթոռն և զմիաբանութիւն, և

սէր իւրեանց եղիցի տարածեալ ի վերայ նոցին անմեկնելի և անմոռանալի միշտ: Իսկ մարմնապէս՝ զի թէպէտ և ժամանակ չըջագայելոյ նուիրակաց ի վիճակի իւրեանց պայմանեալ է լինիլ երեք ամ, բայց ըստ չափու քանակութեան վիճակի իւրեանց՝ արժան է, զի նուիրակունք ինքեանք փոյթ կալցին արժանապէս տնօրինել զչափ ժամանակի կատարման պաշտօնի իւրեանց, և դառնալ յետս ըստ օրինակի նոյեան ազաւնոյն ի տապան Աստուածային Կաթուղիկէ Էջմիածին: որով կրկին շնորհ բարութեան հոգւոյ իւրեանց փայլեալ հանդիսացուցանեն, մի՛ զի ո՛չ ծանրանան ի վերայ աղքատաց ժողովրդեան աւելորդ ժամանակաւ, և միւս՝ զի սէր իւրեանց առ Աթոռն և առ եղբայրութիւնն յայտնեալ գործովք ապացուցանեն:

Զորրորդ՝ պատուիրան է նուիրակաց՝ ո՛չ սիրել զչափազանցութիւն ի կարիս պաշտօնատարութեան, այլ կշռել զարժանն, այն զի հոգեւորականք եմք, և ամենայն ծանրութիւնք մեր, և սրբոյ Աթոռոյ մերում, և պաշտօնէից մերոց, ևս և ամենայն ծանրութիւնք յաղագս թշնամեաց և բարեկամաց Աթոռոյն և մերումն հոգեւորականութեան, դիզեալ կան ի վերայ ծանրաբեռնեալ թիկանց ողորմելի աղքատ աղգի մերոյ, Յաղագս որոյ՝ պարտական եմք առհասարակ՝ որքան հնար է, ինամս ունիլ, և առ ամենայն եղելութիւնս քանալ ո՛չ ծանրանալ բազմավիշտ աղգի մերում՝ տարապայման աւելորդապաշտութեամբ: Ուստի ըստ որում Արք Եպիսկոպոս կամ վարդապետ և նուիրակ, ի պատիւ Աթոռոյն և իւրեանց և ազգին՝ բաւականք են մի ժողովրդական պաշտօնեայ, և հոգեւորական՝ քանի և նշանակեալ կայցէ ըստ իւրաքանչիւր վիճակաց՝ ի ցուցակն ինքեանց յատկացեալ: Եւ աւելին քան զայնս՝ հանդէս աւելորդապաշտական, անօգուտ ինքեանց՝ և ազգին՝ և Աթոռոյն, նա մանաւանդ՝ զի ըստ ջերմոռանդութեան իւրեանց՝ յօժարակամ են ազգ մեր առ հասարակ՝ լինիլ պաշտօնատար ամենայն հոգեւորականաց ի հանդիպմունս հարկաւորաց, և առաւել ևս օգնականք և արբանեակք են նուիրակաց քահանայք և ամենայն եկեղեցականք քաղաքաց և գիւղից:

Էինգերորդ՝ պատուիրան է նուիրակաց՝ պահպանել զչափաւորութիւն ի հանդերձս և ի կերակուրս, ոչ վշտացուցանել զոր յաղագս ուտելեաց, և ոչ խենեշ պճնութեամբ կամ անվայելուչ աղտեղի և պատառոտուն ղգեստուք իւր և իւրայնոց՝ տալ զանձն ի ըամխասանս տկարաց: Յի նա՝ զի ո՛չ որ յամենայն ազգաց գովէ զհոգեւորականն յիւրումն պճնութեան, և ո՛չ զգաստքն և հանճարաւորքն ի մեր աղանց՝ գովեն զնա ի փանաքի գծծութեան, որ առաւելապէս մագնիսաղօր ջատագով է՝ այն սաստիկ ագահութեան կեղծաւորեալ շահասիրաց, քան վկայեալ հանդերձանք առաքինեաց, Այլ որպէս և յայտ է՝ փառք հոգեւորականաց և հանդէս պանծալի՝ կրօնասիրութիւնն է՝ հանդերձ խոնարհութեամբ, պարկեշտութեամբ, զգաստութեամբ, առաքինասիրութեամբ և երկիւղին Աստուծոյ:

Անցերորդ՝ պատուիրան է նուիրակաց՝ զի վասն ամենայն նուիրաց՝ զորս նուիրել ունիցին աղքատ և տառապեալ ազգ մեր յանուն լուսածին ծնողի

իւրեանց սրբոյ Կաթուղիկէ Էջմիածնի, նպատակ մտաց եղիցի ինքեանց բան իմաստնոյն. Կթեա կաթն՝ և եղիցի իւղ, Առակ- Լ, 33, Բայց լաւ ևս գովանի և արժանաւոր բարութեան համաւայ նուիրակին և ազգին և Աթոռոյն թուի մեզ այս եղանակ, զի ընտրութեամբ երեւելաց հասարակութեան եկեղեցւոյն յորում իցեն նուիրակունք՝ տացեն յատկացուցանել առ գործակցութիւն ինքեանց զերկուս բարեմիտ և զխոհական քահանայս, և զերկուս նոյնպիսի ընտիր ժողովորականս, որք մտահաս և բաւականք իցեն նկատելոյ զարժանն, ըստ վայելչութեան գերաշարք ամենամարդու ծնողութեան մօրն լուսոյ սրբոյ Կաթուղիկէ Էջմիածնի, ըստ վայելչութեան որդիութեան և որդիական ջերմեռանդութեան նուիրողաց, և ըստ չափու կարողութեան նոցին, յորս լինին խոտորմունք յառաքինութենէ արդարութեան, երեք ինչ, անձանթութիւն վասն ուղիղ նպատակի նուիրմանցն, ագահութիւն և շուայլութիւն, առաջինն՝ խոտորեցուցիչ նուիրողաց միայն. իսկ յետինքն՝ նուիրողաց և նուիրակաց, Սմին իրի՝ զի անխոտոր և ուղիղ լինիցի կատարումն առաքինական գործոց նուիրակութեան, նոքին յատկացուցեալ անձինքն ում զինչ և արժան համարեսցին թէ նուիրեսցէ, ինքեանք ևս նուիրակունք զայն ընկալցին հանդերձ շնորհակալութեամբ և օրհնութեամբ՝ եթէ նուիրակութիւն իցէ, եթէ հոգեբաժին, եթէ յիշատակի, և եթէ յայլ անուն նուիրմունք, Բայց եթէ նուիրողն ոչ յօժարեսցի ի նուիրել զարժան համարեցեալն ի նոցանէ, յայնժամ ևս ինքեանք նուիրակունք որքան կարող իցեն սիրով օրհնութեամբ և չափաւոր յորդորանօք համոզել և յօժարեցուցանել, այն միայն բաւական համարեսցին, և արձակեցեն օրհնութեամբ և շնորհակալութեամբ. և մի բնաւ արժան համարեսցին աւելի թախանձանաց, կամ սաստիկ յորդորանաց, զի անպատուութիւն է և բամբասեալ լինի իբրեւ նշանակ ագահութեան, որ անվայելուչ է անուան նուիրակաց և Աթոռոյն, Իսկ անէծք և բարկութիւնք և այլ ծանրալուր գործք նուիրակաց վասն առաւելութեան արդեանց ըստ իւրեանց եղական մտաց հաճութեանց, ամենեւին արգելեալք են և չեն ընդունելիք՝ ոչ ամենապատուելի Գահակալին, և ոչ բարեկարգութեան կառավարիչ սուրբ ժողովոյն բարձրագոյն խորհրդարանի սրբոյ Կաթուղիկէ Էջմիածնի:

Նօթենորդ՝ պատուիրան է նուիրակաց՝ զի բաց ի նուիրականէն զայլ ամենայն տեսակ արդիւնսն՝ թէ հոգեբաժին, թէ կտակ, թէ խոստմունք, թէ յիշատակի, և թէ յայլ անուն նուիրանք՝ սկսեալ ի տասն փարայէ մինչև ի հազարաւոր ղուռուշն՝ աղքատ կամ հարուստ՝ ով զինչ և տացէ ինքեանց՝ գրեսցեն ի տումար իւրեանց, և ի լրման գործոց քաղաքին կամ գիւղին ուր ընկալնուլ ունիցին զայնոսիկ նուէրս, առանց զանցառութեան յայտնեսցեն սրբազնակատար Քահանայապետին կամ սուրբ ժողովոյն մի առ մի զանուն տուողին, զչափ տրոցն, յոյր անուն տալն, և զանուն քաղաքին կամ գիւղին, որպէս զի առաքեսցի առ նոյն կոնդակ յատուկ շնորհակալութեանց և օրհնութեանց, Այն զի գրեալ է, եթէ արասցես զբարեբարութիւն, գիտեա՛ որո՛յ առնես. Սիր. գլ. ԺԲ, հմբ. 1. և թէ՛ բերան շնորհա-

կալու պարտաւոր առնէ զԱստուած. Բարեք է ուրեմն զի ազգ մեր դիտասցեն թէ որոյ առնեն զՀնորհոյ նուիրանաց ի վաստակոց դառն քրտանց իւրեանց, և ընկալուչքն ևս շնորհակալութեամբ իւրեանց մի մնացեն մինչ իսպառ ի ներքոյ պարտաւորութեանց նոցին:

Աթորորդ՝ պատուիրան է նուիրակաց՝ զի վասն գանձանակաց, որք չեն գրեցեալք ի կոնդակի նուիրակութեան իւրեանց մի լինիցին՝ զանցառու իրրեւ զի չեն յանձնեցեալ ինքեանց, այլ որպէս վայել է հարազատութեան հարազատից սրբոյ Աթորոյն, և միաբանութեանն, այնպէս ջերմեռանդութեամբ հոգւոյ փոյթ մեծ կալցին առ բարւոք հոգացողութիւն վասն գանձանակացն, եւ ուր իցեն գանձանակք սրբոյ Աթորդիկէ Եջմիածնի՝ լուսագոյն զգուշութեամբ տեղեկացին վասն բարեպաշտութեան և հարազատութեան գանձապետին, և եթէ իցէ վկայեալ անձն արժանաւոր, ընկալցին զնա արժանաւոր յարգութեամբ իրրեւ զյատկացեալ պաշտօնատուր սրբոյ Աթորոյն, և ծանուցեն գրով վասն հաւատարմութեան նորա, եւ եթէ չիցէ գանձապետն այն վկայեալ յիրումն բարեպաշտութեան և հարազատութեան, գրեցեն և ծանուցեն իսուրբ Աթորն վասն այնպիսի անարժանութեան նորին, և և զարժանաւորութենէ հասարակաց հաճելի պատուաւոր անձին ուրուք, ըստ որոյ եղիցի վայելապէս փոխարկութիւն և խափանումն վնասուց հոգւոյ անհարազատ գանձապետին, և արդեանց սրբոյ Աթորոյն, նա ևս ուր իցէ արժանաւորութիւն գանձանակի՝ և չգուցէ հաստատու յառաջնոց, նոյնպէս ջերմեռանդութեամբ փոյթ կալցին նուիրակունք հաստատել նորոգ, քանզի առաքելական է այն գործ՝ որպէս և գրուեալն է, և արժանի է զի ամենայն եկեղեցիք քրիստոնէից ունիցին զգանձանակ և պաշտպանեսցեն զնոյն հաստատուն յոյժ և յոյժ ջերմեռանդութեամբ հոգւոյ, որովհետեւ արկեալն ի գանձանակ փոքր ինչ է, և զօրութիւն նորա՝ և արդիւնքն հոգւոր՝ մեծ յոյժ, մինչև գովեսց զնա արարչադործ բերանն Քրիստոսի, և պարծանք տառապեալ այլւոյն վասն երկուց յոմայից՝ կայ և մնայ յաւիտեան, որպէս ահա լսելի լինի յաւետարանութեան անդ, Մար. գլ. ԺԲ, 43, Այլ վասն արդեանց գանձանակաց ըստորում նորոգ կարգադրութիւնն ընտրելի համարեցաւ զարդիւնս ամենայն գանձանակաց եղելոց ընդ ամենայն տեղիս՝ ստանալ ամ ըստ ամէ, և ոչ նուիրակէ ի նուիրակ, առ այն ուրեմ գործ է նուիրակաց զի որպէս և յանձնեցեալ իցէ ինքեանց յատուկ ցուցակաւ, այնպէս ունիցին զբարւոք հոգացողութիւն, զի ամբողջապէս արդիւնք գանձանակաց եկեալ հասցեն ի սուրբ Աթորն:

Իններորդ՝ պատուէր նուիրակաց է՝ զի արդեանց՝ որք չիցեն պատկանեալք սրբոյ Աթորդիկէ Եջմիածնի, այլ կամ գերահարաջ Աթորոյ սրբոյ Յակոբեանց՝ որ յԵրուսաղէմ, կամ այլոց վանօրէից և եկեղեցեաց, և կամ տառաջնորդաց վիճակին, մի բնաւ յօժարեսցին լինիլ ձեռնամուշէս և իւրացուցանել զայնս, զի որ չէ իւրեանց, չէ ինքեանց կամ իւրեանց եղբարց արդար և սուրբ կերակուր, և զոր չէ նուիրեալ ինքեանց կամակար յօժարու-

Թեամբ իւրով վաստակաւորն այնորիկ կամ յափշտակութիւն է, և կամ գողութիւն, որք վնասակարք են ըստ հոգւոյ և ըստ մարմնոյ, և նախատինք յոյժ, որպէս քարպին դրեալքն, մեծութիւն անիրաւութեամբ ժողովեայ՝ փսխեսցի. Յոր. քլ. Ի. հմբ. 15. Որ քարոզես չգողանալ, գողանաս. որ գարշիս ի մեհէնեաց, զսեղանս կողոպտես. Հոռմ. քլ. Բ. հմբ. 21.

Տասներորդ. պատուիրան է նուիրակաց Արք Եպիսկոպոսաց և եպիսկոպոսաց, ձեռս վաղվաղակի յուրուք վերայ մի՛ դնել. ո՛չ կուսակրօնի, և ոչ ամուսնացիւոյ, նախ՝ զի առաքելական է հրամանն, և ծանր յանցանք է անարժան ձեռնադրութիւն. Եւ երկրորդ՝ զի իրանգարումն բարեկարգութեանց եկեղեցւոյ հայաստանեայց, և ցաւ մեծ ի վերայ ցաւալի ազգին մուրում, և աստպատակք անողորմք բազմութիւնք վաղվաղկոտութեամբ ձեռնադրելեացն են, որպէս և յայտ է, զի ընդ ծագս տիեզերաց տարածեալք՝ զանազան դարանակալութեամբ, և կեղծուպատիր հնարիք ծաքեն, ճարակեն և ծախեն, զկեանս ողորմելի ժողովրդեան ազգի հայոց անխիղճ և մուրամիտ վարպտեալք և քահանայք՝ արհամարհանք օրինաց սրբութեան եկեղեցւոյ Քրիստոսի, և նախատինք անձանց իւրեանց, և ձեռնադրողացն զինքնանս. Իսկ երրորդ՝ զի ձեռնադրութիւնն յատկացեալ պաշտօն առաջնորդաց վիճակին է, և ո՛չ նուիրակաց. Ասան որոյ զի առաջի Աստուծոյ, և առաջի բազմութեան ժողովրդեան անարատ լիցի և առանց գայթակղութեան պաշտօնատարութիւն նուիրակաց, հարկ է նոցա պահպանել զմեծ դգուշութիւն յաղափս ձեռնադրութեան այնպէս, որպէս ասանդեցեայն է քահանայապետական բարձրահրաման կոնդակաւ նորոգ ձեռնադրեցեալ եպիսկոպոսաց, սկսեալ յամէ 1811, յամենանն յունվարի, Եւ ըստ այնմ անկախ իշխանութեամբ ունին նուիրակունք ձեռնադրել միայն զյատկացեալ պաշտօնեայս իւրեանց, որք փորձեալք և հաւատարիմք իցին ըստ ամենայն հարկաւոր պարագայից, և կարողք իցին լինիլ աներկեան յաղափս մնալոյ նոցա անբաժանելի յինքեանց և ի միաբանութենէ սրբոյ Աթուղիկէ Եջմիածնի գլխեայն ժամանակս կենաց իւրեանց, Բաց յայնցանէ՝ ոչ է հրաման նուիրակաց անկախ իշխանութեամբ իւրեանց ձեռնադրել զորք, և ոչ տալ ումեք զաստիճան յառաջնոյն մինչև ցփերջինն առանց կամաց և խնդրոյ առաջնորդի վիճակին, Իսկ և ի լինիլն կամաց և խնդրանաց առաջնորդի, կամ ուր չգուցէ առաջնորդ, և եղիցի միջնորդութիւն իշխանաց և թախանձ բազմութեան ժողովրդոց՝ նոյնպէս ոչ է հրաման ձեռնադրելոյ առանց լաւապէս քննութեան և վերահասութեան ըստ հաւատոյն, ըստ բաւականութեան չափու գիտութեանն, ըստ վարուցն, ըստ կայունութեան բարուցն, և ըստ այլ հարկաւոր պարագայիցն. Այլ և զվկայեալսն և զարժանաւորսն որք չիցին յատկացեալ ի վերայ աթուոց, վանորէից և եկեղեցեաց քաղաքի կամ քիւրի ուրուք, և կամ փորձեալ և վկայեալ պաշտօնեայք պաշտօնեակից եղբարց նուիրակաց հրաշափառ Աթուոյ սրբոց Յակոբեանց, և դարձեալ եթէ չունիցի զհաւատարմութիւն վասն մնալոյ նոցա մինչև ցփառձան կենաց իւրեանց անսփոփոխ ի նոյն տեղեմք կամ տո նոյն անձն, յում ա-

նուն ձեռնադրեցան, ոչ ձեռնադրեցեն նուիրակք և զայնպիսին, եթէ վանական իցէ և եթէ քահանայ աշխարհական: Այլ ձեռնադրեցեն ըստ ամենայն նշանակեալ պարագայիցն: Այլ և ի ձեռնադրելն զայնպիսին, ընկալցին ի նոցանէ զգիր երաշխաւորութեամբ միջնորդացն, այնու դաշնալրութեամբ, զի մինչև ցվախճան մնալ ունիցին առ այնս, յում անուն ձեռնադրեցանն, և ի լինին անհնարին հարկի բաժանման յուխտեալ տեղւոյն կամ յառնէն, դիմեցին տղղակի ի սուրբ Սաթուղիկէն Եջմիածին, որ մայրն է լուսաւորչական երամոց, և անդէն պաշտպանեցին զկեանս և զպարկեշտութիւն իւրեանց՝ ըստ արժանի կարգին, եթէ իցեն անձինք կուսակրօնք, Իսկ եթէ լինիցին ամուսնացեալ քահանայք, կարգեցին յայլ պատշաճաւոր տեղի անօրին մամբ առաջնորդի փիճակին, և մի բնաւ հողմակոծեալք շրջեցին աստանդականք: Ապա եթէ անպանել ունիցին զայնու պայմանաւ և ստեցին ուխտին իւրեանց, եղիցին արգելեալք ի կարգէ և ի պաշտօնէ քահանայագործութեան իւրեանց, Նւ զայն գիր ի լուր հանդիսի բազմութեան ժողովրդեանն ի մէջ սրբոյ եկեղեցւոյն տակն ընթեռնուլ խրտուկակին ի սկիզբն կարգի ձեռնադրութեանն, զի յայտնի լիցի ամենայն ազգի մերում ընդ ամենայն աշխարհ սահման իշխանութեան կարգաւորութեան ձեռնադրելեացն, Իսկ եթէ անխնամ եղեալ եկեղեցւոյն Աստուծոյ և ժողովրդեան՝ անհոգ լինիցին յաշարս զգուշանալոյ ըստ նշանակեալ կերպիցս ըստ այսոցիկ, և անխտաբար վարեցին՝ ի ձեռնադրութիւնս, և վատարադոյ ձեռնադրեալք իւրեանց հրատարակեցին անզուսպ ընթացիւք ի տեղով ուրեք, յայնժամ զվրէժս իւրեանցն անարգ ձեռնադրելոց, յանձինս իւրեանց լուծանել պարտաւոր լինին նուիրակունք:

Մետասաներորդ՝ պատուիրան է նուիրակաց՝ զի առանց խորհրդակից ունելոյ զքահանայս և զիշխանս և զանձինս երեւելիս ի ժողովրդոց՝ զվճիռ դատապարտութեան ի վերայ մեծի կամ փոքու ուրուք մի հատցեն իզակի կամօք, և հաւանութեամբ հաճոյից իւրեանց՝ վասն որպիսի և իցէ յանցանաց, քանզի ոչ է հրաման ի կանոնաց սրբոց, և ոչ ևս այժմ ի կառավարութենէ բարեկարգութեանց: Այլ և ի դատապարտելն համաձայնութեամբ քահանայից և իշխանաց, մի յանդուգն ցասմամբ դատապարտ առնել զյանցաւորն տարապայման դատաստանաւ, զի դատաստան առանց հանգարտութեան մտաց, և առանց բարեխառնութեան կրից, ոչ այնքան արդարացուցանէ զդատաստանն՝ որքան դատապարտ կացուցանէ զդատաւորն, որպէս և գրեալն է. Բարկութիւն մարդոյ զարդարութիւն Աստուծոյ ոչ գործէ, Յակ. գլ. Ա, հմբ. 20. Այլ որպէս արժանն է լաւագոյն ընտրութեամբ, և իմաստուն խորհրդածութեամբ՝ բանիւք հեղութեան համեմալ քաղցրախօսութեամբ, գեղեցիկաւոր փաստարանութեամբ այնպէս անուշակ կացուցանել զվճիռ դատաստանաց, զի զոյգ ընդ կրից դառնութեան դատապարտելոյն՝ ներգործեցէ ի նոյն ինքն դատապարտեալն՝ և ևս առաւել յամենայն տեսողան և լսողն զքաղցրութիւն իմն հոգեխառն կրից, և պարզ և ուղիղ

վրէժխնդրութեանց նուիրակաց, առ սգաւ մեղուցելոյն, և հասարակութեան եկեղեցւոյն, Բողորապէս ևս յամենայն դատաստանաց նուիրակաց հերքեալ եղիցին ըացէ ի ըաց՝ անէծք, հայհոյութիւնք, տգեղ բարրառք, և բարկութիւն հանդերձ իւրովք պարագայիւք: Այլ և վասն քահանայից ամբաստանելոց՝ մի լիցի բնաւ յօժարութիւն նուիրակաց առնել խաղալիկ զփիլոնն քահանայութեան, և առնուլ և դարձուցանել վասն դոյզն պատճառաց՝ զի տղայական իմն է այն, և անհանճար արարողութիւն: այլ թէ առնուլ արժանիցէ վասն անարժանութեան քահանային, զիարդ կարելի իցէ դարձուցանել անդրէն իսկոյն իւրեւ արժանաւոր այնմիկ, վասնորոյ՝ փիլոն քահանայից բարւոք է զի պատուեսցէ զքահանայութիւն քահանային՝ և քարոզեսցէ վասն ամօթալի գործոց, և անվայելուչ շարժութեանց նորին ի ներկայացուցանելն զնա տեսութեան հասարակաց ի մէջ պատշաճեալ արժանաւոր ապաշխարութեան իւրում, արաւքոյ եկեղեցւոյն կամ ի ներքս:

Երկոտասաներորդ՝ պատուիրան է նուիրակաց՝ սրբոյ Վաթուղիկէ Էջմիածնի, և մանաւանդ թէ վերոյիշառականութեան քրիստոսական պատուիրանաց, զի ունիցին զպարզ և ճշմարիտ սէր հանդերձ արժանաւոր յարգութեամբ առ առաջնորդս իւրաքանչիւր վիճակաց, և առ նուիրակունս գերապանծ Աթոռոյ սրբոյ Յակոբեանց որ յԵրուսաղէմ, և յամենայն բարի պաշտօնատուրութիւնս նոցին՝ եղիցին նոցա ջատագովք և աջակիցք, զի պաշտօնակիցք են և սպասաւորք եկեղեցւոյ Քրիստոսի, և և թէ իցէ արատ և ըստգրտանք ի կենցաղավարութիւնս և ի գոյծս նոցին, հարազատ կարեկցութեամբ փոյթ կալցին համոզել սիրով, և ի լաւ անդր զյօժարութիւն նոցին դարձուցանել որքան հնար է: Ապա եթէ անցնեն նոքա զպայմ նաւ սիրելութեան՝ և յամառ լիցին ի վերայ ասելի ախորժակաց և յօժարութեան հաճոյից իւրեանց՝ որ լինելոցն իցէ անվայելուչ կարգի և կոչմանց իւրեանց, եկեղեցւոյ Քրիստոսի, և գալթակղութիւն ժողովրդոց հաւատացելոց, ինքեանք զիւրեանցն լաւութիւն հանդիսացուցին նուիրակունք գեղեցիկ քաղաքավարութեամբ առ նոսին, և գրեալ յայտնեսցին զայնցանէ աստուածարեալ մեծ Քահանայապետին, և երկուց գերայարգ պատրիարքացն, նպատակ մտաց իւրեանց ունելով զգրեալսն. Պատուիրան նոր տամ՝ ձեզ, զի սիրեսցիք զմիմեանս, Յօհ. ԺԴ, հմբ. 34, Ի պատիւ զմիմեամբք ելանել. Լուով. գլ. ԺԲ, հմբ. 10: Դու զի դատես զեղբայրն քո. զի իւրում Տեառն կայ կամ անկանի. Լուով. գլ. ԺԴ, հմբ. 10:

Անդրէաս Արք Եպիսկոպոս, Ալէքսան Արք Եպիսկոպոս
Սահակ Արք Եպիսկոպոս, Յովհաննէս Արք Եպիսկոպոս
Ներսէս Արք Եպիսկոպոս, Եփրեմ վարդապետ,
Գրիգոր վարդապետ.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ներկայ ամի Փետրուարի 16—22 ըստ կարգադրութեան Վրաստանի Էքզարքոս բարձրատիճան Պալլադիոսի հրաւիրեցաւ Վրաստանի թիմական եկեղեցականաց ժողով, մասնակցութեամբ բարեկարգիչ քահանայից:

Այս ժողովի վարչութիւնը կազմակերպելից յետոյ, բարձրատիճան Էքզարքոսն արաւ իւր առաջարկութիւնը ժողովին, որոնք 12 յօդուածներից էին բաղկացած և որոնք վերաբերում էին եկեղեցեաց և եկեղեցականաց բարեկարգութեանց ամեն կողմանէ:

Նորին Բարձր Սրբազնութեան արած առաջարկութիւններից առաջինը վերաբերում էր Աստուծոյ տաճարները բարեկարգ և ճոխ վիճակի մէջ պահպանելուն. մանաւանդ այն տաճարներն, որոնք նշանաւոր են իրանց հնութեամբ և պատմական նշանակութեամբ, յիշատակներով և աւանդութիւններով և կամ իրանց ճարտարապետական ոճով: Այս պարտքը թեմական եկեղեցականաց վերայ դնելով Գերապոսիւ Էքզարքոսը պատուիրում է նրանց հոգալ այդ հնութեանց նորոգութեանց մասին, հրաւիրելով իւրաքանչիւրն իւր վիճակում բարեպաշտ անձանց ի նուիրատուութիւն և օգուտ քաղելով ամեն դէպքերից, որպիսի են տրոմութեան կամ ուրախութեան հանդէսներն, որոնց ժամանակ աշխարհականք սովորաբար պատրաստ են լինում նուիրատուութեան համար: Ամեն ըսնառէր մարդու վերայ գերապասիւ Էքզարքոսի առաջարկութիւնը պատմական յիշատակարան կազմող եկեղեցեաց և վանքերի նորոգութեան և պահպանութեան մասին շատ ախորժ և ուրախառիթ տպաւորութիւն է գործում, տեսնելով նորա մէջ քրիստոնէական քերմեւանդութեան հետ եւ յարգանք ու գնահատումն պատմական յիշատակարանաց, որոնք կենդանի վկայք են ժողովրդեան անցեալ բարեպաշտ կեանքի:

Այս առաջարկութիւնն ու գաղափարը հարկաւոր էր, որ օղ դառնար և մեր թեմական եկեղեցականաց ու վանահորաց աւանդներին, որպէս զի նոցա վիճակներում եղած բաղմաթիւ երբեմն հոյակապ, իսկ այսօր գրեթէ աւերակ կամ կիսաւերակ

վանքերն ու եկեղեցիք արժանանային նոցա ուշադրութեան, հոգացողութեան, որպէս զի պահպանվէին գէթ կատարելապէս անհետանալու վտանգից:

Դժուար է մեր վանքերի և եկեղեցեաց նշանաւոր մասի ցաւալի գրութիւնը վերաբերել ժողովրդի նիւթական արքատիկ վիճակին:

Մենք այդ աւելի վերաբերում ենք անտարբերութեան, որով տողարկած են ներկայումս թէ եկեղեցականք և թէ աշխարհականք: Այսպէս ենք մտածում, որովհետեւ մեր պատմութիւնը ցոյց է տալիս, որ մեր ազգի ամենաթշուառ գրութեան ժամանակ էլ, որպիսեաց մասին այժմ՝ երևակայել անգամ չենք կարող, դուրս են եկած սոսկական վարդապետի, վանահարրի, որոնք, կարելի է ասել ոչնչից, (ազգի ամենատկած և խեղճ ժամանակ) վերանորոգել են կամ կանգնել նոր հոյակապ շինուածներ:

Մեր ազգի կեանքում, 14, 15, 16, 17, և 18 դարերը ամենաթշուառ դարերն են եղած երբ Լէնկթեմուրի և նրան հետևող իշխանների պատերազմները և ապա Պարսից և Օսմանցոց մէջ տեղի ունեցած կռիւներն, սոցա հետևանք եղող սովն, նոյնպէս և երկրաշարժները ինչպէս խոտ հնձել են հայ ազգը, կոտորմամբ, գերութեամբ, յափշտակութեամբ և հարկահանութեամբ, բայց հէնց այդ թշուառութեանց ժամանակ տեսնում ենք շարունակ եկեղեցականք, որոնք վերականգնում են աւերած հոյակապ վանքերն և կամ նորերը կանգնում, միջոց գլոխելով ազգի լուսնայից: Յիրաւի զարմանալի է, թէ այնպիսի ժամանակ, երբ Արարատեան նահանգում մնացած հայ գիւղերն ու գիւղաքաղաքները մատով կտրելի էր համարել, երբ Ս. Էջմիածնայ Աթոռի վերայ գրած պարսկական հարիւր թուման հարկն (որքան այսօր իւրաքանչիւր արեղայ ռոճիկ է ստանում) այնքան ծանր էր, որ կաթողիկոսունք շրջելով ազգի մէջ քաղաքից քաղաք ու գեղից գեղ ու ժողովարարութիւն անելով չէին կարողանում վճարել—երբ Էջմիածնայ եկեղեցին այնպիսի խնդրութեան մէջ է լինում, որ և ոչ անգամ նուիրական անօթներ, զգեստներ և այլ անհրաժեշտ պիտոյք ունեցել է, բոլորը յափշտակած լինելով—և ահա այսպիսի նեղ ու թշուառ ժամանակ կամ անյապաղ նրանից յետ տեսնում ենք հոյակապ

վանքերի վերանորոգութիւնք և կամ նորերի կանգնումն: Կարծես մի գիւթական գաւազանի շարժմամբ ամենայն ինչ կատարուում էր, ոչնչից ինչ ստեղծելով: Կարծես այն հայածեալ, չարչարեալ, ամեն նեղութեանց մէջ ընկղմած եկեղեցականն ու աշխարհականը, հէնց այդ գրութեան մէջ աւելի արի սիրտ, հոգի և անընկճելի հաստատութիւն կամբի ստանում էին և զօհաբերութեան պատրաստականութիւն: Իրաւ է, որ կռանի հարուածների տակ երկաթը ամրանում է: Կարծես թշուառութիւնք միայն ընդունակ են մորդուս իւր մխիթարութիւնն Աստուծոյ և հոգեւոր զբաղմանց մէջ որոնելու, այնքան թոյլ է նորա բնութիւնը զէպի բարին և հոգեւորն, երջանկութեան և ապահովութեան ժամանակ: Այսպէս է իրողութիւնն, որովհետեւ մենք այն նեղ և թշուառ ժամանակներում տեսնում ենք անդադար վերանորոգութիւնք ու կանգնումն հոյակապ յիշատակարանների, մինչդեռ այսօր, որ համեմատաբար անսահման բարօրութեան, նիւթակնն մեծ ապահովութեան և երկարատեւ խաղաղութեան ժամանակ է, ականատես ենք լինում միայն մեր գեղեցիկ և հոյակապ պատմական յիշատակարանների օրից օր խանգարման և աւերման: Այն խղճութեան ժամանակ կարծես մի բարձր, վսեմ զգայմունք աւերում էր ամէնքին, այնպէս, որ խեղճ հայ արեղան մուրացկանութեամբ ժողոված լուսմաներն, աղքատիկ խեղճ ցնցոտեաց մէջ փաթաթված հայ գիւղացին իւր օրապահիկն և համեմատաբար նոյնպէս աղքատ հայ քաղաքացին իւր չափաւորութիւնից տնտեսած արծաթը թափում էին իրանց նախնեաց յիշատակարանի վերայ, անկարող նոցա աւերման և քանդիւնի: Իրոյ սառնասրտութեամբ նայելու և սքաւ կրկին իրանց հոյակապ տեսեամբ մխիթարում էին իրանց զաւակներին: Իսկ այսօր, այս ապահովութեան և հարստութեան ժամանակ, կարծես անտարբերութեան և սառնասրտութեան հոգի սաւառնում է ամենքի վերայ: Յաւալի է, որ ճիւղ և հարուստ զգեստներով զարգարուած թեմերի, վիճակների և վանքերի կառավարիչ եկեղեցականք, շուայլութեան մէջ թաւալող, ոսկով և արծաթով զարդարուած, հարիւր հազարների և միլիոնների տէր քաղաքացիք ու կալուածատեարք, և իրանցն անվայել ճոխութեան ձգտող գիւղացիք մեծ մասամբ ամենայն անտարբերութեամբ նայում են իրանց նախնեաց սուրբ

յիշատակների աւերակներին, զարմանք ցոյց տալիս և անցնում գնում են, երբեմն էլ պարծենում միայն իրանց նախնեաց սխրագործութիւններով:

Չկայ մէկն, որ մտածէ այդ աւերակների քարը քարի վերայ գնելու մասին: Միթէ ներկայն անցեալի յաջորդը չէ, միթէ ներկայ եկեղեցականը նոյն հայ եկեղեցւոյ պաշտօնեայք չեն, միթէ ներկայիս հայք իրանց նախնեաց սերունդը չեն, նոցա երակների մէջ նոյն հայ արիւնը չէ՞ շրջում: Խնչիցն է ուրեմն այն սհագիւն և վնասակար տարբերութիւնը անցեալի և ներկայի մէջ հոգեւոր ջերմեռանդութեան կողմանէ:

Այս վնասակար անուարբերութիւնը ծագել է եկեղեցական դասի և ժողովրդեան մէջ մտած սառնութիւնից, նոցա մէջ կարեւոր սերտ կապի բացակայութիւնից, հանգամանքների բերմամբ և արտաքին ազդեցութեամբ ներմուծած անշատու մից, որով եկեղեցական դասն և ժողովուրդը կարծես իրար խորթ դատակարգեր են կազմում. իւրաքանչիւրն իւր որոշ պարտականութեամբ և իրաւունքներով, որոնց ձեւական կատարումն բաւական է համարվում պարտազանց չգտանված համարուելու համար: Եկեղեցականը եկեղեցում սպասաւորելով և եկեղեցական խորհուրդները կատարելով և ժողովրդականն էլ դոցա համար նորա օրապահիկն աւելի կամ պակաս առատաձեռնութեամբ հոգալով վերջացրած են համարում իրանց հաշիւները միմեանց հետ: Այս ձեւակատարութիւնից յետոյ թէ եկեղեցականն և թէ աշխարհականն անձնատուր են իրանց մասնաւոր ընտանեկան կամ անձնական գործերը տնօրինելուն, որպէս թելադրում են իւրեանց միջոցներն և ժամանակի կենսական անվերջ պահանջները շռայլութեան և զուարճասիրութեան: Չկայ երկու դասերի այն սերտ յարաբերութիւնն, որով մէկը ոգեւորսդի և հոգեկան զուարճութեան ու մխիթարութեան զգացմունքը զարթուցանողի պաշտօն կատարէր և միւսը այդ զգացմունքով շեկավարուած իւր զուարճութիւնն ու մխիթարութիւնը գէթ մասամբ հոգեկան և բարեգործական մտածողութեանց և գործողութեանց մէջ գտնէր և այսպէս հոգւոյ և մարմնոյ պահանջների մէջ հաւասարակշռութիւն պահպանուէր, որով խսկապէս կունենար հայ ժողովուրդը հասարակական կեանք: Այսպէս թէ նախնեաց յիշատակարաններ

կայտհաղանութիւն և թէ նորերը կկանգնուէին և ապահոված կլինէին, որովհետեւ ներկայումս այնքան նիւթական ոյժ կայ մեր ժողովրդի մէջ, որ նա իւր բոլոր հասարակական հաստատութիւնք թէ եկեղեցիք և թէ մանաւանդ գալրոցներն ու այլ բարեգործական հաստատութիւնք կարող էր վայելուչ և արդիւնաւոր վիճակի մէջ պահել, միայն որ նա անչափաւորութեան պահանջների հետ և մոտաւոր ու հոգեկան պահանջների անհրաժեշտութիւնն էլ հասկանար և զգար: Այս վիճակի մէջ կարող էր նրան դնել եկեղեցականաց նորա հետ սերտ յարաբերութիւնն և նոցա իրանց պաշտօնը ճշտութեամբ կատարելը, միշտ յորդորելով, խրատելով և նորա ուշքն ու միտքը հոգեւոր և մոտաւոր զբաղմանց վերայ դարձնելով ու նորա սիրտը բարեգործական զգացմունքներով պարարելով: Եւ այս աւելի հայ ժողովրդի մէջ իրագործելը հեշտ է, քանի որ կարծես նուիրատուութիւնը նրան բնածին է: Միթէ որան ապացոյց չէ՞, որ երբ — րեւէ նուիրատուութեան հրաւեր է լինում կամ սովի կամ հրդեհի և կամ որեւէ ընկերութեան կարեաց պատճառով, հայ ժողովուրդն ամենայն յօժարութեամբ տալիս է մինչեւ անգամ ինքն օգնութեան կարօտ հայ հասարակութիւնն էլ չէ՞ զլսնում իւր լումայն գցել այդ հրաւերով կազմուած գանձանակի մէջ: Բազմաթիւ այսպիսի ժողովուրդ հովուող մի ընդարձակ վիճակի աւաճնորդ կամ յաջորդին չէ՞ կարող գործել: Ի՞նչ հրաշքներ կարող չէ՞ կատարել, եթէ միայն իւր հանգստութեան վերայ չմտածէ, եթէ միայն իւր պաշտօնը լոկ ձեռով կատարելու վերայ չխորհէ, եթէ միայն իւր սնափառութիւնը շոյշոյող երեւակակցական իրաւանց վերայ չհոգայ, այլ հոգւով և սրտով անձնատուր լինի նրան, որ ժողովրդեան հոգեւոր պիտոյքը հոգայ, խրատելով, յորդորելով, ուր հարկն է եւ յանդիմանելով:

Քաւ լիցի մեզ մտածել, որ այն եկեղեցականք, որոնք ազգի ամենաթշուառ և աղքատիկ վիճակի ժամանակ էլ երկրաշարժից կամ աւերածութիւններից քանդված հաստատութիւնքը կամ նորերը վերականգնել են, իրանց գիտութեամբ, աշխարհահայեցողութեամբ կամ խելքով աւելի բարձր են եղած ներկայ եկեղեցականներից, ոչ, բնաւ ոչ, այլ միայն նոքա ժողովրդի ցաւին ցաւակից, չարչարանքին չարչարակից, ուրախու-

Թեանը ուրախակից են եղել, միասին տարել, միասին մեռել են, սերտ կապուած են եղել նորա հետ, իբրև հայր և որդի տարել են, սիրել են և սիրվել, խրատել են և յանդիմանել, առանց աչառութեան: Եւ այսպէս փառ և լարուած են պահել ժողովրդեան մէջ հոգեւոր զգացմանց կրակը: Եթէ նոքա այցելել են իրանց հօտին քաղաքից քաղաք և գիւղից գիւղ շրջելով, նոքա ամենուրեք երևացել են ոչ թէ իբրև միայն իշխանաւոր, այլ աւելի իբրև հայր որտացաւ, բաւականանալով ինչով բաւականում էր ժողովուրդը, առնելով ուստի հնար էր և տալով ուր անհրաժեշտ էր: Այս են ցոյց տալիս մեզ մեր նախնայնորի, մեր առաջնորդների ու վանահայրերի պատմութիւնքը, այնպիսեաց, որոնք շինուք եղած են:

Նոյն գիրքը բռնելով այսօր հայ եկեղեցականը կորոզ է մեծամեծս գործել յօգուտ հայ եկեղեցեաց պայծառութեան և ժողովրդեան հոգեւոր երջանկութեան, ու նախնեաց յիշատակաւանների պահպանութեան, որ վկայք են հայերի կրօնասիրութեան գարեւրի ընթացքում:

Ս. ԷԶՄԻՍԺՆԻ ԳՐԱԳՐԱՆ

Էջմիածնի դրազարանի ամենանշանաւոր ձեռագիրներից մէկն է № 892ը, որ ձաշոց է Հեթում Պարոնին, ապա Թագաւոր Հեթում երկրորդ անունով, որդի Նեոն երրորդի: Հեթում երկրորդը Թագաւորեց 1289 թուականին և մի քանի անգամ կրօնաւորեցաւ, հրաժարուելով աթոռից և կրկին Թագաւորեց և մեռաւ Թագաւորահայր տիտղոսը կրելով: Ըստ կրօնաւորութեան Յովհաննէս անուանեց ու:

Այս ընտիր ձեռագիրը՝ բոլորագիր է և գրած է 1286 թուականին Քրիստոսի, ընտիր մագաղաթի վերայ: Գրքի երկայնութիւնն է 7 $\frac{1}{2}$ վերջոկ, լայնութիւնը 6 վերջոկ և Թանձրութիւնը 2 վերջոկ: Գիրքը բաղկանում է 940 մեծագիր երեսներից, բայց յիշատակաբանից ունի 13 երես: Առաջին հինգ թերթերը ցանկ են և վեցերորդ թերթի վերայ զգեստաւորուած, ձեռքին մի գիրք բռնած նկարած է մի եկեղեցական, պատկերի տակ գրած է «Սուրբ Սահակն է, Թոռն սուրբ Գրիգորոյ, գրացա շի-

նողն, թուին Հայոց 21, է » (1288): Բոլոր գիրքը պատկերազարդ է և ծաղկազարդ: Ունի 9 մեծագիր պատկերներ ընտիր ներկերով նկարած և ոսկեզօծ, պատկերներն են 1) Փառասնօրեայ ընծայումն Փրկչի ի Տաճարն 118 երորդ երեսում. 2) Ծագկազարդ, 274 երորդ երեսում. 3) Ուռնալուայի պատկեր, 334 երորդ երեսում. 4) Փրկչի խաչից իջեցնելու պատկերը 386 երորդ երեսում. 5) Յուդան մարգարէի ծովը գծելու, կէտ ձրկնից կլանելու և ապա դամաք գցուելու պատկերները 400 և 401 երեսներում, 6) Փարաւոնի ընկճմելը Կարմիր ծովում, Իսրայելացւոց անցն և առանձին Մովսէսի և Ահարոնի պատկերները 404 երեսում. 7) Երից մանկանց Բաբելոնի հնոց գցվելու պատկերը 417 երորդ երեսում. 8) Յարութեան պատկերը 424 երորդ երեսում: Հրեշտակը նստած է վէմի վերայ. երեք կանայք գալիս են գերեզման և Յիսուսին չեն գտնում. 9) Յիսուսը նստած է Սիմոնի տանը և մի կին ընկած է նորա ոտքերի առաջ 583 երորդ երեսում: Բացի սրանից լուսանցքներում կան բազմաթիւ փոքրիկ պատկերներ սրբոց և մարտիրոսաց, և սուրբ գրոց պատմութեանց վերաբերեալ, նոյնպէս և ծաղիկներ ու զարդեր: Բոլոր գլխատառերը ոսկեզօծ են և ընտիր գոյներով նկարած, ներկայացնելով կամ մարդիկ, կամ ցամաքային ու ծովային կենդանիք և կամ բոյսեր: Աւելի ընտիր են և նուրբ նկարած լուսանցքների փոքրիկ պատկերները, ավստօր խոնաւութիւնից և անխնամ պահպանելուց շատերը այդ պատկերներից փչացած են: Երիտասարդ նկարիչ Պ. Բերնշտամը այս ձեռագրի պատկերներից և զարդերից քսանի չափ նկարել է Ալբոմի համար: Ինչպէս երևում է վերջին յաւելուած յիշատակարանից, այդ ձաշոցը մինչև Էջմիածնայ սուրբ Աթոռը հասնելը շատերի ձեռքում եղել է. վասն զի յաւելուած յիշատակարանում կարդում ենք հետեւեալ տողերը. « Վերստին նորոգեցաւ գիրքս ի մայրաքաղաքն յԱտանայ ձեռամբ սուտ անուն Իսկենուէր դպրի, ի թուականիս մերում ՌձԽԴ (1695 թ.) ի հայրապետութեան Տեառն Տէր Նարին Աստուածատուր Կաթողիկոսի տանն Կիլիկիոյ, յուսիս ամսոյ թ. (9ին) ի խնդրոյ բարեսէր և բարեմիտ Աջբան երիցու որդին տէր Ըռքսթագէսին ի վայելումն իւր և Սոյ եղեալ ժողովրդեանն և Տէր Քրիստոս, Աստուածն ամենայնի բարով վայելել տացէ » ևլն: Իսկ բուն

գրչի և նկարչի անունն անյայտ է, յիշատակարանում կամ ձեռագրի որ և է տեղում չէ յիշվում. բուն յիշատակարանի եօթներորդ թերթը պակաս է, կտրած է, գուցե այս թերթի վերայ լինէր և նոյն իսկ կնիքը Հեթում իշխանի, որովհետեւ այն ժամանակ սովորութիւն էր կնիք գրօշմել ձեռագիրների վերայ:

Յիշատակարանի 10 երորդ երեսում ներքին լուսանցքի վերայ անկիրթ ձեռքով գրուած են Զարէլ թագուհու կառուցած հիւանդանոցին վերաբերեալ հետեւեալ տողերը. « Ի հայրապետութեան Տեառն Տէր Մինաս Կաթողիկոսին թվականութեանս Հայոց. նուաստս յամենայնի Յակոբ Սսեցի, որ յայժմ եմ փակակալ ի դուռն սուրբ Լուսաւորչի: Ի Կիլիկիայ այմ որ ի մարաստան է, Բ և Գ եղբօր հետ ելայ գնացի, սանդղատով թվական նորա որ ի դռն վերայ կայր կարգացի, որ էր օրինակն այս. Կատարեցաւ յարմարումն շինւա (ժ տառ պատուած է) հիւանդանոցին հրամանաւ մեծաւ փառաւք քրիստոսասէր թագուհ (տառը պատուած է) Զապելի ի թվականութեանն Հայոց ի Ո և Ղ » (1241): Յիշատակարանը համառօտ պատմութիւն է Ռուբենեանց թագաւորաց մինչև Լևոն Գ.

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՀԵԹՈՒՄ ԵՐԿՐՈՐԴ ԹԱԳԱՒՈՐԻ ՃԱՇՈՅԻ.

Փառք ամենասուրբ Երրորդութեանն՝ Հօր և Որդւոյ և սուրբ Հոգւոյն, այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից ամէն:

Ի թուականութեանս Հայոց 21. Ե. յանգ ելեալ կատարեցաւ աստուածախօս մատեանս, հրամանաւ աստուածասէր և ամենիմաստ բարեպաշտ և հանճարեղ պարոնին Հեթմոյ՝ որդւոյ քրիստոսապաշտ արքային Լևօնի, որ լի և պատարուն իբրև զծաղկաղարդ բուրաստան՝ հաւաքեալ ի հին և ի նոր օրինաց, ի պէտս պայծառութեան աօնից Տէրունականաց՝ հրաշտփառ ծննդեան Քրիստոսի, և կենսաբեր չարչարանացն, փառուոր յարութեանն, և սքանչելի համբարձմանն, պայծառ գալստեան սուրբ Հոգւոյն, և այլոց փրկչական տնտեսութեանցն, ընդ որս և սրբոցն Աստուծոյ՝ Առաքելոց և Մարգարէից, բազմաչարչար մարտիրոսաց, հայրապետաց և միանձանց և ամենայն հաճոյացելոց Աստուծոյ, որով մեծախորհրդութիւն և շնորհ մերոյ փրկութեան միշտ հոչակի յեկեղեցիս սրբոց, խնկանուէր հընչ-

մամբ առաջի Աստուծոյ՝ ի բարեխօսութիւն մեզ մեղաւորաց և ի վարդապետութիւն խրատու յաւիտեանական կենացն ժամանելոց: Զայս խրախճանութիւն հոգեւոր և անմահական վարժամութիւն ստացաւ՝ նախալիշատակեալ բարեսէր պարոնս մեր՝ Հեթում, որ է շառաւիղ բարեշնորհ՝ բոլորեալ յարմատոյ թագաւորութեան Թորգոմեանս սեռի, և Ասքանաղեանս տոհմի. որ յայտնաբանեալ լինի՝ զայս ձեռն օրինակի. Յորժամ յաղախնածին զօրացն սրոյ, և ի պարսկական իսկամիտ նենգութենէ սպառեցաւ թագաւորութիւնն Հայոց՝ ի տանէս արեւելից, և բարձաւ բազուկ տէրութեան նոցին ի կողմանցն հիւսիսոյ, յայնժամ սահեալք իշխանք Հայոց և որք ընդ իշխանութեամբ նոցին, զետեղեալ պանդխտեցան ի ստորին կողմանս Գամիաց և Պոնտոսի. որք և անդանօր նեղեալք և նհանջեալք ի նենգաժէտ ազգէն Յունաց, խոյս տուեալ՝ եկին ի սահմանս Աեսարեայ Կապադովկացւոց. որոյ տիրեալ արքայն մեծ Գագիկ, և զբազումն ի Յունաց սատակեալ, ընդ որս և զմետրապօլիտ քաղաքին ՂՄարկոս՝ որ եղեռնական բարսւք զանուն ազգին Հայոց շանն իւրոյ մակադրեալ՝ արմէն անուն վերաձայնէր: Արքայն բարեշուք վնա և զշունն իւր ի միում քրձի ածեալ՝ չար հարուածովք գանից, ի միասին սատակեաց: Վասն որոյ և յընդհանուրս Յունաց բնակչաց աշխարհին որսացեալ եղև, որով և սպանաւ արդար արքայն յանբարիշտ սրբւոյն Մանուէլի, ի բերդն Կեդառակաւի: Եւ յայնմ պատճառէ որուեցան պայազատքն Հայոց և այլ ևս խառնագանջ բազմութիւնքն՝ ընդ բազում տեղիս և գաւառս պանդխտացեալք: Ընդ որս և մեծափառ լմն իշխան իշխանաց, ի սեռէ թագաւորութեան արեանառու մեծին Գագիկայ, Ռուբէն, յինքն յարեալ զյուսիս ի զօրացն խաղացեալ գայ, և սոռնու զամբոյն զԿօսիտարայ, յորում և զնէ ինքեան՝ տուն իշխանութեան, և տիրէ լեռնակողանցն Փռիգիւոյ և բարեպաշտութեամբ կենօք կացեալ փոխեցաւ առ Քրիստոս:

Յաջորդեալ զիսոս նորա, երգի նորին՝ Կաստանդին, այր քաջ և արգարագործ, որ և ի բաղմաց սիրեցեալ եղև՝ բնակչաց աշխարհիս Կիլիկիոյ, որոյ ձեռնտուութեամբ ելեալ ի ծովակողմ Տորոսի տիրեաց նահանգին այնորիկ, նախ՝ առեալ զգլխակն զՎահկայ. և ասլտ անտի յառաջ յորովից տիրեալ տեղեաց,

դաշտաց և ամրոցոց՝ զյոքունս ի Յունաց հարեալ: Այլ և փր-
ռանգ զօրուն, որ յանտիրք, նիզակակից եղեալ ընդդէմ Խամա-
յէլեան զօրուն, և քաջութիւնս զարմանալիս գործեալ անդա-
նօր, հիացոյց զարիականաց գունդն, յորոց և Կոմսութեան ա-
նուն ստացեալ, մարգիզ զնա վերակոչէին: Եւ այնպիսի յազ-
թական կենօք կեցեալ, և ծնեալ երկու որդիս՝ զԹորոս և զԼեոն,
ինքն փոխեցաւ առ Քրիստոս. և թաղեցաւ ի սուրբ ուխտն
Կաստաղօն, տուեալ զիշխանութիւն իւր՝ որդւոյ իւրոյ Թորոսի,
այն՝ որ ի Յունացն պատուեալ Պաթոսեաստիօս կոչեցաւ: Որ և
խկոյն ընդ տիրելն՝ խնդրեաց զվրէժ Գազկայ յորդուցն Ման-
տալէի, և առեալ զամրոցն յուով գանձիւք և զնոսին չարա-
մահ սատակեալ, բերեալ ընդ ինքեանս զպատկեր Տիրամօրն՝
եղ ի դղեակն Անարզաբայ, զսր իւր առեալ էր ի Յունաց, յո-
րում՝ և շինեաց զհռչակաւոր տաճարն, և եղ անդ զպատկե-
րն՝ որպէս և գրեալ է յարձանի՝ ի շինուածս տաճարին. այլ
և բազում՝ եկեղեցիս և ժողովարանս միանձանց շինեալ, և
առաստաւոր պարգեօք՝ կարգաւորեալ ճոխացոյց, միանգա-
մայն և հիւրանոցս բազումս, և ամենայն ազգաց քրքստոնէից
տեղի և տուն պատրաստեալ՝ յարգացաւ, բարձրացաւ և հռ-
չակեցաւ յամենայն լեզուս, որք զԿիլիկիա անուն թողեալ՝
Թորոսի երկիր զաշխարհն նորին վերաձայնէին. և նա՝ քարոք
վարուք կենցաղավարեալ հանգեաւ ի Քրիստոս, և թաղեցաւ
ի սուրբ ուխտն Դրազարի՝ թողեալ որդի մի, որ նենգեալ սպան-
մամբ յամբարշտաց ոմանց, Վասն որոյ ընկալաւ զիշխանու-
թիւն մեծին Թորոսի, եղբայր նորին Լեոն որ և ծնեալ երիս
որդիս, զԹորոս, զՍտեփանէ, և ի հարձէ, զոմն՝ Ռուբէն անուն:
Այս Լեոն տիրեալ Մամեստիոյ և Տարսոնի, և ամենայն սոցին
նահանգի, և աջակցեալ ֆռանկաց ի գործ պատերազմի՝ քա-
ջութեան անուն ստացաւ, և կացեալ յիշխանութեան կարո-
ղագոյն կենօք, և առաքինի վարուք՝ մինչև եկն թագաւորն
Յունաց՝ Փէռփերուժէն ի Կիլիկեա, և պատրանօք կալեալ ըզ-
Լեոն՝ ըմբռնեաց ի կապանս երկու որդւովքն՝ Թորոսիւ և Ռու-
բէնու, ոչ դիպեալ անդ՝ Մլէհին և Ստեփանէին, զի կային
յՈւռհայ՝ առ կոմս նորին, որ էր քեռի ինքեանց: Առեալ Փէռ-
փէրուժէն զԼեոն որդւովքն՝ տարաւ ի Կոստանդնուպօլիս և
արկ ի բանտ, յորում տեղուջ Ռուբէն վասն անհնարին քա-

Զուլթեանն կուրացուցին՝ կուրացեալ նախանձով ազգն Յուճնաց։
 Եւ մեծն Լեոն՝ որդին նորա Թորոս մնացին անդանօր ի բանտի.
 Եւ իշխանութիւն Հայոց բարձաւ ի Կիլիկիոյ, տիրելով վերստին
 Յուճնաց։ Յետ ժամանակաց ինչ լինելոյ ի բանտի, ետես երազ որ-
 դի նորա Թորոս, Եւ պատմեաց հօր իւրում, թէ տեսի յանուրջս,
 զի այր ոմն տայր ցիս նկանակ մի հացի, Եւ ձուկն ի վերայ, Եւ
 ես առի Եւ քեզ ոչ ետու ի նմանէ. Եւ հայրն խնդացեալ՝ ելոյ՞
 զտեսիլ որդւոյն. թէ՛ ունիս վերստին տիրել Կիլիկիոյ, զոր նախ-
 նիքն մեր կալան քաջութեամբ. այլ Եւ ընդարձակեսցես զու՛-
 րութիւն քո մինչև ի ծով՝ զոր ձուկն նշանակեաց, սակայն ես
 յայն ոչ ժամանեմ։ Որ Եւ եղև իսկ, զի մեռաւ մեծն Լեոն ի
 Կօստանդնուպօլիս։ Եւ մեծն Թորոս գտեալ օգնութիւն յԱս-
 տուծոյ, Եւ ի դիպօղ ժամու վերստին եկն ի Կիլիկիա Եւ ձե-
 ոքնտուութեամբ լեռնակողմանցն Տորոսի ազինս Հայոց, որ մը-
 նացեալ էին անդանօր, տիրեաց նախ՝ Վահկային, Եւ ամենայն
 Փռիւզիոյ, Եւ յետ սակաւուց Անարղաբայ Եւ ամենայն դաշտա-
 կողմանն, զորոյ զյեղանակ գալստեանն ի Կոստանդնուպօլսէ
 Եւ զտիրելոյն Կիլիկիա՝ այլ Եւ այլ օրինակաւ պատմեն գիրք-
 բայց որպէս Եւ է գլխութեամբն Աստուծոյ Եւ օգնութեամբն ա-
 զատեալ ի բանտէ, վերստին տիրեաց իշխանութեան նախնեաց
 իւրոյ՝ զոր յափշտակեալ էր Յուճնաց։ Եւս Եւ ընդարձակեալ
 զբազուկ տէրութեան իւրոյ՝ գնաց ի Մամեստիա՝ Եւ առ զնա.
 Եւ մինչ կայր անդ յանհոգս, Տուկն Յուճնական ազգին, որ էր ի
 կայսերէ կարգեալ, ժողովեալ զգօրս իւր, Եւս Եւ զհայկազունս,
 զՆաթանիէլեանք զտեսարմն Ասկուռայ, Եւ զՀեթում տէր
 Լամբրուսին, որք Եւ հոքա յարեւելից՝ ի սրոյն Խամայելացւոց
 խոյս աուեալ՝ եկին Եւ կալան զկողմանսդ նախառացեալ, Եւ մտին
 ընդ հնազանդութեամբ կայսերն Յուճնաց. վասն որոյ Եւ ընդ նո-
 ցին զօրաց Եւ զօրապետի՝ եկին ի վերայ Թորոսի ի Մամեստիա.
 Եւ նա յարուցեալ սակաւուք արամբք անզէն Եւ անպատրաստ ի
 վերայ անկաւ բիւրական զօրացն յեղակարծ ժամու, զյայնսն
 ետպան Եւ զհայկազունսն ձերբեալ արաբեալ կալաւ, Եւ յե-
 տոյ ազատեաց։ Եւ այսպէս քաջացեալ՝ էառ զՏարսոն Եւ զյո-
 լով մասն Ասովիոյ. զորոյ քաջութեան համբաւ լուեալ կայսրն
 Էմմանուէլ՝ որդին Փէռփէրուժէնի, մրմռեալ իբրև զառիւծ՝
 եկն զօրօք բազմօք ի Կիլիկիա՝ ըմբռնել զԹորոս, Եւ պաշարեալ

զնա ի դղեակն Բարձրաբերդ կոչեցեալ: Յարձակեալ ապա քաջն
 Թորոս ի վերայ ժողովոյն Յունաց՝ զբաղումն եսպան, և զյոյով
 Սեաստիոսոս գերի տարեալ ի դղեակն վաճառեաց ընդ ոսկւոյ
 կայսերն Էմմանուէլի. և զգանձն բաշխեաց՝ իւրոյ հետե-
 ւակաց զօրուն: Ընդ որոյ քաջութիւնն և առատամտութիւնն
 զարմացեալ՝ կոչեաց զնա իւր յորդեգրութիւն, և ետ զԿի-
 լիկիա ձեռնագրով և ոսկի վուլով Թորոսի՝ և այլ գանձս բա-
 զումն և ինքն զնաց ի Կոստանդնուպօլիս: Եւ վերստին լսեալ
 զհամբաւ բարութեան և զքաջութեան մեծին Թորոսի՝ կայս-
 րըն Էմմանուէլ և ոչ կարացեալ տանել նախանձու, սկսաւ
 կաշառօք գրգռել զԽիճ - Ասլան սուլտանն յԵկոնիոյ՝ ի վե-
 րայ Թորոսի, որ և եկեալ բազում զօրօք ի Կիլիկիա՝ պա-
 շարեաց զԽիճ. աւան, և ի Տեառնէ պատուհասեալ ախ-
 տիւ և ցաւօք, զորոց գերիւարսն շանաճանճ ոպսուեաց: Այլ
 և մեծն Թորոս ապաւտակեալ զաշխարհն յԵկոնիոյ՝ աւերեաց
 և զառ և զաւար էած ի Կիլիկիա. վասն որոյ յայսմանէ Խիճ -
 Ասլան և ի հարսւածոցն Աստուծոյ նեղեալ՝ ամօթով դարձաւ
 յաշխարհն իւր. սէր՝ երգմամբ եղեալ ընդ մեծին Թորոսի. և
 այլ ոչ հրապուրեցաւ ի բանսն Էմմանուէլի: Բայց իբրեւ եկն
 Թորոս ի Կոստանդնուպօլսէ ի Կիլիկիա՝ լուեալ եղբօր նորա
 Ստեֆանէի եկն առ նա. բայց Մլէհն մնաց առ Նուբատին սուլ-
 տանն Հալպայ. և Ստեֆանէ ձեռնտուութեամբ եղբօրն իւրոյ
 զնաց ի Սեաւ լեառն՝ և տիրեաց ամենայն կողմանցն այնոցիկ,
 այլ և կալաւ զԳերմանիկէ և զՊէհէմի, և դաւեալ ի Յու-
 նացն՝ սպանաւ յեռանդան կաթսայի, և թաղեցաւ ի սուրբ
 ուխտն յԱրքայ - կաղնին, թողեալ իւր երկու որդի զՌուբէն և
 զԼեոն, որ և յետոյ թագաւորեաց: Այլ և մեծն Թորոս տիր-
 եալ քաջութեամբ Կիլիկիոյ և Սաււաիոյ, վարէր զԻշխանութիւնն
 ըստ հաճոյիցն Աստուծոյ. զի եր այր բարեպաշտ և ողորմած,
 մեծախորհուրդ և առատամիտ, վարժեալ հին և նոր օրինօքն
 Աստուծոյ. տեղեակ գլով և ամենայն իմաստասիրական ար-
 հեստից՝ զորմէ ասեն հոգի մարգարէութեան ունել, որ և զբա-
 զում դժուարալոյծ բանս մեկնեալ, որ գտանի այժմ՝ առ մեզ.
 կեցեալ սա այսպիսի բարեզարդ կենօք՝ փոխեցաւ յաշխարհն
 կենդանեաց, և հանգուցեալ եղաւ ի դամբարանի ի հռչակա-
 ւոր անապատն սուրբ ի Նրազարկն: Եւ զերկիր իշխանութեան

իւրոյ և զմատազ որդին իւր վտաճացաւ յաներն իւր՝ Թոմաս անուն, իշխան մեծ, զոր և պայլ իսկ եղ հայոց յետ իւր: Այլ Մլէհն լուեալ զմահ եղբօր իւրոյ՝ զմեծին Թորոսի, էառ զօր բազում ի նորասին սուլտանէն և եկն առնուլ զտէրութիւն ի վերայ Հայոց, և բազում չար հասուցեալ աշխարհիս Կիլիկիացոց, յորմէ նեղեալք բնակիչք և իշխանք աշխարհիս, կամօք ձեռնտու եղին նմա՝ տիրել ի վերայ ինքեանց, ուստի ընդ գալն նորա, Թուման փախչէր յԱնտիօք՝ ուստի և եկեալն իսկ էր, և զորդի Թորոսին ամբարիշտք ոմանք կալեալ սպանին: Եւ Մլէհն տիրեաց որոց ցանկայր անձն նորա, սակայն վասն խստասրտութեանն ոչ կարացեալ յերկարել՝ վաղվաղակի սպանաւ ի զօրաց իւրոց ի քաղաքն Սիս, և թաղեցաւ ի վանքն Մեծ քար կոչեցեալ, զոր իւր իսկ շինեալ էր: Եւ զօրք աշխարհին առաքեալ բերին զորդիսն Ստէֆանէի, որ սնանէին առ քեռին իւրեանց Բակուրան ի Տարսօն, և կացուցին իշխան և պարոն ըզՌուբէն զորդի Ստէֆանէի, որ որ եղև այր՝ աշխարհաշէն, առատամիտ և բարեգործ, որոյ ել համբաւ անուան նորա ընդ ամենայն աշխարհ: Վասն որոյ Հռովմայեցիքն զնա պատուեալ յազգէ թագաւորութեանն կին ետուն նմա, յորմէ ծնաւ երկուս դստերս: Սակայն ի տէրանց Լամբրունի եղև դաւ նմա, զի սղալերէր Ռուբէն զԼամբրուն, և նոքա նեղեալ յղեցին առ բրինձն Անտիօքու, զի ելս հնարեսցէ իրացն, իսկ Բրինձն խաբանօք ի ճաշ կոչեալ զՌուբէն՝ արգել զնա յԱնտիօք՝ վտաճանալով թէ՛ կարասցէ այնու զԿիլիկիա առնուլ: Այլ Ռուբէն յըղեաց առ եղբայր իւր Լեոն՝ նստել յաթոռ պարոնութեանն և պահել զերկիրն և պնդել զսղար բերդին Լամբրունի, և Լեոն և իշխանքն նոյնպէս արարին: Իսկ Բրինձն իբրև ետես՝ եթէ ոչինչ շահի այնու, ապա անկաւ ի բանս վաճառելոյ, զոր հաւանեալ պարոն Լեոն և իշխանքն, ետուն գանձ և երկիր, և թափեցին զՌուբէն, որ եկեալ և վերստին յինքն էառ զպարոնութիւն՝ կեցեալ աւուրս ինչ բարիօք կենօք, և ի վախճան մահու հասեալ՝ խրատեաց զեղբայրն իւր բազում իմաստութեամբ և բարութեան խրատով թողեալ ի նա զիշխանութիւնն և զգրտութիւն իւր՝ ինքն հանգեաւ ի Քրիստոս, և կրօնաւորեալ թաղեցաւ ի Դրազարկն: Լեոն ընկալեալ զտէրութիւն յեղբօրէն, առաւելաւ յոմնայն բարութիւնս քան զնախնիս իւր, և ևս

լնդարձակեաց զսահման տէրութեան, և մինչդեռ կայր քաջութեամբ և բարութեամբ, ել ի վերայ նորա Ռբստում՝ յազգէ Իսմայէլի անթիւ զօրօք, և նկուն եղեալ օգնականութեամբն Աստուծոյ խորտակեցաւ առաջի Ղեոնի մեծի և մնացեալքն փախստական եղեն, տիրեաց և կողմանցն Սալբիոյ մինչև յիտալիա. էառ զԱռակլիա և զԿեսարիա և ընդ գանձուց փոխանակեաց. բազում ամրոցս և դղեակս շինեաց, յոլով վանորայս և աղքատանոցս կազմեաց. և գողեացն տունս և ռոճիկս պարգեւեաց և բարութեամբ զաշխարհ իւր ելից, զոր զբարեգործութիւն նորա լուեալ թագաւորք երկրի ստիպէին զնա՝ թագառնուլ, յորոց և ումիրուրն ֆռանգաց և կայսրն Յունաց, առաքեցին նմա թագ և գտնձ բազում. և նա ընկալեալ զայն աշխարհաժողով բազմութեամբ և եկեղեցւոյ լրութեամբ՝ պատկեցաւ թագաւոր Հայոց, և նորոգեաց զաթոռ և զգաւազան թագաւորութեան Թորգոմայ. և ելից զաշխարհ խաղաղութեամբ՝ իբրև զդրախտ պտղաւէտեալ. ամուսնացոյց զգուստր եղբօր իւրոյ՝ յԱնտիօք, և ապա առեալ զԱնտիօք ետ նմա, և որդւոյ իւրոյ այնմ՝ որ Բրինձ Ռուբէն կոչեցաւ, էառ զԱրասուս և զՊաղրաս, տիրեաց և Լամբրունին: Յետ առուրց եկն ի վերայ նորա սուլտանն Հուռմոց Քայքայուզն և պաշարեաց զդղեակն զԿապան, ըմբռնեաց և զիշխանսն Հայոց և զօրագլուխն՝ Պարոն Կոստանդին, իսկ արքայն Ղեոն առեալ զմնացեալ զօրս իւր՝ ասպատակեաց յաշխարհն Գամրաց, և բազում ոճիրս գործեաց և առեալ զառ և զաւար դարձաւ ի Կիլիկիա, զոր լուեալ Քայքայուզն՝ եթող զԿապանն և զերկիր թագաւորին և ամօթով դարձաւ յաշխարհ իւր, ընդ սակաւ գնոց դարձոյց զիշխանսն և սէր՝ երգմամբ եդ ընդ արքային Ղեոնի: Բայց արքայն Ղեոն կացլա ի պարոնութեան զերկոտասան ամ և թագաւոր ԻԲ ամ փոխեցաւ առ անմահ արքայն Քրիստոս, և հանգուցաւ ի սուրբ ուխտն յԱկներն, փստահացեալ զերկիր իւր և զգուստրք մի իւր Զապէլ տնուն յիշխան ամն Ատան անուն, որ իսկոյն սպանեալ եդև ի Հաշիշեանցն ի Սիս: Եւ ամբարձեալ ազգական թագաւորին Ղեոնի՝ պարոն Կոստանդին, էառ յինքն զիշխանութիւն Հայոց, և զգուստր թագաւորին Ղեոնի՝ զԶապէլ ամուսնացոյց յորդի իւր ի Հեթում, որ և օճաւ թագաւոր Հայոց, և եդև բարեբաղդ և անուանի

առ ամենեւեան: Ծնաւ այս արքայ Հեթում՝ ի թագուհւոյ
 իւր Զապելէ՝ զԼեոն, որ այժմ է թագաւոր, և զեղբայր
 իւր զԹորոս որ խողխողեցաւ ի զօրացն Հագարացոց, և զըս-
 տերս բազումս և առտուածահաճոյ կենօք կային ի Քրիստոս.
 Իսկ ի վախճան կենաց հասեալ թագուհւոյն բարեպաշտի՝ փո-
 խեցաւ ի Քրիստոս և եղեալ կայ ի սուրբ ուխտսն ի Դրազարկն:
 Յայնժամ՝ արքայն Հեթում՝ խորհրդածեալ զխաղաղութենէ աշ-
 խարհիս Հայոց՝ յուղի անկեալ գնաց առ ազգն Մուղալ՝ զոր
 Թաթարն կոչեն և յուխտ մոեալ ընդ նոսա, զմշտնջնաւոր
 խաղաղութիւն այսու ստացաւ աշխարհի իւրոյ ի նոցանէ. որ
 ապականէին զամենայն աշխարհ. յայտմանէ լցեալ նախանձու՝
 պաշտօնեայք Մահմետի ամենայն ուստեք նիւթէին նենգութիւն
 ի վերայ Հայոց: Այլ նա օգնութեամբն Աստուծոյ և ձեռնառ-
 ւութեամբ Մուղալ զօրուն էառ զմեծն Գերմանիկէ և զՊեհես-
 նի, թափեաց և զնախնեաց իւրոց զաշխարհ՝ զյափշտակեալն
 յայլոց, և մինչ կայր աշխարհ Հայոց ի հաշտութիւնն Աստուծոյ
 և ի բարութիւնն, յայնժամ բազմապատիկ մեղօք լցեալ ազգ-
 մարդկան՝ ձգեցին ի վերայ ինքեանց զարժանառաստ բարկու-
 թիւնն Աստուծոյ, յորմէ եղև զօրացեալ ազգն Հագարա-
 ցոց, և բռնակալեաց ոմն ծառայ յՆգիստոս և տիրեաց ա-
 մենայն տանն Սեմայ, և շարժեցաւ ընդդէմ՝ քրիստոնէից,
 աւերեաց զծովեզրեայսն, քակեալ կործանեաց զմեծն Անտիոք,
 գերեաց զանհամար անձինս քրիստոնէից, և զանթիւս մաշեաց
 ի սուր սուսերի: Բայց յառաջ քան զայս՝ եկն ի վերայ թագա-
 ւորին Հեթմոյ և տանս Հայոց, վանեաց զզօրսն քրիստոնէից,
 եսպան զԹորոս՝ զորդին Հեթմոյ թագաւորին և զՄեծն Լեոն,
 որ այժմ է թագաւոր յետ բազում քաջութիւնս կատարելոյ
 նորա ըմբռնեաց զնա ի գերութիւն, վասնորոյ և յայնմանէ հա-
 մարձակեալ եմուտ յաշխարհ Հայոց և հրկիզութեամբ ապա-
 կանեաց, և զբռնակիչսն ի սուր մաշեաց, զառ և զաւար առ-
 եալ՝ ել ողջամբ և գնաց յաշխարհ իւր: Բայց որդի թագաւո-
 րին Լեոն՝ ոչ զանգիտեալ ի ծառայութենէ Խամայեւացոցն,
 այլ պինդ հաւատով և արիւղոյն սրտիւ կացեալ ի գերութեան,
 նախ՝ բանիւք քաջալերէր զբռնակիչս, որ յամբոցս աշխարհիս
 գայթակղեալք էին պինդ կեալ և ոչ տալ ի ձեռս. և ապա ի
 յանդիման լինելն Սուլտանին՝ զարմացոյց զամենեւին իմաստուն

բանիւքն և ահարկու կայիւքն, պատրաստ գոլով ի հարցմունսն և ի պատասխանին, այլ և ի ձիրնթացս ասպարիզի եղեալ ընդ սուլտանին՝ առաւելագոյն գտաւ քան զամենայն զինուորսն ի հրահանգս ձիավարժութեան՝ մինչ զի յամենայն գործս և ի բանս նորա հաճեալ և հաւանեալ սուլտանն ազատեաց զնա ի բանտէ և ի կապանոց, և պատգամ՝ յղեալ առ թագաւորն Հեթում՝ և սիրով երդմամբ մեծագոյն պարգևօք դարձոյց զմեծն Լևոն յաշխարհ իւր. որ և ի գալն վերստին նորոգեցան բնակիչք Կիլիկիայ և ամենայն զարմբ քրիստոնէից, և իսկոյն հայր նորա և ամենայն աշխարհն ետես զնա յաթոռ Պարոնութեան, քանզի ոչ առ յանձն լինել թագաւոր յաւուրս կենաց հօր իւրոյ, Յետ այսորիկ հիւանդացաւ թագաւորն Հեթում, որ և մեռաւ իսկ՝ լեալ կրօնաւոր թաղեցաւ ի սուրբ ուխտն ի Նրազարկ: Եւ մեծն Լևոն սուգ պահեալ զերիս ամիսս ցաւագին. անձամբ, և ապա մեծարեալ ի Ղանէն և յամենայն թագաւորաց և մերձակայից միաբանութեամբ ամենայն աշխարհիս օծաւ թագաւոր ի վերայ ամենայն Հայոց, և եթող ամենեցուն զյանցանս ի սրբոտէ, որք սխալեալ էին նմա, շնորհեաց պարգևս ամենեցուն: Է սուրբ արքայն Հայոց առատամիտ, ողորմած, ղենկնդիր զզուելոց, ապաւէն վտանգելոց, ողջտխոհ և մաքուր, երկայնամիտ և ժուժկալ, և յամենայն նեղութիւնս համբերող նման Յովբայ, և մեծախորհուրդ իբրեւ զնա, ի փորձութիւնս անկեալ նման նմա. քան զի յիշեալ (թերթ պակաս է) ... զնոսա, որ աւուրս Լևոն թագաւորիս եմուտ ի իւրեանս, գարձեալ աւուրս Լևոնի եկն զօրօք բազմօք աշխարհս Հայոց և եկեալ Արապ և Թուրքման ամբոխիւք, որ ընդ նմա միաբանեալ էին և աւերեցին դարձեալ զաշխարհս Կիլիկիա: Եւ արքայս Լևոն բստ բնական քաջութեան իւրոյ զամենեսեան յօրդորէր՝ մարտնչել ընդ Հագարացիսն, այլ զօրքն ոչ առին յանձն, զի սակաւք էին, բայց իբրեւ թշնամիքն գնացին, զամենեսեան քաջալերէր և մխիթարէր և առատապարգևօք յանձանձէր, մինչև հայեցեալ Աստուած ի պնդագոյն հաւատս նորա և ի սէր, դարձոյց զքաղցրութիւն ի վերայ մեր և սկիզբն արար բնակելոցս ի մէջ ցաւոց. քանզի ետ մերոյ թագաւորիս յաղթութիւն ընդդէմ թշնամեաց, նախ՝ կստորեաց զբազում զօրս սուլտանին Մարայ, ի Հարունին, և ապա զբազումս ի Թուրք սեուէն, և յոլով աւար շահեցաւ, այլ և եգիպ շնորհս

առաջի գլխաւորին Մուղալ զօրուէն՝ մինչ զի պարգևս և պատիւս յոլով շնորհեաց նմա. ամէն:

[Բրտայրե ԿՐԻՄ: 1870, 353-80, 382-86]

904.

ՍԻՐԵՑԵԱԼ ՈՐԴԻ ՏԵՐ ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՀԱՄԵՍՏԱԶԱՐԴ ԳԱՀԱՆԱՅ.

Ի 1787 Դեկտեմբերի 30. Թուղթն քոյ որ ի վերայ Բաղդադու՝ ընկալայ, որով՝ զողջութիւն քո, ի Մատրաս սիրով ընկալնուլդ, ևս Կալիաթու, Սէյդաբադու, Դաքու, Սուրաթու, Բուճբա-յու և Մուհչլիք Անդարու և Մատրասու պարոնաց աճուանքն, և գովութիւնն և բարի լուրն գիտացի և ուրախ եղէ: Տացէ Տէր զի և տեսութեամբդ ուրախ եղէց: Միայն Բուշեռու գիրդեմ տեսեալ. յօրէ անտի՝ ցայժմ՝ միջաբեկ կայի և արտասուս աչացս ոչ դադարիւր. որպէս և գիտես զընութիւնս իմ: Որդեակ իմ, իսպառ մաշեցեր զիս թղթոյդ կարօտ պահելովդ: Ոչ ապաքէն աղաչէի զքեզ՝ յամենայն ուստեքէ թուղթ գրել: Պատուիրեմ քեզ՝ թուղթդ անպակաս առնել, և առաջին թըղթոյ լուրն, թէ և ոչ բոլորն, գոնէ գլխաւոր բանքն, յերկրորդ և յերրորդ թուղթսն յիշատակել, զի թէ առաջինն ի վտանգ անկեալ՝ ի միւսոցն՝ և զառաջինն գիտացից: Զի ահա դեռ ի Բասրայու և ի Բաղդադու գրեանքդ չեմ տեսեալ, և ի տարակուսի կամ, թէ զի՞նչ արդեօք գրեալդ իցեն: Այժմ ի տեսանելս զթուղթդ, և ի գրելս զպատասխանիս, օրհնեմ զնա՝ որ ինձմէ զքեզ ողորմութեամբ, ևս գոհանամ զնմանէ գետնամած երեսօք և աղօթեմ վասն քո: Նոյնպէս և ամենայն ժողովորդք և դառք քահանայիցն սովորութիւն են արարեալ՝ յամենայն կիւրակէի աւուր ի պատարագոյն յայտնի ծանուցում առնեն վասն քո. և արտասուօք Տէր ողորմեա՛ առնէ, յաջողութիւն խնդրելով քեզ՝ և ընդունողացն զքեզ: Օրհնեացէ՛ զնոստ Տէր՝ որք սիրով ընկալան զքեզ՝ և որք ընկալնուն, և թողցէ Տէր զմեզս նոցա: Հաստատուն ունիմ զյոյսն իմ՝ յԱստուած՝ զի որպէս լսեմ, և դու պատմես զմարդասիրութիւն և զբարեխառնութիւն Զուղայեցի ազգին մեր. որպէս և գիտեմ զհեզութիւն և զհամեստութիւն քո, ամենեքեան սիրելոց են զքեզ ի վառս Աստուծոյ՝ և ի սէր ազգին իւրեանց: Ո՞վ իցէ այնքան անգութ, որ մինչ տեսանէ զքեզ վասն օգուտի ազգին զմահ յան-

ձըն առեալ առանց ակնկալութեան ինչ, և ոչ միտթարեացէ զքեզ: Միայն թէ երկայնամիտ լինիցիս երպէս իմաստուն մշակ, և սպասեացես լռութեամբ և հեզութեամբ. մինչև ծանօթասցիս դու՝ և ծանրցես զնոսա, և յայտնեացես զխորհուրդս մեր՝ որոց և արժան տեսցես և մի՛ գուցէ թէ արամեստ ի պարզամիտ շարժմանց և ի բարուց ոմանց՝ առացես զսիրտ քո յալէկս: Ծովթիւն մրրկաց, զի այն ամենայն ի սատանայէ յարուցեալ գիտացես և դու՝ լաւապէս գիտես, զի սատանայ մախացեալ չարանայ առ ազգն մեր, և իսկզբանէ անտի՛ յայժմ՝ ոչ թողու մտանել իմաստութեանն յաղգս մեր: Գիտեմ՝ զի այժմ՝ ևս յարուցանելոց է ի վերայ քո չարահայտ մեքենայս, և զայն առաւել ի ձեռն դոստուց հրեշտակաց, քան ի մարդկանց, որով՝ եթէ կարելի իցէ, իսպառնեացէ զազգի մեր զփրկութեան պատճառքն և զառաքինութիւնս քո: Այլ մի՛ գուցէ թէ յաղթեալ մեղկացիս ի սիրայդ՝ որ առ ազգն քո, և ի գործոյդ՝ որ վասն նորին փրկութեանն: Ուրեմն լուր որդեակ խրատու հօրս քո, և մի՛ մերժեր զօրէնս մօրն քո՝ սուրբ եկեղեցւոյ՝ որ ուսուցանէ զքեզ եղբայրասէրս լինիլ, համբերել նախատանաց, յապտակիլդ՝ դարձուցանել և զմիւսն. օրհնել զհալածիչս, բարի առնել ատելեաց, բառնալ զտկարութիւն եղբարց, ողորմիլ ապրատաց, և մի՛ անձինդ միայն հաճոյ լինիլ: Յիշեա՛ զերկիւղածութիւնս քո որ ունիս. յիշեա՛ և զազգասիրութիւնդ քո՝ որով և յանձդ առեր զայդ, և զանձդ քո պատրաստեցեր տալ ի մահ վասն ազգին: Արդ՝ եթէ տեսանիցիս զքեզ հալածեալ և կամ՝ յորոց ակն ունիս գտանել զօգնութիւն, եղեալ ներհակ, գիտացի՛ր զի այնպիսիքն տգէտք են բանին տրդարութեան և կամ՝ յառաջագորութեանս մեր. և ոչ գիտեն զայն խորհուրդն զոր դու գիտես, վասնորոյ՝ ոչ են յոյժ մեղադրելիք, այլ ներելիք. քանզի՛ ոչ գիտեն ինչ: Այլ ես յուսամ, զի շնորհիւն Աստուծոյ՝ բաւական ազգասիրութիւն և ճանաչողութիւն ունին ջուղայեցի իշխանքն մեր. դու որոց և արժան տեսցես և յայտնեացես զգիտաւորութիւնս մեր և զճգնութիւնս իմ ի նոյն, հաւատամ, զի և ոչ զանձինս իւրեանց խնայեցեն, թող թէ զսպականացու զարծաթն. մանաւանդ՝ զի ոչ ի վասնել խնդրեմ, այլ մնալ մշտնջենաւոր յիշատակ և նշան ազատութեան ազգիս մեր: Ուրեմն, կրկին զայս աղաչեմ՝

զքեզ սիրելի որդի իմ, մինչ ի սատանայական յորդորմանց տեսանիցես զոք հակառակ կացեալ գործոյդ քոյ և յորդորանայդ, տացես զսիրտ քո համբերութեան վասն փրկութեան ազգի քոյ, և մի ինչ հակառակեսցիս բանիւք, որպէս և հեղութիւն քոյ ուսուցանէ քեզ: Քանզի՝ զայն տեսանելով, ազգասէր պարոնայքն սիրելոց են զքեզ առաւել քան զայլս: Վասնորոյ՝ ի յարհամարհելն զքեզ՝ մի նեղասրտիցիս, այլ ազօթեան վասն նոցա՝ զի լուսաւորեսցի և նոցին միտք: Նթէ և ոչ այնու դարձցին, մի յոյժ տրտիցիս, այլ յուսած յողորմութիւն Տեառն, քանզի՝ զորոց անուանս և ընտրեալ է Աստուած ի սոյն յիշատակ գրիլ, նոքին օգնելոց են քեզ, և ոչ ոք կարէ խախտել զնստա: Նաև, առաւել ուրախ լինիլ պարտիս, մինչ տեսանիցես զքեզ ի նեղութեան, և գործդ դժուարաւ կատարեալ. քանզի ի վերայ աշխատանացդ՝ և պսակդ առաւել գիտասցես:

Արդ՝ ինչպէս տես զի և ի վերայ իմ՝ յարուցանէ սատանայ՝ մրրիկս, զի թէրևս թուլացեալ յետս չոքիցիմ, այլ՝ շնորհօքն Աստուծոյ յազլութեցի և յազլութեմ՝..... առաջին մրրիկն այս էր, զի հանգուցեալ Գրիգոր Սափարն՝ որ էր այր իմաստուն և յոյժ խորհրդական և պիտանի ինձ ի խորհուրդս. նա՝ պակասեցաւ ի միջոյ առ Տէր գնալով:

Նրկորդ մրրիկն՝ որ մեծ է քան զամենայն ճախորդութիւնս, այս է, զի ամենողորմած կայսերուհւոյ գալն ի քաղաքս մեր արգելաւ, որոյ գալն թէ ուրբան օգնութիւն և մեղիթարութիւն և բարութիւն էր քաղաքիս, և առհասարակ ազգին մեր՝ լաւ գիտես, և թէ մեք ևս ի՞նչպէս պատրաստութիւն տեսանք հանգիւման, որ եթէ գայր և տեստնէր, երանութիւն էր:

Գու մինչ աստ էիք, տեսեր զի ճարտարապետն հիմունս էարկ կայսերական պալատի ի գաւթի եպիսկոպոսարանին մեր: Նս մինչ աւարտին զանազան հանդէսս յօրինեցի վասն ընդ առաջ ելման մեր՝ առ յոտս նորին կայսերական մեծութեան: Որ ահա զմասնաւորն գրեմ. այսու՝ և զայլս իմաստասիրել կարես:

Ոտանաւոր գովասանութիւնս հիւսեցի, յորում և զանազան խնդիրս վասն առհասարակ ազգին մեր, մեր Քրիստոսալիքի Սըրբոյ Աթոռոյն, և այլ սուրբ տեղեացն, զոր թարգմանել ետու ի ռուստաց լեզու, և հրաման ետու ուսուցանել պատանեկաց և աղջկանց, ամուսնացելոց և այրեաց, աղքատաց և հարստաց,

արհեստաւորաց և վաճառականաց, օգիտալաց և դատաւորաց և տանուտեարց, իւրաքանչիւրոցն յատուկ կերպ և մի եղանակ. և հրամայեցի ազջկանցն և պատմեկեայն առնուլ ի ձեռս փունջս ծաղկանց, և նման սօլգաթից յառաջ գնալ և ծաղիկս տարածանել առաջի ի գետին, ոտանաւորն երգել ձայնիւ, և յետս յետս գնացեալ կէսն յաճմէ և կէսն ձախմէ, ընթանալով և երգելով գնալ առաջի՝ յեզերս ձանապարհին,

Զկնի նոցա դասք ամուսնացելոց հանդերձ ստնդեայ մանկամբք ի նոյն կերպ և ի նոյն եղանակ. կանաչացեալ ոտս ծառոց տարածանել ի ձանապարհայն և երգել զայլ ոտանաւորս:

Զկնի նոցա դասք այրի կանանցն ի նոյն կերպ, և զիւրեանց երգն երգել: Յետ նոցին դասք արհեստաւորաց ի նոյն կերպ, և իւրեանց երգօք, դաս դաս բաժանեալ՝ իւրաքանչիւր արհեստաւոր դաս մի. և իւրաքանչիւր դասուց դրօշակ մի, և նշան արհեստին ի վերայ, որոց թիւն էր 21. որքընդ յառաջ ելանելն, խոնարհեցուցանել զդրօշակն ի գետին, և ապա բարձրացուցեալ երգելով գնալ: Զկնի նոցա դասք վաճառականաց ի նոյն կերպ, և իւրեանց երգօքն և ապրշմեղէն ձոթանքս տարածանել ընդ ոտիւք. յետ նոցին դասք օգիտալաց, դատաւորաց, խորհրդականաց և տանուտեարց, և սոցին երգք ըստ պատշաճին: Զկնի նոցին դասք քահանայից, վարդապետաց զգետաւորեալ՝ հանդերձ սուրբ մասամբք, պատշաճաւոր երգօք և սպիտակ դրօշակ սուրբ գառաստանատանն ի մէջ նոցա, յորում վերայ նկարել ետու տալանն նոյի և պատկեր Նուսաւորչին: Հոսկ յետոյ քան զամենեսին, ես՝ զգետաւորեալ, և ի ձեռիս աջոյ սուրբ նշանն և աւետարան, և ի յահակ ձեռիս արծաթեայ սկսեղբ հաց և աղ: Նախ՝ զաջոյ ձեռինս մատուցանել ի համբուրել, և ապա զահեկանս ընծայել. և թիւ ձայնիւ օրհնութիւնս և գովութիւնս խօսել տու Աստուած՝ և առ նորին կայսերական մեծութիւնն:

Ընդ այս հանդիսական նախապատրաստութեանս, ի վերայ մարմարոնեայ արձանի քանդակել ետու զպապիբոսն չորից աւետարանչացն, որոց՝ ի միում ձեռին սուրբ աւետարանն, և ի միւսում ձեռին ձեռ կայսերական հրովարտակի, յորոյ վերայ գրել ետու բանս ինչ, որ է այս: Մեզ՝ չորից աւետարանչացս յանձնեցաւ այս նոր Նախիջևան քաղաք, և ի մեր յանուն հիւժ:

Դձ թուաման ևս ի տանէս վաճառեցի ինչ ինչ: Զերեք հարիւրն տուի: Թձ թուամանին սանադ և զամին տուեալ՝ ազատեցի զորպարանն: Եւ Դձ թուամանն կրկին ծախեցի ի վերայ տալարանին զպակասն լրացուցանել: հրամայեցի բերել ի Նախիջևան և անդ հաստատել: Մինչ կարծէի թէ զերծայ ի մրկացն, այժմ՝ չորրորդ մրրիկն, քո այդպէս ցրտանալդ և սրտաբէկ գիր գրելդ եղև, որ թէպէտ պատճառն չես գրեալ, այլ ի թղթոյդ՝ յուսահատ տեսանեմ զքեզ, և որպէս զլջացեալ՝ ի բարիս աշխատիլդ քո, որով՝ համարեա թէ միջաբէկ առնես զիս: Ս. յլ լո՛ւր որդեակ, միթէ դու որ յայդր նեղութիւն կրես, մեք աստ ի հանգստեան եմք: Նոքա որք ազգասէրք են և ազատութիւն ազգին ցանկան, պարտին և նեղութեանցն համբերել: Սրինակ առցուք մեզ զՅեսու և Քաղէր լրտեսն Մովսէսի սուրբ մարգարէին, և մի դադարեսցուք պատմելոյ զգեղեցկութենէ և շահաւետութենէ իմաստութեան և զհարկաւորութենէ դպրատանց, աղքատանոցաց, հիւանդանոցաց և որբոց տանց, ուստի՝ և գովեսցուք զպտուղս սոցա, որպէս և նոքա պատմէին զբարութենէ երկրին աւետեաց՝ ցուցանելով զբերեալ պտուղն: Ուրեմն, յուսացուք յԱստուած և ի շնորհս նորա, և փախուցեալ ի փառամոլութենէ և յաշխարհասիրութենէ քարոզեսցուք, մինչև հաւանեցուցուք զանհաւանսն, որք կան՝ և ի փափկութիւն տուեալ զանձինս գիրանան կաթամբ ոչխարացն, և զգազանաբեկացն ոչինչ հոգան, որոց և պահեալ կայ հզօրագոյն դատաստանն Աստուծոյ: Արդ՝ եթէ այն երկու լրտեսքն պատմելով հաւանեցուցին զխստասիրտ Ժողովուրդսն Խորայէլի, սրչափ առաւել դու պարտիս արիանալ և ուրախութեամբ խօսել և պատմել այդպիսի քաղցրասիրտ, ողորմած և ազգասէր պարոնացն, որոց խոնարհութիւնն և հեղութիւնն ի վաղուց գիտեմ, և դու ինքդ գրես, և մանաւանդ՝ ո՛չ է հարկաւոր դոցա յորդորել շատ, մինչ ինքեանք գիտեն լաւ քան զմեզ, և ինքեանք առաւել ցանկան այսպիսի ազգաօգուտ յիշատակաց յազգքս մեր, որպէս և հանգուցեալ Գրիգոր Միքայէլն ինքնին սիրահարեալ ցանկացաւ այսպիսի յիշատակ ստանալ, վասնորոյ՝ և զայնքան ծախս անխնայաբար ետ, ապա ուրեմն, ի բաց դիցուք զանյուսութիւնն, և յայտնելով զխորհուրդս մեր՝ աղաչեսցուք զիշխանս մեր, մինչև հաւանեցուցուք և գոցուք զօգնու-

Թիւն. Թերեւս օգնականութեամբ դոցին՝ զաղգն մեր ածցուք յարհեստն ազատական, և այնու՝ Թողցուք մեզ՝ և դոցա յիշատակ յերկինս և յերկրի: Ուրեմն, ցուցցեն իշխանացն մերոց զպտուղ աւետեացն, զոր առաքեալ եմ՝ քեզ ի վերայ Բրիտանիոս և ի վերայ Նոր Զուղայոս երկու սանդուղ նորատիպ գրեանք:

Թերեւս դու պատասխանեսցես Թէ՝ միայն մեր աշխատելովն զիմորդ կարելի է լինիլ. լուր ինձ քաղցր սրգեակ, նախ՝ զի չեմք միայն, Աստուած ունիմք օգնական մեզ. երկրորդ՝ զի առ որս և զիմեալ ես, են իմաստունք և ազգասէրք և երկիւղած և բարիք. երրորդ՝ զի և ի հնումն երկու լրտեսքն՝ յաղթեցին տասանցն, Թէ և բաղում՝ նեղութիւնս կրեցին: Այսպէս և մեք, Թէպէտ նեղութիւնս կրեմք, բայց՝ Աստուծով մտանելոց եմք յերկիրն ազատութեան. քանզի՝ ոչ որ կայ մեզ հակառակ, և զի լսեմ զի դոքա առաւել սէր և փոյթ ունին ազգի ազատութեանն. Թէպէտ կարողքն՝ մեզ ոչ օգնեն, և ոչ Թէ արգելեն: Ի սոյն միջոցիս սրբազնասուրբ կաթողիկոսն՝ ձեռամբ մեր Գրիգորին առաքեալ էր մեզ փելսն, մատանի և խալիչայ, ընդ նմին և նորոգեալ էր զնուիրակութիւն և զառաջնորդութիւն: Նա՝ որ գլուխն է ազգին մեր, գիտես Թէ ո՞րքան սիրէ զիս, նոյնպէս և այլքն, ապա զի՞նչ արգելու մեզ արիւնալոյ: Ես յուսամ՝ յԱստուած՝ որ մերային իշխանքն Հնդկաց՝ սիրով իցեն ընդգրկեալ զքեզ, և հարցեալ զաղջունէ մշակիս իւրեանց՝ և ասացեալ Թէ՝ պատրաստեմք օգնել քեզ՝ ի փրկութիւն ազգին մեր:

Ուրեմն, որպէս ես յաղթեցի մրրկացն, նոյնպէս և գու արիացիր շնորհօքն Քրիստոսի, և իբրև այր իմաստուն գօտի զօրութեան ածեալ ընդ մէջ՝ փութանակի դիմեա՝ ի յոռս իշխանացն մեր. որոց՝ և համեստ բանիւք և ողբական դիմօք յայտնեա՝ զխորհուրդս մեր: Ես յուսով եմ, զի ի տեսանելն զպտուղ տպարանին, հաւանեսցին լրտեսութեան քո՝ և օգնական եղիցին մեզ՝ ածել զաղգն մեր ի վարժարանն իմաստութեան, ուստի և ելանէ իսկապէս համեղաճաշակ ողիւյզն խաղողոյ և բլրժշկարար քաղցր հուռն:

Ի Մատրասու արգիւնք ստանալդ մինչ գիտացի, Թէպէտ դեռ չեմ տիրեալ ինչ, այլ այնու սրտասնդեալ՝ գրեցի առ պարոն

Յուլհաննէս Ազազատն, առաքել ի Նոր Նախիջևան զլաւ ճարտարապետ մի, գրեցի և ի Նոր Նախիջևան կառավարչացն, զի ի գալ ճարտարապետին թղթաշինութեան գործարանի հիմունս արկցեն ի վերայ մեծ աղբեր վանքին, մերձ ջրաղացին, զոր շինեցի յետ գնալոյն քո: Աստուծով՝ ի գալդ շինեալ տեսանելոց ես:

Յելանելս իմ ի քաղաքէն, տպարանն, դռքաներն, մաղաղէքն, ջաղացն, այգին, և կամ Նոր հիմնելի շինելիքն, որոց մինն է թղթոյ քարխանէն, մագիստրատի կնքով և դատաւորաց ձեռագրով թուղթ հաստատեալ՝ արձանացուցի և վախմ արարի դպրատանցն, և յանձնեցի կառավարչացն, զի նոցին արդիւնքն նոքա տիրեսցեն, և միայն ի վերայ դպրատանցն ծախեսցեն, որով՝ անխափան մնասցեն դպրատունքն և տպարանն, և թէ ես և թէ այլ ոք՝ որ զկնի մահուան իմ նստցի, չմերձեսցի յարդիւնս ինչ. այլ՝ և դատաւորքն ևս յինէն պայման առին Պտարի ժամանակաւ, զի եթէ ոչ վճարեցից զպարտս՝ որ վասն ծախուլց շինուածոցն եղեալ է ի թագաւորական գանձուցն, յայնժամ ի տեղի պարտուցն թագաւորական գրեսցեն. զոր Տէր մի արասցէ տեսանել ինձ:

Ազգատքն քաղաքին մինչ շատ նեղէին զիս և թարց արտասուաց՝ հաց անգամ՝ ոչ կարէի ուտել, գանձապետս ընտրեցի քանի երկիւղած անձինս, նախ՝ ես գրեցի Ն թուման, և ապա այլք՝ որ կտրուղացան գրել, ոմանք Ի, ոմանք Ժ, Է, Ե և այլն: Այսու պայմանաւ, զի որովհետև աղքատք կոյ ունին, մինչ կենդանի են զխոստացեալն առ յինքեանս պահեսցեն, և զշահն՝ յիւրաքանչիւր ամսոջ գանձապետացն տացեն, և նոքա բաժանեսցեն աղքատացն (այսպէս առնելով սակաւ ինչ հանգստութիւն գտի), և յետ մահուանն իւրեանց՝ զխոստացեալն պարտին գանձապետքն տիրել և շահեցուցանել, և զշահն բաժանել. և սոքա անուանեցան հայր որբոց, որոց և թուղթ տուաւ ի մէնջ, զի այսուհետև մինչ տեսանիցեն զոք յաջողութիւն գրտեալ, նմա ևս գրել տայցեն, թերևս այսպէս առնելով յաճութեալ արդարութիւնքն, յետ ժամանակաց աղքատանոց ինչ շինեսցի:

Նոյնպէս և ընտրեցի ի քաղաքին Ի Ե խոհեմ անձինս, և անուանեցի զնոսա աչք քաղաքի, և մագիստրատի կնքով հաս-

տատել ետու. զի յամենայն ուրբաթու աւուր ժողովեսցին ի խորհրդարանն, և իւրաքանչիւր ոք՝ զոր ինչ բարի խորհեալ իցէ վասն քաղաքին, յայտնեսցեն, նոյնպէս, եթէ չար սովորութիւն ինչ տեսցեն մտեալ, խօսեսցեն ի միջի իւրեանց, և միաբանութեամբ խորհուրդ արարեալ՝ չարն բարձեալ՝ զբարին ընտրեսցեն և մագիստրութիւն յայտնեսցեն, և դատաւորքն՝ հաւանեալ հաստատեսցեն, և հրաման հանցեն ի քաղաքն պահել. յուսամ, զի այսպէս զգոյշ մնալով՝ չունիցի տեղի մտանել ի մէջ սոցա վատ սովորութիւն ինչ արբեցութեան և շռայլ ծախուց և անպարկեշտութեան:

Թէպէտ որպէս և ցանկամ՝ զայնպիսի կրթեալ անձինս ոչ գրտանեմ ի միջի սոցա, այլ գոհանամ զԱստուծոյ՝ և շնորհակալ եմ զհնազանդ որդիութենէ սոցա. զի զորս ուսուցանեմ՝ անտրտունջ կատարեն. Աստուծով ի վերադառնալդ, տեսանելոց ես ազգն քո մերձեալ յազատութիւնն, որով՝ զյիշատակն քո՝ և օրհնեալ ժողովրդեանդ այդ արձանացեալ յամենայն աւանջս ազգին մեր՝ միջնորդութեամբ տպարանին և դպրատանց մանկանցն՝ ամենայն բերան գովութիւն և աղօթք են տալոց ձեզ՝ յիշատակելով զձեզ իբրեւ մեծ երախտաւոր և ազատութեան պատճառ առհասարակ ազգին. ընդ ձեզ՝ գոնէ և զիս յիշատակել իբրեւ յետին սպասաւոր բանին Աստուծոյ՝ և մշակ այգւոյ ազգին, որեւ յիշատակելով բազմացն, իւրաքանչիւրոցս տալոց է Տէր պսակս, ըստ չափու աշխատանաց և սիրոյ՝ և արդեանց:

Արժապետ Ստեփանն զոր առաքեցեր ի պօլսոյ, գիտութիւնն զսովելի է, այլ արբեցութեամբն նեղէ զիս, մին կառավարիչ ևս հարկաւոր է վասն սորա ունել: Ինչ և իցէ յանճար գոլոյս լռեմ, այլ պատուիրեմ զի ի վերադառնալն քո՝ զսիրացու Գէորգն որպէս և իցէ բերցես: շնորհակալ եմ զքէն և առ այս, զի Թադէոս վարդապետն յորդորմամբն քո պարտաւորեալ եկն աստ. բարով զԳէորգն և Ստեփանն ևս ածցես. այսպիսի գիտուն անձինս քանի և կարողես գտանել, ածցես. քանզի ի Հաշտարխան և ի Պետերբուրիս ևս բացան դպրատունք, վասնորոյ՝ կարօտութիւն կրեմք վարժապետաց:

Մեր քաղաքի պարտուց՝ Ժ ամն լրացաւ. և ժողովուրդքն գեռ ևս յաղքատութեան գոլով ոչ կարողանան վճարել. նաև

ի կողմանց կողմանց ժողովուրդս յաւելան, վասնորոյ՝ յաջող
 ժամանակոջս պատշաճ վարկաք լայնել զսահմանս. ընդ նմին
 և ես հարկաւորութիւն ունէի գնալ առ պայծառափայլն վասն
 խաշնատեղին, ևս և վասն մերային գերեացն՝ որ ի կողմանց
 իսմայէլեանցն արարին և առնեն. ևս և այլ ինչ ինչ խնդրոց և
 օգտից հասարակութեանց: Իշխանքն աղաչեցին զիս գնալ ի
 դուռն կայսերական: Եւ մինչ վասն ծախսուցն ի տարակուսանս
 կայինք, ի նոյն միջոցի եհաս թուղթ ի պայծառափայլէն, թա-
 գաւորական փռշտիւ տանել զիս: Որ մինչ գնացեալ հասի առ
 արթուռն, գրկեցայ և սիրեցայ առաւել քան զառաջինն: Եւ
 պատշաճաւոր ժամանակս գտեալ՝ յայտնեցի զամենայնն, և
 ըստ կամացս գտի: Իսկ վասն խաշնատեղին ասաց, տակաւին յեր-
 կար ժամանակ ես մնալոց աստ, յետոյ տեսցուք: Որ և մնամ
 աստ ի մեծ բանակիս, որ նստի յանդիման մեծ բանակին հա-
 գարածնի. և պաշարեալ ունէր յայնժամ զանառիկ մեծ ամ-
 բոցն Բանգար: Յետ քանի աւուրց յայտնեցի և վասն մերայ-
 նոցն, որ ի կողմունս Բանդարու՝ և յայլ շրջակայ քաղա-
 քս և ի յաւանս կային պաշարեալ ի մեծի վտանգի. և ի
 յառնին պատերազմաւ, նեղեալ կողովութին և գերեցեալ ցը-
 բուէին ի յանկիւնս Ռուսաստանու: Որ և իսկոյն կոչեալ զամե-
 նայն զօրավարս և զգնդապետս պատուէրս ետ, և ի հեռաւորս
 գրեաց հրաման, արմէն անուանեալսն չկողովտել. այլ հանգըս-
 տութեամբ ածել ի մեծ բանակն, և կամ առաքել ի Նախի-
 ջևան: Եւ ի նոյն միջոցի առին զԲանգար հանգերձ շրջակա-
 յիւքն, յորում եղեալ ազգն մեր ածին աստ, և առաքեցի ի
 Նախիջևան: Եւ ի գերեաց անտի զմանս յետս դարձուցի որ-
 պէս փախուցեալ ի մէնջ, որոց և պատուիրեցի երթալ և ծա-
 նուցանել անդ մերայնոցն, զի եթէ և նոցա պատահեսցի հան-
 դիպիլ շէկաց, յայտնեսցեն զինքեանս արմէն անուամբ, զի ծա-
 նուցեալ՝ ի սոցանէ անվնաս մնասցեն: Ի նոյն միջոցի փախու-
 ցին և զմեծ սէրէսկէրն, և յայս կոյս Դանոք գետոյն տիրեցին
 ընդ գերմանացւոյն: Ի վերայ ծովու և ի ցամաքի յայթոզք
 են: Որպէս ի վերայ թուրքաց, նոյնպէս և ի վերայ շուէթացն:

Թուրքն բազում արծաթ է պահանջեալ ի հայոց, ի հռոմոց,
 և ի հրէից, գրեթէ զեկեղեցիսն Կոստանդինուպօլսոյ մերկա-
 ցուցեալ են ի զարդուց՝ և սուդ զգեցուցեալ ազգին մեր: Զայս

գնաց ի ձեռաց՝ և կսկիծ եթող մեզ, այլ Աստուած խնայելով ի մեզ՝ և ի սուրբ տեղիսն զայնոսիկ՝ փրկեացէ՛ յայսպիսի վտանգից. ուր կան ամբարեալ մթերս գանձուց, և յամէ՛սյն ժամու՛ վտանգի կան: Մեծ Պօլիս և ի սովու յոյժ առաւապի, վերին այցելութեանն կարօտի:

Մե՛, զորմելի մելիքքն փախուցեալ ի Շուշու խանէն, մելիք Աբովն՝ ի Գանջայ նստի քանի մի տամբ, իսկ մելիք Մէջլումն՝ որպէս պանդուխտ ոք ի Թիֆլիզ դեգերի: Վիրքն՝ հարւածեալք են ի Նազգեաց, և ի մէջ մեծի չքաւորութեան կան: Ի Բագրատունոյն եկեալ դեսպան՝ մերազնեայ պայծառ իշխան Սուլիան տտեհադ պիրն, աստ՝ առ պայծառափայլն գոլով՝ զքեզ սիրով ողջունէ. սերա ռոճիկն պղինձ տան: Նոյնպէս և ազնիւ պարոն Ստեփանն տէր Սհակեան Գաւթեանց առա գոլով դեռ ևս, զքեզ ողջունէ. և սմա՛ ռոճիկն կապար տան:

Վասն ձմեռն լինելոյ, պայծառափայլն երթայ ի յեաշ՝ և զիս տանի: Հրաման առեալ՝ պատրաստիմ՝ գնալ առ մեծ Կայսրըն Ալամանաց, վասն անցեալ ամաց բանիցն: Աւաղ տգիտութեան, զի յայնժամ զիւրասն իմ՝ չընկալան, և դեռ այժմ՝ անկատար կայ: Ի պայծառափայլէն՝ և ի դեսպանէն գերմանացւոյ յանձնարարական թուղթ եմ՝ առեալ և մերձ աւուրս գընալոց եմ, տացէ՛ տէր՝ գտանել զխնդրելիս իմ: Զամենայն ծախս իմ՝ թէ աստ, և թէ ի գնալս առ Կայսրն, պայծառափայլն հոգայ:

Զերբն, ամենեքեան առողջ են, միամիտ մնացես: Բայց՝ փութացի՛ր սրգեակ օգնութիւն հասուցանել, զի ահա պարտք տպարանին դիզանայ, և թղթոյ քորխոնէն ևս ի վերայ յաւելի: Վանքն, և չրճակա խցերն տւարտեցաւ, բայց՝ դեռ չեմ օձեալ: Դու մինչ գործդ տւարտիցես, ի վերայ Բրիտանու կամ Հօլանդիոս և կամ Ղիօռնու եկեսցես: Իսկ եթէ հաշտութիւն իցէ պահեալ ի մէջ սոցա և նեռին, Պօսեցւոց հարկաւոր բարակ ճոթեղէն առնուլ տացես տեղդ, և առաքեսցես ի Կոստանդինուպօլիս առ մահտեսի պարոն Գալստեան Թօմայ Զուղայեցին: Եւ կամ ընդ քեզ բերցես ի տերայ Բասրայու, և յանձնեսցես նմա, որ նա վաճառեսցէ, լինի թէ Աստուած ողորմութիւն արարեալ՝ մին արդիւնք յաւելցի, և տպարանի պարտքըն և թղթոյ գործարանի շինութեան ծախն անսի գացուք:

և պարտուց ներքոյ չմնասցուք: Եւս որդեակ զի յայլ ուստեքէ
այլ մին օգնութիւն գտանելոյ ակնկալութիւն չունիմք:
միայն այդ յԱստուծոյ օրհնեցեալքն են, և ի դոցանէ՝
միայն դպրատանց ծախն եմ՝ խնդրած, և զայս երկուքս ևս
յաւելաւ ի վերայ, վասնորոյ և երկ չիմ՝ թէ՛ մի՛ գուցէ պար-
տուց ներքոյ մնասցուք: Յիրաւի որդեակ, եթէ զայս՝ քեզ
ծ նրաւթիւն չհամարես, և Աստուծոյ յաջողմամբն՝ կատարու-
մըն տացես խնդրանայս, այս երեք գլխաւոր շինուածքն քոյ
աշխատանօքն և դոյին արդեամբն սուրտ կառնու, և յի ա-
տակ կմնայ դոցա՝ և քեզ: Եւ եթէ այնուհետեւ մեռանիլ պա-
տահեսցի ինձ՝ ոչ ևս ինչ հոգամ: Բայց՝ այնպէս արասցես որ
ջուքամ չը պատահեսցի: Տեղս պարոն Յսային ասէ՝ թէ կրակա-
պաշտ հարուստ մարդիկ կան տեղն, հակն ի գլուխ մին իբմին
են առնում և վնասն վճարումեն, հաստատ եթէ այդպէս սո-
վորութիւն կայ տեղդ, բարեկամաց գիտութեամբ արա:

Եւ զայս քանի տողս ևս գրեմ որդեակ իմ, այլ յուսամ որ
չը տրամեսցիս, ես զարմանամ խոհեմութենէ քոյ որ այդպէս
շուտով մնուցար զպատուէրն իմ. և ձի. գործն թողեալ՝ Կ.
գործն առեր քեզ յենարան, զոր ոչ ետու քեզ իբր գործի, այլ
որպէս թէ օրինակ քո նախնիքացի ունեցելոյն, զի եթէ ոք՝ նա-
խանձու պատճառս ինչ արկցէ առ ի խախնել ժամանակ ինչ
զգործդ, այնու հաստատեսցես զգայթագղեալն:

Ուրեմն, որպէս ես կարծեմ, ի յետ կոյս առանձին թղթոյ
քանի առդ բան գրելոյս վշտացեալ ես, վասն այն զայն թողեալ՝
և զայդ առեր ի ձեռդ: Զոր՝ ես պարզ մտօք, առ ի միամտու-
թիւն տեսողացն և առ ի առաւել արդիւնաւորութիւն գոր-
ծոյդ գրեցի, և ոչ թէ առ ինչ երկբայութեան զքէն: Սրդ՝ դու
ի յայդ կարծիս անկանելովդ, ահա ասեմ քեզ մեծապէս մե-
ղանչես: Վասնորոյ՝ բարւոք առնես եթէ զըջացիս. և փոխա-
րէնն՝ աշխատեսցիս աղօթիւք և գործովք, զի մի՛ գուցէ թէ
քո այդպիսի ակամայ և սրտաբեկ ընթացիւքդ, կաթն ան-
բաւական եղանիցի նազօրեցի մանկանցն, և յայնմանէ հար-
կադրեալ՝ հացուք զոմանս ի կաթանէ մարդն: Զոր՝ տէր մի ա-
րացէ ինձ տեսանել. զի եթէ ի յօթանց մանկանց անտի մի-
ոյն ի սովու մեռանիլ պատահիցի, գիտացես զի քաղցր է ինձ
մեռանիլն յայնժամ, քան թէ կեալ: Եւ դու ևս՝ ըստ ազ

գասիրութեանդ կրելոց ես յայնժամ զմեծ տրտմութիւնս, թէ եւ այժմ նեղացեալ փոքր երեւի քեզ: Վասնորոյ թողում այժմ խղճի մտաց քոց:

Արքազան եփրեմ վարդապետ եղբօրն իմ՝ յինէն ողջոյն մատուցես: Քանիցս առ նա յանձնարարական թուղթ եմ գրած վասն քոյ, յուսամ որ քեզ մեծ ձեռնտու եւ օգնական լինի եղած առաջի իշխանացն: Քանզի՝ դա լաւ գիտէ ըզսէրն իմ առ աւուրք Աթոռն՝ եւ զղայրէթն իմ վասն ազգին. որ է բոլորովին սլայծառութիւն սրբոյ Աթոռոյն եւ ազատութեան ճանապարհ ընդհանուր ազգին մեր:

Տեղւոյդ ամենայն քահանայիցն, իշխանացն, եւ ամենայն ժողովրդեանն ի դիմաց իմոց ողջոյն եւ օրհնութիւն մատուցես: Ի պարապութիւն գտանելս իւրաքանչիւրոցն՝ զորոց առնուանս յայտնեալ էիր գրելոց եմ՝ յատուկ թուղթս: Նոյն եւ զմիւս հաթկաւորն մատուցանելոյ՝ թուղթս յատուկ, զորս ի պատրաստի ունել եւ տեսանել եւ ապա մատուցանել, զի պատմեցի ըստ արժանւոյն, յորմէ եւ օրհնութիւնս ժառանգեացեն: Նոյն պարոնաց անուանսն որ գրեալ էիր, նոցա յիմն կողմանէ ընդհանրական կամ զայլ գիրք՝ ըստ տեղւոյն, մատուցեն իրբեւ զօրհնութիւն, մինչեւ զայլ նոր ինչ տպեցից եւ մատուցից: Ահա Աստուծով պատրաստութիւն տեսանեմ՝ ռուստաց Պետրոս թագաւորի պատմութիւնն տպելոյ, որոյ ընթերցողքն կարծեմ թէ ոչ յագեցիին բնաւ եւ բազում իմաստութիւնս, եւ հնարս, եւ համեղ խօսակցութիւնս ուսանիցին անտի: Ընդ նմին տպելոց եմ եւ զպատմութիւնն Վոստանտինու սօլսոյ, եւ զմակեղոնացւոյն: Այլ մակեղոնացւոյնն առաքելի ի սուրբ յԱթոռն, առաքել անտի ի մեծն Պօլիս առ հանճարեղ Գէորքն՝ ըստ գրելոյն քոյ, զի մինչի վերադառնալն քոյ ի Յունաց հեղինակէ՝ ուղղեացէ եւ զպակասն լցուցէ, եւ ի Կալդ, զնա՝ եւ զգիրքն առեալ բերցես, եւ ապա տպեցուք: Յորոց զերկուսն կարդալով՝ քննէ ազգն մեր զարթիցեն ի սէր իմաստութեան եւ միաբանութեան, եւ միւսովն շարժիցին ի նախանձ, եւ օրինակ առեալ զթուրքսն, արիասցին ի յուսմունս եւ ի փրկութիւն ազգին, եւ ծանիցեն՝ զի սակաւ առ սակաւ սնոււմն եւ յառաջանալն մարդոյ ի յիմաստս ինչ, յետոյ ի ծայրագոյնն հանէ, որսկէս եւ օսմանցիքն՝ ելին ի վեր, եւ բարձրացան

ի մեծ կայսերական գահն և իզագաթն ամենայն թագաւորութեանց, և զանիմաստս գերեցին ի ծառայութիւն իւրեանց: Ո՞հ որդեակ իմ, թէ և աշխատիմ, այլ՝ այսր ամենայնի, և կամ այլոցն՝ զորս խորհեալ եմ և խորհիմ, ի գլուխ գալն կախեալ կայ ի տէրամբ յաջող դառնալն քոյ: Ուրեմն, ի զուր մաշիմ և տագնապիմ, բոյց զի՞նչ արարից, զի ոչ հանգարտի սիրտ իմ, յԱստուած՝ և ի սիրելի աղգն իմ՝ յուսալով՝ զայսպիսիս մտածելով անցուցանեմ զկեանս, մինչև տեսցուք թէ ի՞նչ յաջողի:

Իժշկարան երեք հատոր գիրքն, Նանա իմաստասիրինն, պիտոյիցն, զայս մեծագին գանձքն՝ շնորհակալ եմ որ գտեալ էիր և այնպիսի կարծր տեղից հանել, բայց՝ աղքատ ժամանակիս գինն տալն նեղութիւն կրեցի, որ և սոցա գին ք. ու զուռուշըն տուի. միամիտ լինիս:

Այլ վեցօրէիցն, և արարչութեան մեկնիչն գրեցի՞ն թէ չէ. լուր չեմ առած: Պատճառ պատերազմն, թղթոյ կարօտ եմ մնացել:

Գրեալ էիր թէ՝ Լաթինացւոց և մեր լեզու բառգիրք ես գտեալ շատ գովելի. և ասես, ի Լիօնայ է. տես որդեակ, լինի թէ ձեռք բերցես, որ լեզու ուսանելու գիրք տպենք քանի լեզուի, որ մեր աղգն այլ և այլ լեզու և գիր ուսանելով լինի թէ աչք բանայ, և մեր հիմնարկութեան վերայ շինուածք կազմէ բնակութեան: Պարտիզպանի գիրքը լսեցի և չտեսի: Այդպիսի հարկաւոր գրեանք հետեւեաց գտանել:

Ի գալն քոյ, Տիւրիկոյ առաքելոց վանքումն՝ հայոց թագաւորաց դատաստանագիրք կայ ասէիր. հետեւիս ձեռք բերել: Ես ևս, աստ ամենողորմած կայսերուհւոյ դատաստանագիրքն, որ գովելի է քան զամենայն ազգաց, թարգմանել տամ որ տրպեցից, թերևս աղգն մեր ուսանիցին զքաղցրութիւն և տեղեկութիւն օրինացն եւրոպականաց, և այնպէս կրթեցեն զանձինս իւրեանց՝ և կամ զստորագրեալս իւրեանց՝ հեղութեամբ և մի՛ բարբարոսաբար կալ այսպէս, որպէս այժմ՝ կամք. առաւել մեք եկեղեցականքս:

Նաև, որդեակ եթէ կարելի իցէ մի այնպիսի գրագիր բերցնս ընդ քեզ, որ հայոց թագաւորաց դիւանագիրն գիտիցէ և մանկանցն մեր ուսուսցէ:

Նաև, սիրաբայ մեկնիչն որ ի Յակոբայ պատրիարքէն է, զայն
ևս եթէ մինչի երկու հարիւր զուռուշ գրեցին, գրել տացիս
և տպեցուք, զի և այն՝ շատ օգուտ գործէ ազգին մերս:

Եւս հետեւեաց, թերևս ճոն Բարսղի մեկնութեան կէտն կա-
րողանաս գտանել, զի ընդ Մատթէոսի աւետարանի մեկնու-
թեան որ ի Շնորհալույս և զՄարկոսինն ևս տպեցուք:

Չունէի ես ժամանակ այսքան երկարել զգրիչս, այլ մինչ հար-
կըն ստիպեաց, նեղեալ զիս գրեցի, զի դու մխիթարէ լ՝ յա-
ռաջին սէրն քոյ արիասցիս: Եւ ես՝ մնամ վառն սիրելի որդ-
ւոյդ իմ՝ միշտ

1790 Յունւար 4

ի մեծ բանակին: Այս առաքեմ ի Բրիտան....

Ծանփ. Այս նամակն որ գտանուեցաւ Ս. Աթողոյս գիւանում, գործ է
Դեր. Յովսէփ Արքեպիսկոպոսի Արղութեանց, Ռուսաստանի Հայոց առաջ-
նորդի, Եկատերինէ Բ. կայսերուհու ժամանակ և հիմնալին Նոր Նա-
խիջևան քաղաքի Դօն գետի մօտ: Գրած է Հայր Ստեփան աւագ քահա-
նային, որին ուղարկել էր Նոր Ջուղայ և Հնդկաստան հանգանակութեան,
նոր հիմնած Հայ գաղթականութեան՝ Նոր Նախիջևանի համար: Նամակի
բովանդակութիւնն այնքան պարզ է, որ անկարօտ է բացատրութեան: Ան-
տարակոյս է, որ Հնդկահայոց արած բազմաթիւ կտակների մի մասը հետե-
ւանք է վերոյիշեալ աւագ քահանայի ազդեցութեան:

Մ Ի Լ Տ Ո Ն

ԵՒ ՆՈՐԱ

« ԿՈՐՈՒՍՏ ԳՐԱԽՏԻ »

(Ըստ Տէնի)

(Շարունակելու)

« Նա ինչ հաւատացնում էր, ասում է Դրայդենը, թէ իրա օրինակը միշտ
եղել է Սպէնսերը »: Եւ իրաւ, բարոյական մաքրութեամբ, բարձրաստիճան
վսեմութեամբ, հարուստ և կարգաբան ոճով, ասպետական ազնիւ զգա-
ցումներով և ընտիր դասական բարեձևութեամբ՝ այդ երկուսը պէսք է
հղբայր կոչուին: Բայց նա ունէր ուրիշ վարժապետներ ևս—Բոմոն, Ֆլէտ-

չէր, Բուրտոն, Դրուսմոնդ, Բէն - Ջոնսոն, Շէքսպիր, Համայն անգլիական պայծառ վերածնութիւն, այլ և իտալական բանաստեղծութիւն, լատինական ծերութիւն, յունական գեղարուեստ գրականութիւն, մի խօսքով այն բոլոր աղբերակները, որոնցից որ գետացաւ անգլիական վերածնութիւնը, 'նա այդ մի ծ հոսանքը շարունակեց, բայց սեպհական յատուկ տարազով, 'նոցանից փոխ առաւ այլաբանութիւնները, դիցաբանութիւնը, շատ անգամ 'նաւ պաճուճանքները, իսկ միւս հանգամանքներով արդէն 'նոցա հարազատ զաւակն էր, այն է 'նոցա երփնաւոր պայծառութիւնը, կենազարդ բնութեան հոյակապ պատկերացումները, ձևի և գոյնների անհուն սէրը — 'նոյն իսկ նորա մտքի և երևակայութեան խորքից էին բղխում: Միայն թէ 'նոցա ասացուածի պայմանը 'նա ձևացրեց յատուկ եղանակով, իսկ բանաստեղծութեան պաշտօնը ըմբռնեց 'նոր և անսովոր կերպով: 'Նա գրում էր ոչ թէ 'յանկարծական դիպուածով, այլ ընկերական կենցաղի յատուկ տպաւորութեան 'ներքոյ՝ այն ևս որպէս ուսումնական, որպէս հումանիստ, գրքերի օգնականութեամբ, և իրերի մասին դատում էր թէ սեփական տպաւորութեան ազդումներով և թէ 'նախորդների հետախուզութեանց վերայ հիմնուած, իւր գաղափարների հետ միաւորում էր ուրիշի գաղափարները, 'նոցա նորամուծութիւնները ըստ դիպաց և ըստ վայելչութեան փոխարինում և փոփոխում էր, ինչպէս այն վարպետը՝ որ քսան ոսկերիչների ձուլած մանր քանդակներն ու ոսկէ վարդերը ըստ պատշաճի նորաձևում է՝ այստեղ մի բան քերելով, այնտեղ մի բան կցելով, որպէս զի 'նոցանից մի շքեղ վարսակալ կազմէ: Այս ուղղութեամբ 'նա յօրինեց սեպհական մի ոճ, մի բարդ և պայծառ ոճ, որ թէև իւր նախորդների ոճից 'նուազ չափով բնական է, սրտի զեղումների համար լաւ յարմարեցուցած չէ, զդացման անմիջական աշխուժութիւնը թողլ է արտայայտում, սակայն այնքան հաստատուն և կանոնաւոր է, որ կարող է արձակ և լայն լուսով ի մի ամփոփել 'նոցա ցրիւ ցրիւ առկայծութիւններն ու մերժման թունկումները, 'նա Եսթրիլէսի պէս կազմում էր «վեցկանգնեան» բառեր, որ «պճնազարդում էր փետուրներով ու ծիրանիով» և 'նոցանից կազմում էր կարծես թէ արքայաշուք առաջակարգ թափօր, որպէս զի սուրա ետևից եկող իւր քարոզութեանց գաղափարները՝ գլխաւոր նշանակութիւն ստանան և չորս բոլորը փառքով հանգիստանան ու նշմարելի կացուցանուին: 'Նա նկարագրում է «սիրուն յաւերժահարսներ» այն արծաթէ սանդաղներով և ծաղկահիւս պատմուճաններով անմահութեան սպիտակավարդերը, երեկոյ՝ որ սևաթուղթ կնգուղով փաթաթուած և ուխտաւոր ճգնաւորի պէս պրհմով ծածկուած՝ փութանակի վարժում է արեգակի ճեպլնթաց անիւնիւրի յետևից, կղզիների՝ որոնք իրանց մէջքին ալիքների գոտի են կապել և որպէս ինքնաձածանչ անգիւն գոհարներ ու մարգարիտներ՝ ցրիւ են տուած անդունդների մերկարաց կտրճքի վերայ: Կարգ կարգ շարուած բոցեղէն սրովրէները, որ մարդու աչքը խողելով իրանց հրեշտակային բարձրահնչակ փողերը դարձրել են վեր դէպի երկինք: 'Նա միւս բանաստեղծներից իւր ու ցան ծա-

ղիկներից հաւաքում է մի մեծ թուփ. « վաղահաս կովացնձուկ՝ որ մինու-
 ճար որբի պէս մեռնումէ » *) խոսողիկ սմբուլ (յակինթ), գունատ յաս-
 միկ, պենտակոստէի ծաղիկ՝ երփնաւորած զազաթի բծերով, բորբոքած մա-
 նիշակ, անուշաբոյր վարդ, շնորհանաղիկ այծտերեւուկ, կաթոգին կկուի
 հաց՝ որ խորախորհուրդ մտածմունքներով իւր փոքրիկ գլուխը խոնարհել է,
 և բոլոր ծաղիկներ՝ որոնք մեղամաղձ նկարներով գոյնզգոյն փայլում են » :
 Նա հրաւիրում էր նոցա, որ իւր բարեկամի շուրջը բոլորուին, և խնդրում
 էր « թաւնջակին՝ որ այնտեղ աղէխորով թափէ իւր բոլոր գեղեցկութիւնը,
 նարդիղներին՝ որ իրանց բաժակները լցնեն արտասուքներով » : — Տակաւին
 պատանեկութեան ժամանակ, Սէմյրիջում՝ ուսումը աւարտելուց առաջ, նա
 հետամուտ էր Ճոն և Հոյակապ ոճի վարժութիւնը ստանալու, պահանջ էր
 ղգում՝ երկայն խրոխտաձայն տողեր՝ քաջահունչ ողորկ տներ և ահագին
 պարբերութիւններ գործածելու, ուր վերջիններից իւրաքանչիւրը բաղկա-
 ցած էր լինում տասնուչորսական և քսանուչորսական տողերից, Նա ա-
 ռարկաները դէմ յանդիման չէր զննում հասարակ մահկանացուի պէս, այլ
 Գեօթէի հրեշտակապետների պէս * : — Ըարձրութիւնից, որոնք մի ականարկով
 շրջահայում են թէ եղբները, ողորդող ովկիանների ամբողջութիւնը, և թէ
 երկիրը՝ որ տիեզերական միւս համատեսակ լուսաւոր մարմինների շրջանում
 իւր որոշ տեղը ստացած՝ բարեկարգութեամբ շրջում է, Նա ղգում էր ոչ
 թէ կեանք վերածնութեան մեծ քերթողների և արուեստագէտների պէս,
 այլ վեհ-իւնը՝ Եսթիլէսի և Հրէից մարգարէների պէս, որոնց կորովի միտ-
 քը, քնարերգական ստեղծողութիւնը, կրօնական վառ ղգացողութիւնը և
 անսպառ անշէջ հիացումը ինքն էլ ունէր և նոցա պէս երգում էր աստուա-
 ծայն սրբազան վեհափառութիւնն ու Հոյակապ Ճոխութիւնը։ Այս կար-
 գի ղգացում արտայայտելու համար բաւական չէ միայն այնպիսի պատկե-
 րացումն ու բանաստեղծութիւնը՝ որ լոկ տեսողականի վերայ է աղւղում,
 այլ անշուշտ հարկաւոր են նաև այն սերովբէական հնչիւններն ու սրտա-
 բուլի ստեղծաբանութիւնը՝ որ բացի Փիղիբական ներգործութիւնից՝ առա-
 ւելապէս հոգու վերայ է աղւղում։ Միլտոնը բանաստեղծելիս կատարեալ
 երգահան էր։ Նորա օրհներգութիւնները բոլորում են որպէս ալիքներ ալիք-
 ների յետևից, արձագանք տալով ընդարձակում ձգւում են նախնեաց
 ճաշակի համեմատ։ Լուրջ հոսում են ատենական պերճախօսութեան պէս,
 կարծես թէ իւր աննման տաղերի մէջ նկարագրւում է նոյն իսկ արուեստը,
 որ հնչում, զօրանում, զարգանում և բարգաւաճում է որպէս հոգեւոր
 նուագերգութեան աւելի և աւելի աճող հանդիսաւորութիւնը։

Գիշերային խոր լուութեան ժամանակ, երբ որ մրափի թմրութիւնը—

*) Այնքան վաղ է ծաղկում (փետրուարին), որ միւս ծաղիկները դո-
 րան չեն հասնում։

*) Faust, Prolog im Himmel.

մահականացուի զգայարանքները շղթայում է, ես լսում եմ նուագաւոր դաշնակութիւն երկնային յուշկապարիկների—որոնք իննը գօտիացեալ սփիւռնների վերայ բաղմած—երգում են այն էակների համար՝ որ պահպանում են կեանքի մկրտութիւնը—և ոլորում են ազամանդեայ իլիկները—մանկ-լով աստուածների և մարդկանց բախտը։—Ահա այս է սրբազան դաշնակու-թեան քաղցրագորով ներգործութիւնը։—որոյ պաշտօնն է կախարհել Ան-գերծանելի հրամանաց դուստրներին, — անխախտ պահպանել բնութեան լուծուող օրէնքը—և կարգաւորելով առաջնորդել հողեղէն աշխարհքի վայելչակալմ' պարն ու ցոյցը՝ այնպիսի երկնաւոր ձայներով—որ չի լսիլ ոչ ոք՝ մարդկեղէն փոշու տարածներից ոչ ոք՝ մինչև որ նոցա բիրտ լսողու-թիւնը չը կակղանայ։

Եթէ ո՞րք փոխում է՝ հարկաւ հետը փոխում է նաև բնութանների ընտրութիւնը։ Միլտոնը չափի տակ էր դնում և աղնուացնում էր բանաս-տեղծութեան սահմանն ու լեզուն, նուիրագործում էր նոցա արտայայտած իմաստներն ու բառերը։ Ամենայն ոք, ասում էր նա վերջին ժամանակ, ով որ ծանօթ է բանաստեղծութեան բուն էութեան հետ, «չուտ սկսում է լմբռնել թէ որքան անարգ տարածներ են փցուն բանահիւսակները, և թէ ընդհակառակ ինչ փառաւոր, կրօնական, վսեմ պաշտօն կարելի է տալ բանաստեղծութեանը այն դէպքերում, երբ որ նա աստուածային և մարդ-կային աշխարհքը նկարագրում է...»։ Նա այն աստուածապարգև ձիրքն է, որ թէպէտ և հաղուագիւտ՝ բայց անշուշտ իւրաքանչիւր ազգի մէջ գէթ մի քանիսների վերայ իջնում է ի վերուստ ամբիոնի հետ՝ նա էլ մի զօրու-թիւն է, որ ազգի մէջ ցանկում և սնուցանում է առաքինութեան և ընկե-րական աղնութեան սկրմերը, որ հանգարտեցնում է հոգւոյ ալէկոծու-թիւնները և հաստատում է զգայութեանց հաւասարակշռութիւն, որ պան-ծալի և սքանչելի օրհներգութիւններով փառաբանում է Աստուծոյ ամե-նակարողութեան աթոռն ու պետութիւնը, որ ցնծական երգերով անմա-հացնում է մարտիրոսների և սրբերի յաղթական մահը, արդարների և բա-րեպաշտ ազգերի աշխարհաշէն դործերը։ Եւ իրօք մանկութիւնից սկսած՝ նա փորձում էր սաղմոսները դարձնել ոտանաւորի, այլ և շարագրում էր ներքողներ ի պատիւ Քրիստոսի ծննդեան, թշվառութեան և շարչարանաց։ Այնուհետև սկսում է երգել տխուր երգեր մի մանկան մահուան առթով, մի աղնիւ տիկնոջ առթով, ապա շարագրեյ լուրջ և աղնիւ ոտանաւորների ժամանակի մասին, ոտանաւորներ հանդիսաւոր երաժշտութեան մասին, քսան և երեք տարեկան հասակի առթով, և որ մի յապաղեալ դարունք է՝ տակաւին կոկոն կամ ծաղիկ չը պարգեւելով։— Բայց նա դնում է հօր մօտ գիւղը, և այնտեղ առաջին անգամ ցայտում են նորա հագու-աշխոյժ հասակի, յոյսերի և երազների ցնծութիւնները, ինչպէս որ ամառ ժամա-նակ զեղում է առաւօտեան բուրմունքը։ Եւ ինչ ահագին անջրպետով է բաժանուած այս զուարթ, պայծառ, հանդարտ հայեցողութիւնը՝ ջեռու-ցեալ պատանեկութիւնից, Շէքսպիրեան Աբսոնի հեշտախտութիւնից, Միլ-

տոնը սրտի ամբողջեամբ ճեմում է, խորադնին դիտում է, ամեն բանին ականջ է նուիրում, ահա միայն այս է նորա վայելած քաղցրութիւնները, եսկ սօքա ոչ այլ ինչ են, բայց եթէ մաքուր հոգւոյ բանաստեղծական բերկրութիւններ, Լսել «բարձրասլաք արտուտիկին», որ իւր երգերով ուշքի է բերում խորհուրդների մէջ ընկղմուած գիշերին, մինչև որ զարթնի երփնազեղ արշալոյսը, երկրագործին՝ որ շուկայով ափսոսէր է փորում, կաթ կթողին՝ որ անխառն ուրսիութեամբ երգ է երգում. հնձուորին՝ որ ձորի մէջ փշերի տակ իւր գերանդին է սրում » . նայել մայիսի խաղերի և զուարճութիւնների վերայ գիւղերում. յապուշ կրթել փարթամ թափոյններ տեսնելով և «գործասէր ամբոխի բզկանքը լսելով՝ աշտարակներով զարդարած քաղաքներում » . մանաւանդ նուիրել անձը քաղցրախորժ ոտանաւոր մարտիկներին, այդ աստուածային ներգաշնակութեանը, և հրատարիչ՝ ծիածանի գոյներով փայլող՝ երգներին, որ այն ոտանաւորները ձեր մաքի մէջ կենդանացնում են, — ահա այսքան միայն, Բայց այս էլ շատ համարելով և կարծես յանկարծ զգաստանալով, թէ հեռացել մոլորուել է, նա աշխատում է գելլթափ գտնի այդ անմեղ քնքոյշ ուրախութիւնների համար պահ մի առաջ շուայլած գովասանքների դէմ, և իրան այցելելու հրաւիրում է մեղամաղձութեան՝ այն մտախորհ, աստուածասէր, մաքրասիրտ հուսանքն, որ փաթաթուած է փարթամ փարթամ ծաղւածքներ արձակած սև սքեմով, և որ գալիս է յամարաքայլ, խորհուրդներով զբաղուած, աչքերը իրա հետ զրուցող երկնքին սևեռած, որոնց մէջ ինչպէս մի հայելու մէջ ցոլացնում է իւր հոգւոյ ամբողջութիւնը » . Այս նորակոչ հիւրի ուղեկցութեամբ նա թափառում է այնպիսի լուրջ մտածողութիւններով և լուրջ պատկերներով աչեկոծուած, որոնք մարդուն յիշեցնում են իրա կոչում ու պաշտականութիւնները, թափառում է մերթ դարաւոր ծառերի բարձրարեք սիւնապարգի մէջ և նոցա լայնարձակ հովանու տակ, ուր որ մշտապէս թաղաւորում է լուսութիւնն ու կիսալոյսը, մերթ « թխաբոյն ուսումնաստենչ վանքերում, ուր որ յաղթամարմին կամարների տակ մեծ մեծ պատուհանները և մանրաքանդակ շքեղազարդ վարդաձեւերը անդրադարձնում են աղօտ կրօնական լոյս » . կամ նստած է ուսումնական խցի ուղեմացնող լուսութեան մէջ, ուր որ ծղրիթը ճռճում է, ուր որ ժրաջան կանթեղը լոյս է հեղում, ուր որ միտքը՝ անցեալ ժամանակների աշխուժութեան հետ մեկուսացած՝ կոչում է Պլատոնին, որ ծանուցանէ « թէ ինչ աշխարհներ, ինչ սփիւռներ սկսում են իշխել հոգու վերայ, երբ որ սա լուսնում է իւր մարմնական բնակարանն ու այն փորրիկ անկիւնը, ուր որ մենք մեր թշուառ կանքը մաշում ենք » . Նա ամբողջապէս թափանցուած էր այս վսեմ փիլիսոփայութեամբ, Ինչ լիցուով էլ որ գրէր Միլտոնը — անգլիերէն, իտալերէն, թէ լատիներէն — գրականական որ տեսակը որ շօշափէր — նուագ, օրհներգութիւն, անտա, ողբերգութիւն, թէ զիւցաղներգութիւն, — նա դարձեալ միշտ իւր մտածողութիւնները այդ փիլիսոփայութեան էր դարձնում. նա միշտ փառաբանում է կուսական սէր, բարեպաշտութիւն, վե-

Հանձնութիւն. դիւցազնական զօրութիւն, Եւ այս ծագում էր ոչ թէ վերի-վերոյ մուկուսնք բնականութիւնից, այլ նորա յատուկ բնութեան խորութիւնից, Ինչն ու իշխող ընդունակութիւնը առաջնորդում էին նորան զէպի աղիւս մտածմունքներ, նա այնքան ցնծութիւն էր զգում դոցա երկրպագելու ժամանակ, որքան Շէքսպիրը — ստեղծելու, Սուիֆտը — խորտակելու, Բայրոնը — մաքառելու, Սպէնսէրը — երազելու ժամանակ, Նոյն իսկ պաշտօնազարդ քերթուածներում, Բէն - Ջոնսոնի հնարած Գիմակներում, որոնց միակ նպատակն էր շքեղ զգեստներ հանդէս հանելու և կախարհական այլաբանութիւններ ներկայացնելու, ասում ենք այդ քերթուածներում էլ Միլտոնը իւր բնութեան կնիքն էր դրոշմում, Գիմակները սկզբներում լոկ միայն պաշտական զբօսանքներ էին. իսկ նա նոցանից դարձրեց վէպեր և անյայտօրէն խրատներ, նոցանից մէկը՝ Վոմուսը՝ ունի շատ բարդ կնիք, կատարեալ ինքնուրոյնութիւն, զարմանալի վսեմ ոճ, և դուցէ պէտք է համարուի Միլտոնի երկասիրութիւնների մէջ ամենից ընտիրը, մինչդեռ նա աւելի ոչինչ չի արտագրում, բայց եթէ միայն առաքինութեան համար գովեստ:

— Այստեղ հէնց սկզբից երկիրը թողած՝ երկնքի հանդէսն է բացում մեր առաջ, Հողաբնտի խիտ անտառների մէջ իջած ոգին արտասանում է հետեւեալ ներբողութիւնը.

Արամազդի ապարանաց աստղական նախամուտքի մօտ — այն է իմ հայրենիքը. այն տեղ անմահ կերպարանքները՝ անօսր ոգիները՝ լուսազարդ կենում են անգործ և անապական օդոց պայծառ սփռններում, — անհամեմատ վեր և բարձր՝ քան այն մթառագոյն և կորած տեղեաց գարշութիւնն ու ունայնութիւնը, — որ մարդկանց լիզուով երկիր է կոչւում. և որ մի աղտոտ ախոռ է, ուր նոքա՝ իրար վերայ կուտակուելով և միայն իրանց անարդ մտածմունքների մէջ թարթափելով — կուռւմ, մաքառում են իրանց դերաբեկ և զրափաստակ կենաց պահանջութեան համար, — մոռանալով այն պսակը, որ Աստուծոյն փոխարէն վարձատրութիւն է տալիս — իւր հաւատարիմ սպասաւորներին, — սուրբ աթոռների վերայ բաղմած աստուածների դասի մէջ:—

Այսպիսի ներգործող անձինքներ չեն կարող խօսել, նոքա երգում են. Այս թատերախաղը՝ նախնեաց տարազով մի գուռաներգութիւն է և բազկացած է օրհներգութիւններից, ինչպէս Պրոմէթէոսը. Հանգիստտեսը տեղափոխւում է իրական աշխարհից մի այլ աշխարհ, նա այս տեղ լսում է ոչ թէ մարդկանց, այլ զգացումներ, ներկայ է նուագահանդիսին, կարծես թէ Շէքսպիրն է լսում, Կոմոսը այնպէս շարունակութիւն պէտք է համարուի Շէքսպիրի Աստուծոյն երկնայեան երազի, ինչպէս որ տղայ մարդկերանց հաստ ձայների կորովահոսն իմրերգակը՝ շարունակութիւն է դառնում գործիական նուագարանների վառվռուն և տխուր երգակցութեան (սիմֆոնի):

« Թափառած անտառի դալարուն շաւիղներով, ուր տատանուող ստուերը շատ հեշտ կարող է բայթակշեցնել ճանապարհորդի սարք, թափառում

մի աղնիւ տիկին. որ իւր երկու եղբայրներէ հետքը կորուսել է, և որ աւելի զարհուրում է, երբ որ հեռուից իրա ականջին հասնում են վայրագ ձայներ և աղմուկաւոր խնդութիւններ: Ահա՛ Նիկէի որդի՛ վաւաշոտ Վոմուսի շուայտութիւնն է այն, որ գաղաններէ փոխակերպուած մարդկանց աղէտալի ողորի մէջ՝ ուրախ կաքում և լուցած ջահերը խաղացնում է: Այս այն ժամն է, « երբ որ լճերն ու ծովերը իրանց թեփոտ երամներով լուսնի տակ կաղմում են կոհակած և շրջանապար, մինչդեռ դիւրաշարժ յաւերժահարսներն ու ժիր թզուկները՝ նոյնպէս ոստոստում են մթնացած զառիվայրի վերայ և աւալի երեսին »: Արհաւիրքը սաստկանում է նորա սրտի մէջ, նա չորքում է ծնկների վերայ և յանկարծ՝ երկնքի աղօտ լուսի տակ՝ թեպօտ ստուերագծերի մէջ՝ իրա աչքերին է ներկայանում սպիտակածոն Յոյսը, պայծառակն Հաւատքը և Անարատութիւնը, այն խորհրդաւոր և երկնային պահագանները՝ որոնք զգաստ են պահում նորա կեանքն ու պատիւը:

— Ողջոյն քեզ, ով պայծառակն Հաւատք, ով սպիտակածոն Յոյս, — հրեշտակ՝ որ սաւառնում ես գլխիս վերև և գօտևորում ես ոսկէ թւերով, — և դու սուրբ Անարատութիւն, ամբիժ պատկեր. ես ձեզ յայտնի տեսնում եմ և հաւատում եմ, — թէ նա՛ ծայրագոյն բարութիւնը՝ որ չոր արարածներին համբերում է — միայն այն նպատակով, որ նոքա հնազանդ գործիչներ գառնան նորա վրէժխնդրութեան համար, — անշուշտ կառաքէ՛ եթէ հորկաւոր լինի՝ լուսազուարթ հրեշտակին — իմ կեանքը և պատիւը պահպանելու ամենայն բռնութիւններից, Բայց միթէ սխալուեցայ, կամ գուցէ այն սև ամպն, — որ դէպի գիշերը շրջեց իւր արծաթանշյւ ծայրերը...

Տիկինը կոչում է եղբայրներին, « նորա արծաթէ ձայնի քնքոյշ և հրաշալի հնչիւնները բարձրանում են որպէս մաքուր և երկնային անուշահոտութեանց բուրմունքներ և ծաւալում են օդի մէջ . . . » մինչև որ հասնում է անառակ չաստուծու ականջը և զարթեցնում է նորա մէջ ցնծալի տէր, նա վաղելով գալիս է, քրմի շորերով:

Միթէ հնարաւոր է որ երկրաւոր փոշուց բաղկացած մահկանացուն — աստուածային կախարդանք ազդէ իւր հնչիւններով, — Ոչ, անտարակոյս այս կրծքի մէջ աստուծոյ զօրութիւն է կենում: — Ոչ, ինչ քաղցրութեամբ են տարածում նոքա — լուութեան թւերով, ամայի դարձած գիշերուայ կամարի տակ . . . — Ես շատ անգամ ականջ եմ դրել, երբ որ Նիկէ մայրս, երեք համբարոնների և ծաղկաշարքար շոյուհիների սպասաւորութեամբ, — ոյն ինչ կախարդիչ խոտեր և մահաշունչ թոյներ են հաւաքել, — իրանց երգերով կարողադիւն են գերել մի անմեղ հոգի և հրապուրել նորան երջանիկ ելիսիւնը. այդ միջոցին Սցիլլէն արտասուք է թափել, — ալեաց մեռնչը առ ժամայն դադարել է, համայն բնութիւնը լսողութիւն է դարձել. — մինչև իսկ անգութ Բարիբդէն շշուկով արապայտել է իւր հաւանութիւնը . . . — Սակայն երբէք չէի զգացել — այսպէս սուրբ և խոր ցնծութիւն, — այսպէս ճնշարհիկ քաղցրութիւն: —

Գործա ուրիմն երկնային երգեր էին, Միլտոնը դոցա նկարագրում է և մի և նոյն ժամանակ դոցա է նմանում, նա լիովին ապացուցանում է գործով իւր վարպետ Պլատոնի խօսքը, թէ առաքինութեան մեղեդիները՝ առաքինութիւն են ազդում:

Կիրիէի որդին պատրանքով տանում է ազնիւ տիկնոջը և նստեցնում է ճոխ ապարանքի մէջ, փափկաճաշակ սեղանի առաջ, բայց ի զուր, տիկինը մեղադրում է նորան, ընդդիմանում է, վիրաւորիչ խօսքեր է թափում, և այդ ժամանակ բանաստեղծի ոտանաւորը դիւցազնու սրտմտութիւն է շնչում՝ դժոխային փորձիչի անարդ առաջարկութիւնների դէմ:

— Երբ որ անառակութիւնը — անսուրբ հայեացքներով, անպարկեշտ շող-
ժումներով և լկտի լեզուով — մանաւանդ պժգալի և բազմամեղ գործքե-
րով — պղծութեամբ է վարակում՝ մարդուն մինչեւի հոգու խորութիւնները,
— այն ժամանակ նորա շօշափութիւնից հոգին մեռնում՝ լուծւում է —
իրան թաղում է մարմնի մէջ և անասնական կերպարանք է ստանում, մին-
չև որ բոլորովին կորցնէ — իւր նախկին էութեան աստուածային բնութիւ-
նը: — Այսպէս էլ մահաշունչ ծանր և խոնաւ գոլորշին — որ մինք շատ
անգամ տեսնում ենք սպանդանոցների և շիրիմների կամարի տակ, — դան-
դաղում է, չի հեռանում, նստած է մնում թարմ գերեզմանի կշտին, —
կարծես թէ վախենում է կորցնել իւր փայփայած նետուած դիակը: —

Վերջ ի վերջոյ ազնիւ տիկինը փրկւում է որոգայթներից, եղբայրներն
ու քոյրը խաղաղ թագաւորում են հայրական պալատում: Իսկ նոցա պա-
հապան Ոգին արտասանում է հետեւեալ ներբողականը, ուր բանաստեղծու-
թիւնը փիլիսոփայութեան ձև է առնում, ուր արեւելեան առասպելքի փափ-
կասիրական նշյուլ՝ իմաստնոց ելիսիոնի մէջ ևս թափանցում է իւր ճառա-
գայթներով, ուր հաւաքած են բնութեան բոլոր ճոխութիւնները, որպէս զի
աւելի զօրացնեն առաքինութեան հրապոյրը:

— Ես այժմ թուչում եմ դէպի ովկիանը — այն երջանիկ գաւառները, ուր
որ ցերեկը բնաւ չի փակում իւր աչքերը, — և պէտք է անցնեմ բարձրու-
թիւնները, երկնից մեծածաւալ դաշտերը: — Այնտեղ ես շնչում եմ ջինջ
օդ — Վեսպերի և նորա երեք դստերց (Երեկոյնէից) արգաւանդ դրախտի
մէջ, ուր նոքա ոսկէպտուղ ծառի շուրջ երգեր են երգում: — Այն տեղ,
երբուրդ ստուերի և անտառների մէջ — կայտուում է զարդագեղ, աշխոյժ
գարունքը, — վարդադէմ շնորհքներն ու ժամանակները — բերում են այն
տեղ իւրեանց բոլոր դանձերը, — այն տեղ է կենում և անմահ ամառը, —
ուր արեւմտեան հողմերը իրանց հոտաւէտ թևերով — տարածում են նարդո-
սի և խնկի անոյշ բուրմունքները — մայրեաց ծառուղիների երկարութեամբ: —
Այն տեղ Հիրիկը իւր հիւթալից արմատով — ոռոգում է խնկաւէտ հզրները,
— ուր որ աճում են ծաղիկներ՝ այնպիսի զարմանալի երգիներով, — որ նոյն
իսկ Հիրիկի նկարագիւղ դատու մէջ չեն գտնուի, այն տեղ նա զովացնում է
եղիմական ցողով — յակնթի և վարդի մահճիճը, ուր շատ անգամ հանգիստ
է առնում՝ Ադոնիս պատանին — խոր վէրքից բժշկուած, — և ուր վայելում

է քաղցր քուն, մինչև որ գետնի վերայ — նորա ոտքի տակ տխուր նստած է Ասորեստանի զիցուհին՝ Նոցա գլխին՝ հեռու հեռու բարձրութեան վերայ՝ պայծառ լուսի մէջ — սաւառնում է զիցուհու բաղմահոջակ զաւակը՝ աստուածային սէրը — լրիտխառնած իւր սիրուհի Փսիքէին՝ որ անոյշ մոռացութեան մէջ է ընկմած:

— Գուր, մահկանացուք, որ կուղէիք հետեւել և փառակից լինել ինձ, — սիրեցէք առաքինութիւնը. նա միայն ազատ է — նա միայն կարող է ձեզ սովորեցնել այն ճանապարհը, — որով թեւակոխել կարող էք սփռաների դաշնակութեան ամենաբարձր ծայրին: — Իսկ եթէ ձեր յօժարամիտ առաքինութիւնը անշուր գտնուի, — նոյն իսկ երկինքը կըխանարհուի՝ նորան օգնութիւն մատուցանելու համար: —

Միժէ հարկաւոր է մի առ մի նշանակել սորա թերութիւնները, տարօրինակ ճոռոմ արտայայտութիւնները՝ վերածնութեան ժառանգութիւնը և փիլիսոփայական վիճաբանութիւնը՝ աղեղնաբանութեան և պլատոնականութեան պտուղները: Բայց ընթերցողը հազիւ թէ նկատում է այդ պակասութիւնները. Այդ ամենը հեշտ քողարկում է դուարութիւնս վերածնութեան պատկերի տակ, որ մի նոր կերպարանք է ստացել խտտալիւծ փիլիսոփայութեան ազդեցութեամբ և ծաղիկների սեղանի վերայ սրբութեամբ բազմեցուցած՝ վսեմական զգացման շնորհիւ:

Այս էր Միլտոնի վերջին հեթանոսական քերթուածը, նա վաղուց թողնել էր բանաստեղծութիւնն և աւելի արձակ շարադրութիւններ էր գրում: Եկաւ ծերութիւնը, և բանաստեղծը՝ զուրկ իշխանութիւնից, գործունէութիւնից, գուցէ և յոյսերից՝ կրկին նուիրուեցաւ իւր պատանեկութեան երազներին: Ինչպէս երբեմն վաղ հասակում՝ այժմ ևս վսեմականը նա փնտռում է արտաքոյ այս աշխարհի, վասն զի բոլոր իրականութիւնը՝ մանր շնչին է, հանապազօրեայ կեանքը՝ միխթարական չէ, նա իւր նոր ներգործող անձինքներին ընտրում է սրբաղան հնութեան ծայրագոյն հեռաւոր սահմանում, ինչպէս առաջուայ ներգործող անձինքներին ընտրել էր առասպելական հնութեան ծայրագոյն սահմանում, որովհետեւ մեծ տարածութիւնները նոցա տալիս են հասակ, իսկ սովորութիւնը դադարում է նոցա սրբապլծել՝ եթէ հնար չէ ունենում ամենայն բան հասարակ չափով չափել: Շատ ժամանակ չըկայ, որ բեմի վերայ հանդիսանում էին երեակաշական էակներ — Ուրախութիւն՝ Զեփիւռի և Արեազալի դուստրը, Մեղամաղձութիւն՝ Եստայի և Սատուրնոսի դուստրը, Կիրկէի զաւակ Վոմոս՝ բաղեղով պսակուածը, ղօղանջող անտառի և աղմկալից շուայտութեան աստուածը: Իսկ այժմ մեր առաջ գերբնական արձանների պէս բարձրանում են Սամսոն՝ հսկաների հաւասարը, ամենազօր Աստուծոյ ընտրեալը, կռուպաշտների Զարգողը, սատանան իւր հպատակ դեւերով, Քրիստոս հրեշտակներով, — և այն մեծ անջրպիտը, որ մեզ դոցանից բաժանում է այլ ևս ի-

մաստակելու տեղիք չըտալով՝ ապահովութեամբ պահպանում է նոցա՝ մեծութիւնը և մեր՝ Հիացումը: Յետոյ մենք գնում ենք աւելի վեր և աւելի բարձր, ուր որ կատարուի մէ իրերի նախածագումը, ուր որ կան յաւիտենական գոյութիւններն, ուր որ սկսում է միտք և կեանքը, տեսնում ենք Աստուծոյ պատերազմների հանդէսը, գնում ենք այն անծանօթ աշխարհքը՝ ուր որ ըզգացումն ու գոյութիւնը՝ վեր լինելով քան մարդու հասողութիւնը՝ դժուարաւ ենթարկւում է նորա գատողութեան և քննութեան, հետեապէս նորա մէջ զարթեցնում են կամ՝ ջերմութեան թափառանքներն կամ երկեղածութիւնն:

Բայց եթէ Միլտոնի սիրտը նոյնը մնաց, նորա հանձարը փակուեցաւ: Պատանհանութեան տեղը լռնեց հասունութիւնը: Ճոխութիւնը պակասեցաւ, լրջութիւնը աւելացաւ: Տանտեսութիւնը տարու մաքառումներն ու ձախորդութիւններն այդ հոգու մէջ արմատացրին կրօնական գաղափարներ: Դիցաքանութիւնը տեղի տուեց աստուածաբանութեան, լուրջ վիճաբանութեանց սովորութիւնը վերջապէս թուլացրեց քնարերգական եռանդը, աճած ուսումնական հմտութիւններն՝ աւելորդ բռններով ծանրացրին բնական երևակայութիւնը: Բանաստեղծը այլ ևս չի երգում բարձրամոռի ոտանաւորներով, այլ կարգաբան ոճով պատմում կամ խորհրդածութիւններ է անում, այս ամենը ձևացնելով լուրջ ոտանաւորների մէջ, Այլ ևս ինքնուրոյն ստեղծութիւններ չի արտադրում, այլ նմանում է ողբերգութիւններին և նախնեաց դիւցալնեղութեան: Սահմանը՝ ցուրտ և վսեմ՝ ողբերգութիւն է, ձեռագործի դրամայի՝ ցուրտ և ուղեղ գիւցալնեղութիւն է, վերջապէս նա ստեղծում է կոթողի դրամայի վիպասանութիւնը, որ լի է պակասութիւններով, բայց և վսեմագոյն գիղեցկութիւններով:

Աւելի լաւ կլինէր, եթէ նոյնը զրէր՝ ինչպէս և սկզբում մտադիր էր՝ բանագործութեան (դրամայի) ձևով, կամ մանաւանդ քնարերգական գուսանիրդութեան ձևով, ինչպէս որ Եսթիլէսի Պրոֆէթէան է: Պան մի քանի որոշ բնաբաններ, որոնք որոշ ոճով պէտք է գրուին, ապա թէ ոչ՝ նոյն ինքներդ քանդում էք ձեր ստեղծածը, և երանի՜ ձեզ, եթէ զիպուածքը գէթ մի քանի հաստուածների երկնեւ տայ և պահպանէ այն խանգարած ամբողջութեան մէջ: Սրպէս զի գերբնականը հանգիստացուի, հարկաւոր է սովորական և հասարակ աշխարհահայեցողութիւնը իսպառ թողնել, ապա թէ ոչ ինքներդ ախմայ կը մատնէք ձեր թերահաւատութիւնը նոյն գերբնականի նկատմամբ: Այս վերջինը յայտնւում է մարգարէական պոյժաւատեսութեամբ, ուստի և պէտք է արտայայտուի պայծառատեսութեան յատուկ ոճով: Երբ որ Սպենսերը շարադրում է՝ նա ընկղմում է իւր մտքի ուրուացնողների մէջ, Մենք լսում ենք նորա օգային երաժշտութեան ներգաշնակ նուագահանդէսը և մեր շլացած ու հրապուրած աչքերի առաջ գուրջու պէս դիզւում են նորա անընկալ տեսիլների բլլերը: Երբ որ Դանտը շարադրում է, այն ժամանակ նորա բնական վիճակն է զառանցութիւնը, աւստի և նորա անձկութեանց աղաղակները, նորա ցնծութիւնների, դժո-

խային կամ խորհրդաւոր ուրուականների անյալիւր շարքերը՝ մեզ էլ նորոտ հետ ի միասին տեղափոխում են այն աներեւոյթ աշխարհքը, որ նա նկարագրում է: Միայն յափշտակութիւնը երեւելի և ստոյգ է կացուցանում յափշտակութեան երեւոյթները, եթէ դուք մեզ այնպէս էք պատմում Աստուծոյ մեծագործութիւնները, իբր թէ պատմում լինիք Նրոմուէլի արարքները՝ այսինքն խորիմաստ և աշալուրջ հմտութեան եղանակով, մենք այն ժամանակ ամենեւին չենք նկատում Աստուծուն, իսկ որովհետեւ նա կաղմում է ձեր երկասիրութեան գլխաւոր նիւթը, մենք ուրեմն ամբողջ երկասիրութիւնը չենք նկատում: Ընթերցումը աւարտելուց յետոյ մենք այս եզրակացութեան կուգանք. մենք կասենք, թէ հեղինակը իբրեւ հիմք իւր շարագրութեան համար վեր է առել յայտնի աւանդութիւն և նոյնը շքեղագործել է չափած ու խորհած ինքնագիւտ մտածութիւններով, ապա ուրեմն նա մի քարոզիչ է, և ոչ թէ մարգարէ, մի զարդարիչ է և ոչ թէ բանաստեղծ: Ի վերջոյ մենք համոզւում ենք, որ նա այնպէս է երգում Աստուծոյ մասին, ինչպէս որ հասարակ ժողովուրդը աղօթում է Աստծուն, այսինքն ոչ թէ սրտի բուռն բղիճամբ, այլ սերտած արարողութիւններով: Աշխատեցէք, որ ձեր սրտի մէջ գտնէք հին սաղմոսերգունների և առաքեալների բորբոքման կայծերը, որ ձեր երեւակայութեան մէջ նկարուի աստուածային վիպասանութիւնը, որ մտքի խորութեամբ զգաք այն վերագոյն ազդումը՝ որով հրաշագործուած և սոսկացած ոգին տեսնում է կենդանի Աստուծուն, Այս պայմանների տակ ինքնին կսկսէ լիաձայն բարրառել քնարերգական տաղը, որ լի կըլինի գեղեցկութիւններով և կենդանութեամբ, իսկ մենք այդպիսի ձայներով աղբուած՝ էլ տեղիք չենք ունենայ հարցնել, արդեօք խօսողը հողածին Ադամն է, թէ իջեալ Մեծիայն, չենք պահանջի, որ նորա մեր իրականութիւնը ունենան և հոգեբանական օրէնքներին համաձայն լինին. խստութեամբ չենք դատի ոչ նոցա չնչին հոգսերը և ոչ նոցա տարօրինակ արարքները, Ընդհակառակն, այն միջոցին մենք կը մոռանանք հասարակաց չափը՝ որով սովոր ենք դատել եղելութիւններն ու ատենախօսութիւնները, մենք ինքներս հաղորդակից կըդառնանք այդ ստեղծողական քաղցր ցնորքներին, լսնի կըյափշտակուինք համարձակագիւտ պատկերների և հսկայաձև փոխաբերութիւնների հեղեղի մէջ, մենք այնպէս հրաշական ցնցում կը ստանանք, ինչպէս Նսքիլէսը — երբ որ նորա Պրոմէթէսը՝ Արամազդի շանթերով Սովկասի անդուհնների մէջ գլորուելով՝ իսկոյն լսում է իրա վիճակը ողբացող գետերի, ծովերի, անտառների և շնչաւոր արարածների աշխարհախումբ նուագահանդեսը, կամ մենք կը դռնաքննէք Պաւլոս մալգարէի պէս, քանի որ նորա առաջ կենդանանում էր Եհովան, «յաչս որոյ հազար ամբ որպէս երեկի զի անց, որպէս պահ մի գիշերոյ. ընդ առաւօտս որպէս դալարի ծաղկեցոյն, ընդ երեկոյս չորասոցին»: Աստուածատեսութիւնը մի առանձին շնորհ է և ոչ ամենքը այդ շնորհքը ունին. «գի հոգին զամենայն քննէ՝ և զիորս Աստուծոյ»:

Բայց բնագանցականով կամ գերբնականութեամբ ոգևորուելու դարը՝ որ

վաղուց արդէն թառամել էր՝ Միլտոնի ժամանակ տակաւին չէր նորոգուել։ Դանտը միշտանում էր հեռաւոր անցիալի ամպերում։ Գեօթէի գալուստը վերապահուած էր ապագայի համար։ Թէպէտ այն ժամանակ դեռ ևս չէին դատում Ֆաուստի ամենաստուածութեան ճաշակով, տակաւին հասկացողութիւն չունէին բնութեան այն մութը զօրութեան մասին՝ որ իւր խոր ծոցերում ամփոփում է անցաւոր և փոփոխական գոյութիւնը. բայց մի և նոյն ժամանակ կ'ըջէին էին նաև բնազանցական դրախտի և անմահ Սիրոյ գաղափարը, որ մի գերակայ լոյս էր փրկութիւն տենչացող հոգւոյ համար։ Բողոքականութիւնը ոչ թէ աղաւողեց՝ այլ նա զօրութիւն չունեցաւ հին վսեմութեամբ վերանորոգել աստուածային բնութիւնը. արդարև նա պահպանեց հաւատոյ հանգանակը և հին աւանդութիւնը. բայց յուշածեց միայն բարեպաշտութեան հրահանգութիւնը և շնորհաց դաւանութիւնը։ Նա քրիստոնէին քարոզում էր անձնական փրկութիւն և աշխարհական ազատութիւն (փափից)։ չը կարողացաւ շեշտել մարդկութիւն և հոգեւոր ազատութիւն։ Եթէ պատշաճաւոր է ասելու, նա աւելի մարդուն փոփոխեց, քան Աստուծոյ գաղափարը կենդանացրեց։ Ուստի նորան վիճակուեցաւ լոյս ածել մարդապատում գիւցարչներգութիւն, և ոչ թէ հոգեշունչ բանաստեղծութիւն։ Նորան վիճակուեցաւ երգել ոչ թէ Աստուծոյ ամենազօր գործերը. այլ հոգւոյ փորձութիւնը և փրկութիւնը։ Քրիստոսի ժամանակ մարդկութիւնը ծաբաւում էր աշխարհածնութեան (կոսմոգոնական) վիպասանութիւնը արձանագրել, Միլտոնի ժամանակ՝ հոգեբանական խոստովանութիւններ արտայայտել։ Քրիստոսի ժամանակ ով որ մի փոքր երեւակայութիւն ունէր, ճիգն էր թափում հռչակել գերբնական էակների նուիրապետութիւնը և տիեզերքի պատմութիւնը։ Միլտոնի ժամանակ՝ ում որ սիրտը բարախում էր, ճիգն էր թափում ուրիշներին հաղորդել հոգեկան պէսպէս ազդումները և շնորհակրութեան պատմութիւնը։ Արդ մինչդեռ Միլտոնի իւր հմտութիւնները և մտախորհութիւնը նորան գրաւում և դրդում էին բնազանցական վիպասանութիւն գրելու, գերբնականութիւնը բանաստեղծելու որ այն դարու ոգու համար բոլորովին անհամապատասխան ձեռնարկութիւն էր։—մի արուեստաւոր Բունիէնի ոգեւորութիւնը և կրթութեան բովբի մէջ չընկղմուած միտքը՝ առատ նիւթ դտաւ հոգեբանական աշխարհում, որ և իսկ և իսկ յարմար եկաւ իրա ժամանակի քիմքին, այնպէս որ այս դէպքում մեծ մարդու հանձարը աւելի թոյլ գտնուեցաւ, քան մի սոսկական պղնձագործի պարզամտութիւնը։

Բանն այն է, որ Միլտոնի քերթուածը, քնարերգական երևակայութեան պատրանքներին տեղի չըտալով և դոցանից զդուշանալով՝ լայն դուռ է բաց անում մանրակրկիտ քննադատութեան համար։ Մենք անմասն գօլով յափշտակութիւնից՝ ստուր սրտով կշռի մէջ ենք դնում գործող անձինքներին. նոցանից պահանջում ենք կենսական զօրութիւն, իրական իսկականութիւն, անթերի ամբողջութիւն, իրանց հիմնական բնաւորութեան հետ

մինչևի վերջ համաձայնութիւն, այնպէս՝ ինչպէս որ ամենայն վիպասանութիւնից կամ բանագործութիւնից կրպահանջէինք, Հէնց որ այլ ևս տաղերգութիւններ չենք լսում՝ մենք ցանկանում ենք, որ տեսնենք գեթ իրիւր և հոգիներ, մենք կամենում ենք, որ Եւան և Աղամբ գործեն և զգան իրանց նախնական բնութեան համեմատ, իսկ Աստուած, Մեսիա և Սատանան՝ իրանց գերբնական էութեան համեմատ։ Այսպիսի խնդիր լուծելու համար հազիւ թէ նոյն իսկ Շէքսպիրը բաւական լինէր, իսկ տրամաբան և մանրաբան Միլտոնը միանգամայն չի համապատասխանում՝ իւր պաշտօնին։ Նորա երկի մէջ դուք կարգում էք միայն կանոնաւոր, հանդիսաւոր ատենաբանութիւններ և աւելի ոչինչ։ Նորա ներգործող անձինքը՝ մարմին առած մենախօսութիւններ են, իսկ նոցա զգացումներն՝ ու հասկացողութիւնները՝ տղայութիւններ և հակասութիւններ։

Արդ ահա Ադամ և Եւա՝ մարդկան սեռի աւագն զոյգը, Հետաքրքրուած մօտենում ենք դոցա կատարիալ յուսով, թէ անշուշտ կրգտնենք Ռաֆայէլեան Ադամին և Եւային, որոնց որ Միլտոնը ուղեցել է նմանել։ Ինչպէս որ հաւատացնում են նորա կենսագիրները, այսինքն կը գտնենք վայելչակազմ, չքնաղ, կաթն և արիւն բլխող և աշխոյժ կրքերից շարժուող մանուկներին, որոնք մերկ են արեգական պայծառ ճառագայթների ներքոյ, ապշած կանգնած են կուսական բնութեան փառահեղ պատկերի առաջ, շրջահայում են աւելի և աւելի փայլուն, շլացած և մոլորուած հայացքով, բայց որոնք այդ հայացքով ոչ աւելի իմաստ են ըմբռնում դրսի իրականութիւնից քան իրանց շուրջ խոտի վերայ պառկած կենդանիների մի զոյգ, զոր օր մի գոմէշ և նորա մատակը, Իսկ երբ որ մտադրութեամբ ախանջ ենք դնում՝ մենք այն եզրակացութեան ենք հասնում, թէ մեր աչքի առաջ անտարակոյս մի անդիական ընտանիք է Միլտոնեան դարու երկու իմաստակներ, զոր օր ճիշդ ինչպէս որ են մի գնդապետ Հետշինսոն և նորա տիկինը, Երկնային Արարիչ, մի յապաղիր հագուստով ծածկել այս մերկութիւնը։ Այսքան խոհամիտ և բարեկիրթ մարդիկ՝ անշուշտ կը հարէին իրանց համար նախ և առաջ վարտիք և ամօթխածութիւն։ Հապա ի՞նչ խօսակցութիւններ՝ ինչ հրաշալի խօսակցութիւններ ենք լսում, Գիտնական ճառախօսութիւններ՝ քաղաքավարի ձևերով աւարտաբանած, փոխադարձ քարոզութիւններ՝ խոնարհ ակնածութիւններով կնքած։ Այս ակնածութիւններն էլ մէկ մէկ փիլիսոփայական փաղաքուշ յեծարանքներ են և բաղմամբաւ ժպտաներ, « Ես թախանձանքը լսեցի, ասում է Եւան, և այն օրից զգում եմ, թէ որքան տուրի բարձր է ատնական շնորհքն ու զգօնութիւնը, քան սիրուն դէմքը, և թէ այն է միայն ճշմարիտ պեղեցկութիւնը *)։ Սիրելի, գիտնական բանաստեղծ, որքան գոհ կը լինէիր, եթէ երեք ամսօրիններիցդ գեթ մէկը՝ որպէս բարեխրատ աշակերտուհիդ՝ յանկարծ

*) Յայնմ օրէ գիտեմ քանի յաղթ է գեղջ շնորհ առնացի
Եւ զգօն իմաստութիւն՝ որ ստոյգ միայն է գեղեցիկ։

իւր խօսքը վայելչապէս կնքէր այդ մեծակշիռ տեսական կանոնը արտայայտող բառերով: Բայց ով գիտէ, գուցէ հէնց այդպէս էլ սնրած խօսում էին. ահա քո ընտանեկան կեանքից քաղած մի տեսարան. «Այսպէս աւագ նախածնող մայրը և ամուսնական չքնաղութիւն մեծապէս արտայայտող հայեացք արձակելով քաղցրագորովութեամբ խոնարհեց նախահօր կուրծքի վերայ՝ նորան կիսագրկելով. իսկ սա հիացած նորա գեղեցկութիւնից և անձնատուր շնորհքներից՝ ժպտում է սրտի խորքից ծնած սիրով և սուրբ համբոյր է դրոշմում նորա կուսական շրթունքների վերայ» *): Միշտոնի Ագամը նախ քան եգիմական գրախոսը մտնելու, կացել է Անգլիայում, այն տեղ սովորել է անգլիական respectability, և չը մոռացաւ հետը առնելու բարոյական խրատների լաւ պաշար: Լսեցէք այս մարդուն, որ գիտութեան ծառի պտուղը դեռ չէ ճաշակել, Ո՞ր ուսումնաւարտը կարող է իւր առաջին պաշտօնական ատենախօսութեան ժամանակ՝ արտասանել այսքան իմաստակարճ առածներ և աւելի ինքնահաւան ու ճոռոմափայլ եղանակով: «Սքանչելագեղ ընկեր, գիշերաժամի հասնիլը և բոլոր արարածների փութալը գէպի հանդիստ՝ միզ յիշեցնում են, որ մենք էլ սկսենք ննջելու հոգսը քաշել. որովհետեւ, նախ՝ Աստուած մարդու համար սահմանել է՝ օր ու գիշերուայ փոփոխութեանց համեմատ՝ աշխատելու և հանգստանալու կանոնաւոր շրջանը, երկրորդ՝ քնի ժամադիր ցողը արդէն ծանրացնում է մեր արտեանունքը անոյշ և քաղցր թմրութեամբ: Միւս արարածները ամբողջ օր ծոյլ և անգործ են, ուստի շատ էլ կարօտ չեն հանգստեան: Ի վերջոստ վիճակուել է, որ մարդու մարմինն ու հոգին աշխատանք ունենան ամենայն օր, որ թէ նորա գերազանցութեան նշան է, և թէ իւր ամենայն գործոց մէջ երկնային նախախնամութեան՝ գրաւական, մինչդեռ անասունները երկրի երեսին շրջում են անպատակ, ուստի և Աստուած չի պահանջում նոցանից իրանց գործքերի համարը» **): Անտարակոյս, այս հիանալի

*) Զայս խօսեցեալ ամենեցուն մօրս և աչօք խանդակածեալ
Ի գութ ամուսնասէր ընդունական սուրբ հարսանեաց,
Անձկարեկ զանձն հեղեալ ըղնախահարբն ի կէս փարի...
Երթեալ հանդիպէր հուժկու կրծից առնն իւրոյ.
Որ հրաշացեալ ընդ գեղ նորին և ընդ անձնատուր վայելչութիւնս՝
Ժմտեցաւ վսեմական սիրով...

Եւ համբուրեաց սուրբ ողջունիւ զնախամօրն կուսին շրթունս:
**) Գեղ/ցնկկ իմ՝ ամուսին,
Գիշերաժամս և ամենայն ինչ ի հանգիստ իւր փութացեալ,
Զմեղ ի նոյն հրաւիրեն առ յԱստուծոյ փոխանակաւ
Վարդեալ վաստակ և հանգիստ մարդոյ՝ ստ տունջեան և գիշերոյ,
Շաղ քնոյ ի դէպ անկեալ անոյշ և թանձր թմրութեամբ
Հակէ զարտեանունս: Այլ արարածք զօրն ցերեկ
Սահեալ գատարկ և անգործ, չեն հանգստան ինչ կարօտ.

պուրիտանական խրատը՝ հոգեշահ խրատ է։ Դա հայելու պէս ցոյց է տալիս անգլիական բոլոր առաքինութիւնն ու բարոյականութիւնը՝ որը ոչ ապաքէն վայել է ամենայն ընտանիքներում երեկոյեան պահուն կարդալ մանուկների առաջ աստուածաշունչի պէս։ Այս տեղ Ադամը կատարելապէս հանդիսանում է որպէս ընտանեաց գլուխ, քուէի իրաւունք ունեցող քաղաքացի, անգամ երեսփոխանական սենեկի, որսփորդեան նախկին ուսանող, կնոջ մերթ ընդ սերթ խորհրդատու, որուն տրուելիք ուսումնական ծանօթութեանց հարկաւոր բաժինները՝ նա զգոյշ ձեռքերով է կշռում։ Ձոր օր. այս գիշեր խեղճ կինը լաւ երազ չի տեսել, իսկ գիտնական դոկտոր Ադամը նորան մատուցանում է հետեւեալ դժուարամարս մի հոգեբանական խառնադեղ. «Պէտք է գիտնաս, որ հոգու մէջ շատ կան ստորին կարողութիւններ, որոնք բանականութեան ծառայում են իրր իրանց ծայրագոյն իշխանի։ Նոցա մէջ գլխաւորն է Երեւակայութիւնը. դա ստեղծում է՝ մեր զգայարաններին մատչելի եղած բոլոր արտաքին առարկաներից՝ օգեղէն ձևեր և առեղծուածներ, որ և բանականութիւնը միացնելով իրար հետ կամ բաժանելով՝ նոցանից կազմում է այն ամենը՝ ինչ որ մենք առ հասարակ հաւանում կամ ժխտում ենք։ Երբ որ բանականութիւնը բացակայ է լինում, Երեւակայութիւնը շատ անգամ արթուն է մնում և ճգնում է կերպարանքով նորան նմանիլ. սակայն այդ ձևերը խառնիխուռն կցկցելով, յաճախ առաջացնում է՝ մանաւանդ երազում՝ անկապ անհետեւողական կերպարանքներ, որովհետեւ այլանդակ կերպով շփոթում է ներկայ և անցեալ անյարիր բաները ու գործողութիւնները » *)։ Ամենայն ինչ ինչ այս տեղ ձևած ու յար-

Մարդոյս մարմնոյ կամ հոգւոյ սալեալ է գործ օր ըստ օրէ, նշան պատւոյն, և յամենայն ի գնացս իւր երկնի խնամոյն։ Իսկ անասունք վայրապար շրջին անգործ վարատական, Եւ Աստուած ոչ ունի զվարկպարազի գործօցն համար։

*) Ծանիր, զի են յոգւոջս զօրութիւնք բազում ստորինք Որ ի հարկի կան բանի ծառայութեան իւր իշխանի, Ի նոսա ցնորք մտացս ըզգլխաւորն հարկանէ սպաս. Յամենայն ի դրուստ իրաց զոր աղդեն հինգ արթուն զգայունք, Առեղծուածս ստեղծանէ և կերպարանս ինչ օգեղէնս, Ձոր բանին յօգիւլ ի մի կամ՝ բաժանեալ՝ կազմէ նօքօք Ձամենայն զոր հաւանեալ յանձին ունիմք և կամ ժխտեմք, Ձոր և իսկ անուանեմք մտաց կարծիս կամ՝ գիտութիւն։ Մինչ բնութիւն ի քուն կայցէ, բանն ի ներքին մեկնի սենեակն, Ի խուսել նորա՝ ցնորքն որ սիրէ յայն կերպարանիլ, Բաղում անգամ արթուն հսկէ՝ զնորայն առնուլ նմանութիւն։ Բայց յաճախ, զկերպարանսն խառնիխուռն կցկցեալ, Մանաւանդ յերազի՝ յառաջ բերէ ինչ այլանդակ, Անդէպս հիւսեալ բան և գործ անցեալ փաղուց կամ՝ դեռադեռ։

մարեցուցած է որ խեղճ Եւայի քունը դարձեալ բերեն, Երևի հէնց այս ազգեցութիւնն էլ ունեցան նոյն խօսքերը, քանի որ նորա ամուսինը՝ այժմ հանգստացնել ուզենալով՝ աւելացնում է, ճիշդ որպէս մի երգուեալ խրդ-ճալարիչ (կաղուխտ)։ «Մի տրտմիր, չարը կարող է անգիտութեամբ գալ և անյայտանալ Աստուծոյ և մարդու հոգու մէջ, չը թողնելով ոչ բիծ և ոչ խղճահարութիւն» *)։

(Շարահանէի)։ (Թարգ.) Ս. ՄԱՆԴԻՆԵԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ

Ազգային ընդհանուր ժողովոյ յունիս 5ի նստին մէջ ա-տենական գործողութիւններէ յետոյ կարգացուեցաւ եկեղեցական Համագումար ժողովոյ տեղեկագիրն որ կը հաղորդէր նորոգ Կրօնական ժողովոյ համար պատրաստեալ ընտրելեաց եռապատիկ ցանկն։

Ատենապետ ԲԺ. Յ. Թիրեաքեան էֆէնտիի հրաւիրանօք սոյն ցանկին վրայ գաղտնի քուէարկութիւն կատարուեցաւ 44 ե-րեսփոխանաց մասնակցութեամբ և Կրօնական ժողովն կազ-մուեցաւ հետեւեալ կերպիւ։

1.	Գեր. Խորէն Արք-եպիսկոպոս Նար-Աէյ	•	33
2.	» Սիմէօն Եպիսկ. Սէֆէրեան	•	30
3.	» Գարեգին Եպիսկ. Սրուանձտեանց	•	29
4.	Արժ. Յովսէփ վարդապետ Այվազեան	•	37
5.	» Յովհաննէս վարդապ. Արշարունի	•	30
6.	» Յակոբ վարդապ. Ա. Փափազեան	•	26
7.	» Վահան վարդապ. Յակոբեան	•	32
8.	» Տաճատ վարդապ. Ոսկանեան	•	27
9.	» Սահակ Ա. քահանայ Տ. Սարգսեան	•	31
10.	» Յովհաննէս Աւագ քահանայ Մկրեան.	•	30
11.	» Դրիգոր Ա. քահանայ Աճէմեան	•	28

*) Բայց մի տրտմիր, չարն երթայ և գայ յէին միտս և մարդոյն Առանց նոցին հաճութեան, և չարկանէ բիծ կամ ըստգիւտ։

Սոյն տառն - մէկ անգամք միայն ըստացած լինելով բաղարձակ առաւելութիւն, մնացեալ ընտրելեաց մէջէն առաւելագոյն քուէ ստացող վեց անուանց վերայ համեմատական քուէարկութիւն կատարուեցաւ: Սոյն քուէարկութեան մասնակցեցան 26 երեսփոխանք և Կրօնական ժողովոյ անդամ՝ ընտրուեցան՝

12. Արժ. Վահան վարդապ. Մինասեան	.	.	19
13. " Սուքիաս Ա. Քաչ. Ստեփաննոսեան	.	.	22
14. " Կարապետ քահանայ Սեթեան	.	.	18

Ատենապետ էֆէնտի յանուն ժողովոյ շնորհաւորելով նորընտիր Կրօն. ժողովն, ատենը փակեց: (Արևելք)

Յունիս 29 թուականով Կոստանդնուպոլսէ տրուած մի հեռագիր կը ծանուցանէ թէ Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարք Ամեն. Տ. Յարութիւն Ս. Արքեպիսկոպոսի երուսաղեմայ պատրիարքութեան ընտրութիւնը և հետևաբար Կոստանդնուպոլսոյ պատրիարքութենէն հրաժարականը Վեհ. Սուլթանի հաճութեամբ հաստատուած է:

ՊԱՅՏՈՆԱԿԱՆՔ

ՔԱՂՈՒԱԾՔ.

2 Մայիսի. — Ս. Սինօդը հիմնուելով Նրեանայ Կոնսիստորիայի յայտարարութեան վերայ, ընդ համարաւ 1152, 13 տարի. Կարուց նահանգի Գեաղուկ Սաթլմիշ գիւղի ծիսատէր Աւետիս Կիրակոսեան քահանային նորա անվայել զարուց և բարուց համար վճռեց երթարկել ապաշխարանաց երկամսեայ ժամանակուի Զուգավանս (Ղօշավանք), ի խրատ ինքեան և ի զգուշութիւն այլոց քահանայից:

3 Մայիսի. — Ս. Սինոդը հիմնուելով Երևանայ Կոնսիստորիայի յայտարարութեան վրայ, ընդ համարաւ 1057, ապրիլ 4, վճռեց Բաշ Եօրտգեալու Նախկին գործակալ Տէր Գասպարեանց Սահակ քահանային, նորա ըմբոստութեան և ինքնագլուխ գործողութեանց համար, ենթարկել եռամսեայ ապաշխարանաց, առ դրան եկեղեցւոյն, Սաղմոս ի ձեռին: Նոյնպէս ենթարկել ապաշխարանաց, չորս ամիս ժամանակով, Ղզլչախչախ գիւղի Մկրտչեանց Մարկոս քահանային, նորա կատարած պսակի համար՝ տասնութամեայ օրիորդ Շուարի Գրիգորեանց ընդ անչափահաս տասնամեայ Ադամայ Վարդանեանց: Այդ պսակն՝ եթէ չիք արգելք ընդդէմ՝ կանոնաց Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ և Կայսերական օրինաց — համարել վաւերական, սակայն անջատել ամուսիններին և յանձնել ծնողաց պահպանութեան, մինչև Ադամի արբուքը հասանելը:

4 Մայիսի. — Ս. Սինոդը հիմնուելով Ղարաբաղու Կոնսիստորիայի յայտարարութեան վրայ, ընդ համարաւ 333, մարտի 15, վճռեց ենթարկել Տօլանլար գիւղի Յովհաննէս-Բէկեան Սարգիս քահանային երեքամեայ եկեղեցական ապաշխարանաց Սևանայ վանքում, նորա զօշաքաղութեամբ կատարած ուսակների համար. այլ և որոշեց տեղափոխել նորան Տօլանլար գիւղից Քաղասեռ գիւղը: Այս քահանայի կատարած մի քանի ուրիշ չհաս ազգակցական պսակների մասին վերաքննութիւնը շարունակուում է:

18 Մայիսի. — Ս. Սինոդը հիմնուելով Վրաստանի և Իմէթի Կոնսիստորիայի յայտարարութեան վրայ, ընդ համարաւ 1435, ապրիլ 8, վճռեց Նաւուր գիւղի Տէր Յակովբեանց Մովսէս քահանային, նորա ինքնագլուխ կատարած ազգակցական և խնամեական չհաս ինն պսակների համար, զրկել քահանայութեան սուրբ կարգից և վերադարձուցանել իւր Նախկին աշխարհական վիճակը: Այդ քահանայի կատարած բոլոր չհաս պսակներն համարել անվաւեր. ի խրատ և ի զգուշութիւն:

27 Մայիսի. — Ս. Սինօդը լսեց Նոր-Նախիջևանի և Բեսսարաբիոյ Կոնսիստորիայի յայտարարութիւնը ընդ համարաւ 1090 ապրիլ 19, որով յայտնուամէ թէ՛ Սիմֆերոպոլցի և Մելիտոպոլցի մեծարգոյ վաճառականք՝ Պ. Պ. Պետրոս Սահակեան Թովալեանց և Յովհաննէս Գէորգեան Ձեռնիկեանց տեսնելով Մելիտոպոլ քաղաքում չայոց հոգեւոր ծխական դպրոց ունենալու անհրաժեշտ կարեւորութիւնը, որոշել են ընծայել յանուն Աւետման Եկեղեցւոյ քաղաքին, ինքեանց ընկերութեամբ պատկանած սեպհական տունը, 11,000 ռուբլու արժողութեամբ, որ և գտնուամէ Քիզիարքա գիւղում Մելիտոպոլի մօտ։ Ս. Սինօդն հրամայեց կատարել պարտուպատշաճ տնօրինութիւն այդ նուիրաբերութիւնն ստանալու համար, ի վերայ հիման 1011 յօդ. I մասին XI հատ. կոճեղ օրինաց։

27 Մայիսի. — Խոր-Վիրապու Ս. Գրիգոր և Վազարշտպատու Ս. Հռիփսիմէի վանուց առաւել բարեկարգութեան համար Ս. Սինօդը հրամայեց. Արժան. Պօղոս վարդապետ Մալխասեանին արձակելով Խոր-Վիրապի Ս. Գրիգորի վանուց վանահայրութեան պաշտօնից՝ կարգել վանահայր Ս. Հռիփսիմէի։ Ս. Հռիփսիմէի վանահայր Արժ. Ստեփաննոս վարդ. Իսկեանդարեանյին կարգել միաբան և օգնական վանահօր Երնջակու Ս. Կարապետի վանուց, և Խոր-Վիրապի միաբան Արժ. Գրիգոր վարդապետ Տէր Ստեփաննոսեանին կարգել վանահայր նոյն Խոր-Վիրապու Ս. Գրիգորի վանուց։

ԾԱՆՈՒՅՈՒՄՆ

Ի ՎԱՐՉՈՒԹԵՆԷ ՃԵՄԱՐԱՆԻ

1. Քննութիւնը ընդունելութեան յաշակերտութիւն Ղեմարանի Մայր Եթողոյս Սրբոյ Էջմիածնի կառարին մի անգամ և եթ ի տարւոջ և այն աւուրըք ինչ յառաջ քան զսկիզբն ուսումնական տարւոյ:

2. Յանկացողք մտանել յաշակերտութիւն Ղեմարանիս մատուցեն խնդիր յանուն Վեհափառ Վաթուղիկոսին, ոչ անագան քան զմին յուլիս ամսոյ:

3. Ընդ խնդրագրին պարտէ առաջի առնել զվկայագիրս ուսման, բարի վարուց, ծննդեան և մկրտութեան և պատուաւորման ծաղկի:

4. Կորեկ աշակերտք և ուսանողք զննին ի բժշկէ Ղեմարանիս, որ և տայ Տեսչին զպաւոր տեղեկութիւն զառողջութենէ նոցա:

5. Ի զպրոցական դասարանս ընկալեալ լինին առհասարակ ուսեալքն ի վարժարանս և կամ հրահանգեալքն առնին կրթութեամբ, իսկ յառաջին լսարան Ղեմարանիս՝ նոքա միայն, որք ունին վկայագիր աւարտման զպրոցական դասընթացից:

6. Յետ կանոնաւոր հարցաքննութեան ընկալցին յաշակերտութիւն յամենայն դասարանս Ղեմարանիս իսկ վասն մտանելոյ յԱռաջին լսարանն ինթարկեացին հարցաքննութեան յայն յամենայն աւարկայս՝ զորս կարեւոր համարիցի կառավարեալն խորհուրդն:

Ծանօթ.— Եւ. Վասն մտանելոյ յԳ. դասարանս պահանջի անթերի գիտութիւն զասընթացից եւրպասեան եկեղեցական ծխական ուսումնարանաց. իսկ վասն մտանելոյ իմիւս դասարանս աշակերտք պարտին քննիլ ըստ ծրագրի հաստատելոյ ի Վեհափառ Վաթուղիկոսէն, ի պէտս Բեհայն զպրոցաց:

7. Յանկացողք մտանել յԱռաջին լսարանս

Ճեմարանիս վկայադրով աւարտման դալբոցական
դասընթացից, վերստին ունին ենթարկել հարցա-
քննութեան յամենայն առարկայս, եթէ զին աւարտան
անհետ չեն ի վերայ աւարտել ասն զս Դ

8. Յետ հարցաքննութեան ընկալեալ լիցին ի
շարս աշակերտաց՝ որք արժանաւոր դատիցին յԱւ-
սումնական Խորհրդոյն:

Մանչեսթըր. Վահանջի՝ զի ընկալեալքն յաշա-
կերտութիւն լիցին ուշիմք, երկարողիք, փափկա-
ձայնք, բարեկազմք և բարեբարոյք:

9. Եթէ դասարան Ճեմարանին ընկալեալ լի-
ցին պատանիք 14—16 ամեայ, և ըստ այսմ հա-
մեմատութեան ի յաջորդ դասարանս:

10. Աշակերտք Ճեմարանի գիշերօթիկք են ա-
մենեքեան, թէ ձրիավարժքն և թէ թոշակատուքն
որք ստանան զուսումն, սնունդ, հագուստ և դա-
մենայն առողջապահական խնամս:

11. Թիւ ձրիավարժից, որ ի հաշիւ Մայր Ա-
թոռոյս, որոշիւ ամ ըստ ամէ, ըստ բարեհաճ կար-
գադրութեան Վեհափառ Վաթուղիկոսի:

12. Աշակերտեալքն պարտին կանխաւ մատու-
ցանել ի գրաւ՝ յայսկոյս կովկասեանք 50 ռուբլն,
իսկ եկեալքն յայլոց վեճակաց Ռուսաստանի կամ
ի տար աշխարհաց՝ ռուբլն 75, որպէս զի հա-
տուցի այդ ի ծախս վերադարձի նոցա ի հայրե-
նիս, ևս և ի գին կորուսեալ և վառնեալ գրենոյ,
հանդերձեղինաց և այլոց իրեղինաց:

13. Իւրաքանչիւր թոշակատու վճարեսցէ ի
տարին ռուբլն 200, ի կրկին նուագս ի Սեպտեմ-
բեր և ի Յունուար ամիսս:

14. Եթէ թոշակատու որ ելցէ կամ արձակիցի
մինչև բոլորեալ ուսումնական կիսամեկին, զրա-
ւական նորա ոչ դարձուցի յետս:

15. Համառնային արձակուրդս, եթէ ծնողք
կամ բարերարք կամիցին տանել զորդիս իւրեանց
ի հայրենիս, ծախք երթևեկութեանց նոցա լիցին
ի ծնողաց կամ ի բարերարաց: